mica
bibliotecă
critică

SAINTE-BEUVE

PAGINI DE CRITICĂ

e·s·p·l·a

SAINTE-BEUVE

PAGINI DE CRITICĂ

În romînește de *M. Roșca*
Prefață de *Elena Vianu*

58

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

SAINTE-BEUVE

Critica este o muză austeră. Un om care dorește să atragă și să placă își caută altă inspiratoare. Sainte-Beuve, tînăr, a visat să fie poet; matur, a dorit să fie romancier. A încercat și un gen și celălalt, a reușit pe jumătate în amîndouă, a deschis căi nebătute pe care alții au mers mai departe; el și-a realizat deplin geniul abia în critică, creînd-o din nou, turnînd în tiparele ei prea rigide și darurile lui de poet și pe acelea de romancier. Dar, bătrîn, va mai suspina încă și va spune: „Cei mai mulți dintre aceia care se consacră criticii și care-și fac, datorită ei, un nume, nutresc, sau cel puțin au nutrit, un gînd ascuns, o intenție de alt ordin sau de altă însemnătate. Critica este pentru ei un preludiu sau un final, o formă de

încercare sau de resemnare. Tînăr, visezi gloria literară, într-un chip mai strălucit, mai ideal, mai patetic ; încerci arena lirică sau scena, îți propui în șoaptă tot ceea ce oferă triumful în Capitoliu și adevăratii lauri. Sau romanul e acela care te seduce și te cheamă ; ai vrea să găsești un loc în inimile cele mai duioase și să fii citit de ochii cei mai frumoși. Apoi vin necazurile, obstacolele în carieră, neputințele talentului, refuzurile tăcute și încăpățînate. Te obosești și dacă iubești cu adevărat literatura, dacă o instrucție solidă n-a încetat să sporească și să se perfecționeze tocmai în mijlocul și din pricina încercărilor, atunci ești în măsură să te apuci de ceea ce numesc, într-un sens foarte general, critica, adică o anumită ramură a istoriei literare sau a judecării operelor" [1].

Charles-Augustin Sainte-Beuve a părut a fi de mic un copil fără noroc. Cu două luni înainte de nașterea lui, în 1804, moare tatăl său, Charles-François Sainte-Beuve, om în vîrstă de cincizeci și trei de ani, funcționar consțiincios al urbei Boulogne-sur-Mer și — va pretinde băiatul, păstrător al unei pioase tradiții familiare — distins umanist. Mama sa —

1 Portraits contemporains, I, III, pg. 387.

Augustine Coilliot, britanică pe jumătate — nu mai este nici ea o femeie tînără. Are, la nașterea copilului, patruzeci de ani. Copilăria lui Charles-Augustin se va petrece între două femei uscate și dezamăgite : maică-sa, rămasă văduvă îndată după căsătorie, și sora ei, o fată bătrînă, acră și zgîrcită.

Copilul este urît. Are un cap mare, încununat cu un păr roșcovan și țepos, pe un trup mărunt, fără vlagă și fără farmec. La școală băeții îi spun „pisoiul" (le matou), *fiindcă privirea lui piezișă li se pare a fi un semn de șiretenie. Îl numesc astfel, poate, și din pricina antipatiei pe care o trezește adeseori superioritatea. Căci Sainte-Beuve este de o inteligență precoce, ascuțită și scormonitoare. Curiozitatea lui n-are limite, lecturile lui sînt prodigioase, cînd te gîndești la vîrsta pe care o are, memoria îi este uimitoare și băiatul poartă prin meleagurile științei și ale literaturii darul unei analize nemiloase.*

Talentul acesta se-ntoarce adeseori împotriva lui însuși și-l rănește. În romanul său Voluptate, *scris pe cînd avea treizeci de ani, ne va povesti clipa patetică în care a luat cunoștință de propria lui urîțenie : „într-o zi înce-*

pui să mă consider atins de o urîţenie care avea să sporească şi să mă desfigureze... săptămîni întregi umblam ca nebun ; mă temeam că nu voi mai apuca să fiu iubit, şi ideea că rapida mea transformare îmi va interzice orice voluptate, mă obseda".

La cincisprezece ani, tînărul, doritor de mai largi orizonturi, obţine să fie trimis la Paris. Acolo, la liceul Charlemagne, face cunoştinţa unui adevărat profesor, pe aceea a lui Paul-François Dubois ; curînd, acesta, retras din învăţămînt, întemeiază un jurnal, Globul, *unde Sainte-Beuve îşi face debuturile literare.*

Intre timp, mica lui familie se mută şi ea în capitală. Tînărul, afectuos, cuminte şi înzestrat cu prudenţa clasei lui, se înscrie, dînd ascultare mamei sale, la Facultatea de medicină. Timp de patru ani, Sainte-Beuve va urma cursurile acestei şcoli, va frecventa sălile de disecţie, se va apleca peste retorte şi eprubete. Experienţa nu va fi pierdută pentru acela care va privi cu un ochi quasi-medical individul, cu toate tarele lui fiziologice şi psihologice, produs al unui anumit mediu şi al unei anumite ereditäţi, şi care, la bătrîneţe, va declara că a vrut să facă „o istorie naturală literară". „Aş dori

— va mai spune Sainte-Beuve — ca toate aceste studii literare să poată într-o bună zi să constituie o clasificare a spiritelor." [1]

Dar tînărul acesta, chinuit, nostalgic şi introspectiv nu-şi putea istovi nici curiozitatea, nici imaginaţia în ştiinţele pozitive. Ele îl mulţumeau cu atît mai puţin cu cît în vremea aceasta de răspîntie, romantismul sună din trîmbiţe. Într-un singur an, în 1820, Sainte-Beuve descoperă două cărţi care-i răscolesc sufletul. Una constituie o „actualitate" literară : sînt Meditaţiile *lui Lamartine, care, prin dulcea şi dureroasa lor incantaţie, îl seduc cu desăvîrşire ; a doua este o carte mai veche,* René *a lui Chateaubriand, operă care făcea de cincisprezece ani ravagii printre tineretul european. „Am citit* René *— scrie Sainte-Beuve, pe cînd avea şaisprezece ani — l-am citit şi m-am înfiorat. M-am recunoscut în întregime ; amintirea aceasta, cînd o răscolesc singur, la lumina lunii şi printre umbrele nopţii, mă aruncă într-o adîncă melancolie căreia n-aş întîrzia să-i cad pradă dacă ar fi continuă şi dacă din cînd în cînd un importun n-ar veni la timp să mă smulgă acestor sumbre şi funeste delicii în care mă complac."*

---

1 Mes poisons.

Cu asemenea dispoziții sufletești, ralierea lui Sainte-Beuve la romantism era iminentă. Cînd, după cîteva articole cam școlărești și cam laborioase la Globul, *Dubois îi dă să recenzeze cartea unui tînăr poet al cărui nume începuse să facă vîlvă — este vorba de* Ode și Balade *de Victor Hugo — Sainte-Beuve scrie un articol totodată entuziast și lucid, care-i cucerește prietenia poetului și îi obține intrarea în cenaclele romantice.*

Experiența romantică este, pentru Sainte-Beuve, o experiență completă și dureroasă în sensul că ea se dublează cu o experiență de viață. În curînd, în sufletul tînărului, se dă o luptă între prietenia și admirația pe care i-o poartă lui Hugo și dragostea pe care i-o trezește soția acestuia, frumoasa Adèle Hugo. Dragostea aceasta tulbure și chinuitoare, care va fi cîndva, mai tîrziu, împărtășită și de Adèle, îi va despărți pînă la sfîrșit pe cei doi prieteni. Atîta vreme însă cît ea va rămîne necunoscută unuia și va fi cu grijă ascunsă și reprimată de celălalt, va servi dimpotrivă să le cimenteze prietenia.

În 1827, cînd Sainte-Beuve începe să meargă pe la Hugo, el nu se consideră în primul rînd critic. Critica și istoria literară sînt pentru el

arme de luptă întru apărarea romantismului, în ale cărui brigăzi nădăjduește să se înroleze ca poet. Cu acest gînd ia parte la concursul Academiei cu o lucrare de istorie literară. Titlul ei va fi Tablou istoric și critic al poeziei franceze și al teatrului francez în secolul al XVI-lea. *Cartea, publicată în luna iulie 1828, este însoțită de fragmente din operele lui Pierre de Ronsard. Știind care fusese împotrivirea clasicilor față de* Pleiadă, *cunoscînd toată mînioasa campanie a lui Malherbe, căreia Boileau îi oferise soliditatea unei doctrine moștenite cu încredere de veacul al XVIII-lea și profesată cu energie încă de criticii celui de-al XIX-lea, înțelegem că un asemenea* Tablou istoric și critic al poeziei franceze și al teatrului francez în secolul al XVI-lea *era menit a cuceri romantismului o tradiție, făcînd legătura cu literatura națională mai veche, peste capul secolului clasic. Că această carte este în același timp și o operă de erudiție, că Sainte-Beuve descoperă, printre primii, izvoare care vor fi mai apoi precizate și înmulțite, dar al căror* sourcier *el are meritul de a fi fost, este neîndoios. Dar, lucru și mai de seamă, în această lucrare de tinerețe apare pentru prima dată o metodă critică nouă, pe care Sainte-Beuve nu va înceta să o perfecționeze, dar care este schițată încă*

de pe acum. Este vorba de arta portretului literar, ca metodă critică.

Pînă la Sainte-Beuve, critica clasică considera opera literară ca un fenomen de sine stătător, valabil sau nu, din punct de vedere estetic, folositor sau nociv, din punct de vedere moral. De aci mica importanță acordată biografiei în critica literară mai veche; de aci și ignoranța în care ne aflăm în ce privește viața celor mai mari dintre scriitorii clasici. Despre anii de glorie și tumult ai lui Racine nu știm mare lucru, atît au fost de absorbiți de lumina orbitoare a tragediilor sale. Cît privește legătura dintre operă și epocă, o asemenea idee nu atinsese niciodată mintea unui critic literar.

Sainte-Beuve, naturalist ca formație, este primul care înțelege că opera nu trebuie judecată în sine, ci ca un produs, ca rodul unei anumite personalități, purtînd pecetea unei anumite familii, ereditățí, clase și epoci. Consecvent cu acest punct de vedere, el studiază omul și nu numai artistul, cu un ochi atent, curios, uneori ironic, folosind observația cea mai minuțioasă, documentul cel mai mărunt, anecdota care i se pare mai semnificativă. Taine — care-i va moșteni metoda și o va continua — va face în spirit sanbovian teoria „micului fapt semnificativ". Pe Sainte-Beuve îl interesează atît de

mult omul în artist, încît, în curînd, criticul va da un loc din ce în ce mai mare în cronicile sale personalităților de mîna a doua, ba chiar și de a treia ale istoriei. Neobosit cercetător al arhivelor, pe care frămîntările Revoluției le dăduseră relativ recent la iveală, Sainte-Beuve va descoperi cu încîntare figuri pitorești ale trecutului: femei frumoase sau docte, aventurieri cinici și cărturari naivi, în jurul cărora el va picta o întreagă lume pitorească, piquante, cum spune el, cu un adjectiv pe care-l folosește cu mare plăcere. Astfel fiind, Sainte-Beuve critic face totodată operă de savant și de romancier.

Dovadă că în vremea aceasta Sainte-Beuve nu se consideră numai sau mai ales istoric literar și critic este faptul că următoarele două volume sînt două culegeri de versuri. Prima, apărută în 1829, este intitulată Viața, poeziile și gîndurile lui Joseph Delorme. Cea de a doua, rod al anului 1830, se va numi Mîngîieri. Și într-una și în cealaltă apare o vînă intimistă, nouă și destul de rară în poezia franceză a acelui moment esențialmente retoric și gigantic. În poeziile lui Sainte-Beuve este vorba de un suflet singur, lingav și morbid care-și notează senzațiile cu o atenție ipohondră, reușind totuși să-și contemple propria lui dramă cu detașarea

și luciditatea unui spectator. Este ușor de regăsit, în poeziile lui Sainte-Beuve, influența poeților „lakiști" ai Angliei, pe care scriitorul, care se considera pe jumătate insular, îi citea cu predilecție. Trebuie spus, însă, că expresia nu atinge la Sainte-Beuve sinceritatea sentimentului. Ea rămîne adeseori prozaică și abstractă. Folosind unele teme analoge, dar călindu-le la înalta temperatură a geniului, Baudelaire va clădi o nouă poezie.

Mai răscolitor și mai „poetic" chiar decît poeziile lui Sainte-Beuve este romanul său Voluptate, publicat în 1834. Ca și versurile sale, romanul acesta întîmpină răceala și chiar ostilitatea publicului pe care autoanaliza minuțioasă — am zice „proustiană" — a lui Sainte-Beuve, îl deconcertează și-l plictisește. Revelator pentru hipersensibilitatea autorului și orgolioasa lui pudoare este faptul că aceste opere de imaginație apar toate nesemnate. Anonimă va fi și Cartea dragostei un volum de versuri (scris, tipărit în 1843, dar nedifuzat) în care Sainte-Beuve va povesti la modul liric episoadele iubirii sale pentru Adèle Hugo, indiscreție de care istoria nu l-a iertat nici astăzi. Singura culegere de versuri semnată va fi Gîndurile din august, a cărei notă singulară și umilă nu va reuși să se facă auzită.

În timp ce tînărul Sainte-Beuve dorește să forțeze porțile gloriei ca romancier și ca poet, el mai are și o altă activitate pe care în prima clipă o consideră ca secundară, dar care, ea abia, îi va cuceri inima publicului și favoarea nedezmințită a posterității. Este vorba de activitatea lui de cronicar și de profesor, concentrată astăzi în cincizeci și cinci de volume ale unor ediții curente. Opera aceasta este mare în toate sensurile: mare prin erudiția ei care a deschis noi orizonturi și a determinat noi cercetări, mare prin locul pe care l-a ocupat în conștiința publicului timp de patruzeci și cinci de ani, mare prin curentele de opinii pe care le-a reflectat și le-a determinat. Începută în anii 1824, în coloanele Globului, ea nu va înceta decît în preziua morții criticului, în numerele din 1869 ale ziarului Le Temps.

Umplînd o viață, ea va fi schimbătoare și diversă ca viața însăși. Tînărul romantic de la 1827 străbate faze deosebite. Ateu pe vremea studiilor sale științifice, Sainte-Beuve trece — în perioada lui romantică — printr-o ușoară criză mistică, determinată poate și de iubirea sa pentru pioasa Adèle. Îndepărtîndu-se de Hugo, se apropie de marea fervoare catolic-democratică a lui Lamennais și apoi de socialismul-utopic al saint-simonienilor. Multă vreme

însă nu întîrzie pe aceste meleaguri. Îndoiala lui Montaigne îl roade. Sainte-Beuve este, structural, un sceptic. Marea lui lucrare Port-Royal, *consacrată mișcării janseniste din veacul al XVII-lea, și al cărui miez îl constituie cursul ținut la universitatea din Lausanne în anul 1837—1838, ne indică foarte exact punctul la care Sainte-Beuve ajunge și atitudinea maturității lui conștiente față de problema religioasă. „Prinși cum sîntem — scrie el — între Montaigne și Pascal, orice ambiguitate încetează. S-o spunem limpede: nimeni nu stă mai aproape de un creștin, în anumite privințe, decît un sceptic, dar un sceptic melancolic care nu este sigur de îndoiala sa. Socot că-mi voi fi atins scopul, chiar dacă lucrarea mea nu este decît istoricul unei generații de creștini, făcut cu bunăcredință de către un sceptic respectuos și întristat."*

Scepticismul acesta face în același timp forța și slăbiciunea criticii lui Sainte-Beuve. Lucid asupra lui însuși cum a fost și asupra altora (cînd nu l-au întunecat patimile, căci acest „sceptic" este și un pătimaș), Sainte-Beuve a judecat foarte bine prima parte a activității lui critice, aceea care înglobează cele cinci volume ale Portretelor literare și contemporane (1830—1837). *„Sub domnia lui Ludovic-Filip —*

va spune el — timp de optsprezece ani de literatură fără inițiativă, mai mult pașnică decît însuflețită, am făcut, în primul rînd la Revue des Deux Mondes, *o critică neutră, imparțială, mai ales analitică, descriptivă și cercetătoare. Această critică suferea însă de un defect: nu trăgea concluzii." Contemporană cu această autocritică a lui Sainte-Beuve este afirmația atît de categorică a unui Baudelaire care, în ale sale* Varietăți critice, *din 1846, spune: „Pentru a fi îndreptățită, adică pentru a avea motive de a exista, critica trebuie să fie parțială, pătimașă, politică, făcută adică dintr-un punct de vedere exclusiv, dar din acel punct de vedere care deschide mai multe orizonturi"* [1].

Această exclusivitate îi era interzisă lui Sainte-Beuve și aci se află poate limita geniului său. Atent, curios, amator, diletant — nu ca informație, dar ca structură — Sainte-Beuve, cînd ia o atitudine, n-o face în numele unor principii generale ci în acela al gustului său personal și uneori — trebuie s-o recunoaștem — a unor antipatii și chiar a unor invidii. „În literatură — va spune el — sînt un mare descoperitor de pămînturi noi. Le cercetez, le sem-

1 Variétés critiques. **A quoi bon la critique ?**

nalez, cîteodată debarc, rareori mă stabilesc." [1] *Punctele lui de vedere se schimbă. Aceasta îl ferește de dogmatismul strîmt al unui Villemain, de pildă. „Pentru mine (ca și pentru domnul Joubert), critica este plăcerea de a cunoaște spiritele, nu de a le domina : niște ochelari, nu o nuia.*" [2]

Numai că atitudinea în critică este obligatorie și lui Sainte-Beuve nu-i repugnă, chiar atît pe cît declară el, să mînuiască, dacă nu nuiaua pedagogului, apoi biciul satiricului. Sainte-Beuve este o limbă ascuțită și clevetitoare ; în vremea lui fusese poreclit : „fata bătrînă". Cele unsprezece volume din Causeries du lundi *(1849—1860) și cele treisprezece volume din* Nouveaux lundis *(1861—1868) sînt pline de vestitele sale execuții* (éreintements). *Trebuie să spunem, în paranteză, că, scrise aproape toate sub Imperiul al doilea, căruia Sainte-Beuve i se raliază, aceste cronici poartă adeseori și marca unei complezențe comode față de un regim pe care burghezului Sainte-Beuve îi plăcea a-l numi „liberal", cu toate abuzurile lui. Cînd îl va simți clătinîndu-se, va voi să se elibereze. În 1868, foiletonul său de luni, va*

1 Mes poisons.
2 Ibidem.

apărea nu în oficiosul Moniteur, *ci în foaia liberală,* Le Temps. *Complezențele lui Sainte-Beuve sînt politice, nu literare. În literatură criticul își exercită fără milă și fără șovăială severitatea. Cînd ea se aplică unor oameni de mîna doua sîntem gata să surîdem și să subscriem. Dar cînd este îndreptată, fie și în formă atenuată și perfidă, împotriva marilor lui contemporani, cazul este mai grav. Sainte-Beuve, critic, n-a fost decît rareori echitabil față de colegii săi întru geniu. Pe Hugo a început prin a-l admira, dar, apoi — din invidie ori din gelozie, ori din amîndouă — l-a copleșit sub o ploaie de săgeți, pînă la acel portret final — unde nu-l numește, dar unde chipul lui reiese în mod limpede. Pagina se află cuprinsă în notele publicate postum sub titlul* Veninurile mele *și este un model a ceea ce ura poate produce pe plan literar. Chateaubriand, pe ale cărui pagini adolescentul de odinioară visase, este considerat cu mari rezerve și perfide ironii în cursul ținut în 1849—1850 la Universitatea din Liège și apărut, sub titlul* Chateaubrind și grupul său sub Imperiu, *abia în 1861. Față de* Balzac, Sainte-Beuve este ironic ; pe Stendhal *îl consideră ca pe un simplu diletant. În ceea ce privește* Mănăstirea din Parma, *ea este caracterizată ca o „spirituală mascaradă italie-*

nească". „Vigny — spune el — avea imaginația nobilă și înaltă, dar execuția prețioasă." Chiar cînd Sainte-Beuve laudă, trebuie să fim atenți; printre pufoasele lui pernițe sînt ascunse ace. „Am folosit adeseori — recunoaște chiar el — elogiul perfid." [1]

Astfel fiind, s-ar putea oare afirma că opera critică a lui Sainte-Beuve este lipsită de valoare și de echitate? Prețioasă în sine, ca o perfectă reușită literară, ea este și adevărată, într-un anume sens, dar adeseori de un adevăr exagerat și satiric. Mérimée spunea cîndva că arta este „l'exagération à propos". *Sainte-Beuve exagerează* à propos, *adică în sensul modelului, prelungind liniile existente și punînd în valoare defectele reale. Maliția lui Sainte-Beuve este apoi adeseori reținută și chiar anihilată de gustul lui, care este excelent. O frază începută la modul satiric, se sfîrșește printr-un elogiu și chiar într-un avînt de entuziasm, într-atît gustul lui artistic și buna lui credință o iau înaintea veninului său critic. Aceste fluctuații ale aprecierii au ca rezultat un portret moral și literar foarte viu, foarte just chiar, sub aparentele lui contradicții. Iată ce spune, de pildă, Sainte-Beuve despre Chateaubriand: „Vanități*

1 Mes poisons.

de scriitor, deziluzii de ambițios, mirări de parvenit, toate micimile pămîntului; și apoi, deodată, o imaginație stranie, melancolică și radioasă care se avîntă cu putere și se desfășoară în singurătățile cerului precum un condor". [1] *Sau despre Balzac: „Trebuie de altfel, să ne resemnăm cu domnul de Balzac și să-l acceptăm cu firea și deprinderile sale. Nu trebuie să-l sfătuim să aleagă și să se transforme, ci să meargă mereu înainte: cu el, îți scoți paguba la cantitate. Seamănă cu acei generali care nu cuceresc nici o poziție fără a risipi din belșug sîngele soldaților (el nu risipește decît cerneala) și fără a pierde foarte multe vieți. Dar, deși economia mijloacelor intră și ea în socoteală, esențialul, una peste alta, este să atingi scopul și domnul de Balzac a fost și este, în multe ocazii, victorios".* [2]

Gustul lui Sainte-Beuve — cu toată experiența lui romantică — este acela al unui clasic și s-a spus deseori despre el că este omul „colinelor mijlocii". „Sînt clasic, va spune el, în sensul că există un grad de nebunie, de ridicol sau de prost gust care sînt suficiente pentru

1 Chateaubriand et son groupe sous l'Empire, **I, II pg. 112.**

2 Portraits contemporains, **t. II, pg.** 342.

a-mi strica pentru totdeauna o operă și a mi-o face imposibilă, chiar dacă ea are părți foarte remarcabile de talent și de spirit." [1] *Cunoscîndu-se bine, el știe și ce-i lipsește: „știu prea bine, îmi lipsește orice măreție; nu pot nici iubi, nici crede. Încerc să mă-nșel pe mine însumi prin simpatiile pe care mi le creez și prin înțelegerea rapidă a oricărui lucru. În schimb, recunosc de îndată orice falsă grandoare și o urăsc".* [2]

Filozofia aceasta dezamăgită este aceea a unui fost romantic. Tînărul Sainte-Beuve, o știm, fusese altfel. Iubise și încercase să creadă. Rămăsese însă singur, cu îndoiala lui. Într-o scrisoare, din 1845, către prietenul său Vinet, el spune: „am ajuns la o stare de pură inteligență critică și asist cu o privire întristată la moartea inimii mele". Retras în casa lui liniștită din strada Montparnasse, Sainte-Beuve își scrie foiletoanele de luni, ține cursuri la Collège de France și la Școala normală superioară; seara se plimbă pe străzile Parisului. Cine nu-l cunoaște? „Devenise un personaj legendar, ne spune Lanson. Capul lui chel și ascuțit, tichia lui neagră pe care acasă o înlocuia cu o batistă legată în jurul frunții, nasul borcănat într-o față rotundă, burta, halatele, toată persoana lui grăsuță și îngrijită de călugăr senzual erau populare. Se vorbea, surîzînd sau cu indignare, de deprinderile, de cochetăria, de vagabondajul lui crepuscular sau nocturn, de verișoarele sau nepoatele pe care le însoțea duminica la teatru."

Omul acesta, care amuză și subjugă Franța prin finețea și aciditatea spiritului său, care exercită o adevărată suveranitate asupra mișcării literare, care a creat un gen nou și a reînnoit istoria literară, notează la bătrînețe în carnetul său intim o frază, pe care o va relua mai apoi în diferite variante: „Degeaba mă muncesc să născocesc ceva: desfid universul să-mi ofere o singură bucurie. Cînd ai ajuns aci, ești liniștit".

Curînd, Sainte-Beuve va cuceri marea liniște. Moare surîzător și calm la 3 octombrie 1869. Mai bine de șase mii de oameni urmează carul lui funebru pînă la cimitirul Montparnasse. Este omagiul adus de poporul Parisului unei măreții secrete: aceea a unui epicureu care se istovise muncind și a unui sceptic rămas nemîngîiat în eternitate pentru că nu putuse să se dăruiască unei cauze.

ELENA VIANU

1 Mes Poisons.
2 Ibidem.

PAGINI AUTOBIOGRAFICE

Calomnia clericală (am observat acest lucru de multă vreme cu privire la Jouffroy [1]) are o formă de ticăloşie deosebită. Nici nu ne putem închipui ce e în stare să scormonească această rasă de duşmani necinstiţi în adîncul vieţii tale, pentru a-l învenina şi a-l vătăma. Am avut prilejul să remarc acest lucru încă de cînd împrejurările au făcut din mine un fel de apărător public al gîndirii libere împotriva încălcărilor aşa-zis clericale. În ultima vreme (mai 1868), un ziarist din departamentul Pas-de-Calais, arogîndu-şi acest drept în calitatea sa de compatriot, a purces să cerceteze pînă în

1 Théodore Jouffroy (1796—1842), filozof francez, colaborator la **Globul** (n. r.).

faptele cele mai îndepărtate ale copilăriei mele pretinse amintiri culese de el, pentru a mă pune, după cincizeci sau șaizeci de ani, în contradicție cu mine însumi.

După cum spune el, aș fi fost crescut de niște părinți de o cucernicie cu totul deosebită și n-aș putea să mă comport în felul meu de astăzi fără să reneg acest prim cult domestic și această religie de familie. Întîmplător am o vară bătrînă, destul de sclifosită, pe vremuri o cochetă, fată bătrînă, acum înclinată spre cea mai subtilă și mai rafinată pioșenie și care s-ar putea să fie probabil sursa și născocitoarea acestor versiuni ticluite mai tîrziu și ușor legendare. Țin să le pun capăt : căci toate acestea sînt false și mincinoase.

Născut la Boulogne-sur-Mer la sfîrșitul anului 1804, mi-am petrecut tinerețea în amintirile și societatea primului Imperiu, care n-avea firește nimic cucernic. Mama mea și o soră a tatălui meu, care locuia cu ea, erau niște persoane care își făceau firește datoria, care mergeau duminica la liturghie și care se împărtășeau poate o dată pe an (n-am observat niciodată lucrul acesta), dar n-aveau nimic, absolut nimic care să le apropie de lumea cucernică, foarte deosebită și cu totul aparte încă de pe vremea aceea. Cînd a fost să mă dea la

școală, trebuia să aleagă între două institute rivale din Boulogne : unul, cu desăvîrșire laic, era condus de domnul Blériot și avea un foarte bun dascăl și umanist, pe domnul Clouet, din Montdidier ; celălalt, în întregime clerical, era instalat în clădirile fostei episcopii, era condus de preoți și-l avea ca director pe domnul Haffreingue. Mama mea a avut mare grijă să nu mă dea la această din urmă școală și mi-am făcut studiile ca elev extern în institutul Blériot.

Rațiunea mea nu s-a emancipat totuși cu adevărat decît în primul an al ședерii mele la Paris, în 1818—1819 ; dar dacă, pînă atunci, în interiorul liniștit și curat în care trăiam, nu intervenise nimic care să grăbească în mine această emancipare intelectuală, nimic de asemeni nu o împiedicase : gîndirea mea urmase dezvoltarea firească a vîrstei. În primii ani ai ședерii mele la Paris, păstrasem cîteva din prieteniile copilăriei la Boulogne, cu deosebire aceea a lui Eustache Barbe, fost elev al domnului Blériot, dar care a trecut după aceea la domnul Haffreingue, unde a îmbrăcat sutana și a devenit profesor de filozofie. Între acest tînăr și mine se legase o strînsă amiciție și chiar după ce a intrat în institutul Haffreingue porneam în lungi plimbări, deobicei joia după-

amiază, în văile din împrejurimi sau de-a lungul ţărmului mării sau pe plajă. Am pomenit cîte ceva despre aceasta, într-una din poeziile mele. După ce am plecat la Paris, ne regăseam cu plăcere în lunile de vacanţă. Discuţiile noastre se învîrteau de obicei în jurul subiectelor celor mai grave şi a problemelor eterne: Barbe era pentru credinţă, pentru tradiţie, pentru doctrinele lui Bonald[1], etc; eu eram raţionalist şi pledam pentru părerile contrarii; ceea ce nu ne-a împiedicat să rămînem multă vreme foarte uniţi. Iată adevărul asupra impresiilor mele din copilărie.

Mediul familial modest în care am fost crescut era simplu, cinstit şi sănătos *(sanus)*, puţin mărginit poate, făceam vizite plăcute în societatea acelei vremi, însoţind-o pe mama mea, aşa mic cum eram şi ca un copil încă de pe atunci cuminte. Boulogne, prin marina sa, prin ultimele tabere care n-au fost desfiinţate decît în 1812, ofereau o mare varietate de relaţii; autorităţile civile şi militare erau binevoitoare şi familiile acestora se întîlneau adesea, datorită copiilor lor, cu ceilalţi copii care

1 Louis de Bonald (1754—1840), scriitor şi filozof francez reacţionar, apărător al principiilor monarhice şi catolice (n.r.).

aparţineau burgheziei oneste a oraşului. Aici am respirat pentru prima dată aerul şi niciodată (slavă Domnului!) în casele de rugăciune, în paraclise misterioase şi sacristii. Opun cu anticipaţie aceste rectificări micilor ticăloşii pe care le-am şi întrevăzut şi care ar putea circula în biografiile patronate de către eminenţi calomniatori. Faţă de anumiţi oameni, oricîte măsuri de prevedere ai lua e prea puţin.

Anotimpul moral şi poetic care mi-a inspirat *Consolările* nu urmează copilăriei mele, ci este despărţit din ea prin zece ani de gîndire liberă şi reprezintă o fază de evoluţie romantică a unei firi înzestrate cu o sensibilitate deosebită.

Cît despre gustul pentru lectură şi învăţătură pe care l-am avut de timpuriu şi despre vocaţia literară atît de pronunţată care se împletea la mine încă din copilărie cu o înclinare spre visare, mi le-am explicat foarte bine mai tîrziu şi le datoram tatălui meu. Într-adevăr, tatăl meu, care nu mă văzuse niciodată şi care murise (de angină) după cîteva luni de căsătorie şi înaintea naşterii mele, făcuse studii foarte serioase şi, chiar în mijlocul ocupaţiilor lui administrative şi al preocupărilor mult mai grave ale revoluţiei, nu încetase niciodată

să se îndeletnicească cu literatura, dovedind dragoste şi predilecţie. Cărţile sale, din care mi s-a transmis o parte, sînt pe de-a-ntregul acoperite cu note pe margini, doldora de hîrtii intercalate, conţinînd anecdote, referinţe istorice remarcabile, pasaje frumoase sau mişcătoare din poeţii antici şi moderni : *Virgiliu* şi *Anacharsis* abundă în astfel de note. De bună seamă că, în timpul zilelor şi veghelor sale atît de pline de alte îndatoriri, tatăl meu nu pierdea nici o clipă, după cum folosea pentru extrasele sale cel mai neînsemnat petic de hîrtie. Bărbat sobru şi aşezat, de o sensibilitate vie, care nu se risipise niciodată, avea mai bine de cincizeci de ani cînd se însurase cu mama mea şi a putut transmite fiului său deprinderile literare dobîndite de multă vreme. Astfel că am iubit din copilărie cărţile, însemnările literare, extrasele frumoase din autori, într-un cuvînt, tot ce-i plăcea şi tatălui meu. Punctul la care ajunsese el însuşi s-a fixat parcă de la origine în organismul meu şi acesta a fost punctul meu de plecare. Mama, fiica unei englezoaice şi a unui marinar, măritată ea însări destul de tîrziu şi în a doua tinereţe, mi-a transmis o constituţie solidă, sănătoasă, purtînd pecetea unei tării şi hotărîri critice pe care n-o avea poate în aceeaşi măsură tatăl meu.

Cred că trăsăturile acestea, care mă îndeamnă să mă gîndesc la părinţii mei şi care le recunoaşte tot ce le pot datora ca însuşiri şi bunuri cîştigate, la intrarea mea în viaţă, nu au nimic necuviincios. E bine, pînă şi în recunoştintă, să cauţi a-ţi da seama.

Din *Causeries du lundi*, vol XVI

CUVINTE DESPRE MINE INSUMI

În portretele mele, de cele mai multe ori lauda este exterioară şi critica interioară. Stoarceţi buretele şi va ţîşni acidul.

*

Am fost considerat mai harnic decît sînt, pentru că trăiesc singuratic şi foarte retras. Am rămas înainte de toate un elegiac şi un visător. O mare şi însemnată parte a zilelor mele, chiar în anii socotiţi grei, am petrecut-o în regrete sterile, în dorinţele nedesluşite ale aşteptării, în melancoliile şi tînjelile care urmează plăcerii.

*

Sentimentele foarte mari şi sublimul nu sînt pe măsura mea ; dar înţeleg destul de bine vuietul inimii.

*

În tinereţe, cît era ziua de mare, înţelepciune, studiu, raţiune, prietenie, moderaţie ; şi seară de seară mă grăbeam să făuresc delirul.

*

Nu sînt cu adevărat un pasionat ; viaţa mea n-a fost decît un şir de înflăcărate capricii.

*

Am cu toate acestea o pasiune adevărată, una singură, pasiunea literară.

*

În critica mea încerc să-mi potrivesc sufletul cu acela al altora ; mă desprind de mine ; îi îmbrăţişez, mă silesc să-i imit, să-i egalez. Am reuşit oare...? Sub ce laturi sufletul meu n-a izbutit oare să cuprindă şi să privească sufletele delicate sau mari cărora mă adresam

pentru a le zugrăvi ? Pe unde mi-au scăpat Teocrit, doamna de Lafayette sau cardinalul de Richelieu ?

*

În literatură, sînt un mare descoperitor de pămînturi noi. Le cercetez, le semnalez, cîteodată debarc, rareori mă stabilesc.

*

Sînt poate omul cel mai respins în dragoste și care am respins cele mai multe prietenii.

*

În fond, sînt un om foarte precis, foarte pozitiv și cînd n-a mai fost dragostea la mijloc am văzut limpede.

*

N-am avut nici primăvară și nici toamnă : n-am avut decît o vară uscată, arzătoare, tristă și aspră, și care a înghițit totul.

*

Ceea ce am vrut în critică a fost să introduc un fel de *farmec* și în același timp mai multă realitate decît se aducea înainte ; într-un cuvînt, poezie și în același timp oarecare *fiziologie.*

Fiziologia s-a întins cu vremea.

Ceea ce fac este istorie *naturală literară.*

Să fiu în istoria literară, în critică, un discipol al lui Bacon[1] ar fi gloria mea.

Aș vrea ca toate aceste studii literare să poată servi într-o zi la stabilirea unei clasificări a spiritelor.

*

Nu sînt istoric, dar am trăsături de istoric.

*

Dacă ar fi să mă judec eu însumi, urmărind amorul-propriu sub toate travestirile lui, aș zice : „Sainte-Beuve nu face un portret fără să se oglindească într-însul ; pretextînd că zugră-

1 Francis Bacon (1561—1626), filozof englez, autor al lui **Novum organum**, lucrare prin care se puneau bazele metodei experimentale, metodă ce avea să ducă la năruirea scolasticei (n. r.).

veşte pe cineva, ne înfăţişează totdeauna propriul său profil".

Observaţi bine: pe tine te preferi întotdeauna şi te slăveşti în alţii. Fiecare critic nu face decît propria sa apoteoză în tipurile favorite pe care le reliefează.

*

Judecînd, să ne păzim de ironie. Dintre toate însuşirile spiritului, ironia este cea mai puţin inteligentă.

*

Nu sînt decît un iconar al oamenilor mari.

*

Am socotit întotdeauna că trebuie să iei din călimara fiecărui autor cerneala cu care vrei să-l zugrăveşti.

*

Critica este pentru mine o metamorfoză: încerc să dispar în personajul pe care-l reproduc. Mă deprind cu el, chiar prin stil, îi împrumut şi îi îmbrac vorbirea; sentimental şi cu măsură nelămurit cu doamna de Krüdener [1], uşor abstract şi concis cu domnul Vinet [2], limpede şi curgător în felul secolului al XVIII-lea cu doamna de Charrière [3]. Aceasta e ţinta mea. În felul acesta ţin seama de obiceiurile subiectului meu.

*

Există numai un singur fel de a înţelege bine oamenii, anume de a nu ne grăbi să-i judecăm, ci de a trăi în preajma lor, a-i lăsa să se explice, să se dezvăluiască zi cu zi şi să se zugrăvească ei înşişi în noi.

La fel şi cu autorii decedaţi: citiţi-i, citiţi-i încet, nu vă împotriviţi, vor sfîrşi prin a se contura cu propriile lor cuvinte.

*

1 Juliana de Krüdener (1764—1824), literată rusă mistică (n. r.).

2 Alexandre Vinet (1797—1847), teolog protestant şi literat (n. r.).

3 Isabelle-Agnés-Elisabeth Charrière (1741—1806), literată franceză (n. r.).

Vreau erudiție, dar o erudiție stăpînită de judecată și organizată de gust.

*

Darul criticii devine chiar geniu atunci cînd, în mijlocul revoluțiilor gustului, între ruinele unui vechi gen care se prăbușește și inovațiile care se încearcă, discernem cu limpezime, cu siguranță și fără nici un fel de moliciune ceea ce este bun și va trăi ; dacă, într-o operă nouă, originalitatea reală compensează cusururile.

*

Pentru mine (ca și pentru domnul Joubert [1]), critica este plăcerea de a cunoaște spiritele, nu de ale domina : niște ochelari și nu o nuia.

*

Îmi place să-i judec întotdeauna pe scriitori după valoarea lor inițială, descotorosindu-i de tot ce au dobîndit ulterior.

Din *Mes poisons*

1. Joseph Joubert (1754—1874), moralist francez (n. r.).

*

Există organisme delicate și nervoase, care simt cu douăzeci și patru de ore mai înainte schimbările vremii, le prevăd întrucîtva. Astfel trebuie să fie și spiritul criticului în raport cu judecata publicului. Ceasul său trebuie să meargă cel puțin cu cinci minute înainte față de orologiul primăriei. Totul se desfășoară cu atîta grabă în zilele noastre, totul se vulgarizează cu atîta repeziciune ! Un avans de cinci minute față de public este mult.

*

Omul de talent se naște, a spus Pindar [1]. E bine să amintim acest adevăr într-o vreme în care vocațiile literare sînt considerate de prisos și în care toată lumea se crede, la nevoie, chemată pentru această meserie. Pindar adaugă, e drept, că cei *care învață* ulterior fără să fi știut din capul locului sînt asemenea corbilor care cîntă de-a surda și răgușesc în fața păsării lui Jupiter. Dar asemenea contraste n-au efect deplin decît în poezia înaltă. În cîmpul criticii nu este loc pentru vulturul lui

1 Pindar (521—441 î.e.n.), poet liric grec (n. r.).

Jupiter şi nişte papagali bine dresaţi sfîrşesc prin a repeta lucruri destul de bune. Trebuie multă pricepere şi atenţie pentru a discerne originalul.

*

Defectul principal al artiştilor de astăzi, pictori sau poeţi, este de a lua intenţia drept fapt, de a crede că ajunge să fi gîndit un lucru frumos pentru ca el să şi pară frumos ; în loc să-şi dea osteneala de a realiza idealul concepţiei lor, ei ne azvîrlă doar o fantomă a acesteia.

Din *Portraits contemporains*, vol. V

*

De ce nu mai scriu romane ? La mine imaginaţia a fost totdeauna numai în slujba sensibilităţii mele. A scrie un roman a fost pentru mine un fel indirect de a iubi şi de a o mărturisi.

*

Sînt spiritul cel mai frecat şi mai obişnuit cu metamorfozele. Am început sincer şi fără

şovăire cu tot ce-i mai avansat în secolul al XVIII-lea, cu Tracy [1], Daunou [2], Lamarck [3] şi fiziologia : aici este fondul meu adevărat. De aici am trecut prin şcoala doctrinară şi psihologică de la *Globul* [4], dar exprimîndu-mi rezervele mele şi fără a adera la ea. Apoi am trecut la romantismul poetic şi prin lumea lui Victor Hugo cu care păream că mă contopesc. Am străbătut după aceea sau mai curînd am mers alături de saint-simonism [5] şi aproape imediat după aceea de lumea lui Lamennais [6], încă foarte catolică. În 1837, la Lausanne, am mers alături de calvinism şi de metodism [7] şi a trebuit să mă silesc a trezi interesul. În toate aceste peregrinări nu mi-am înstrăinat niciodată voinţa şi judecata (cu excepţia unei clipe

1 Destutt de Tracy (1754—1836), filozof francez (n. r.).
2 P.C.F. Daunon (1761—1840), istoric francez (n. r.).
3 J. B. Lamarck (1744—1829), naturalist francez (n r.).
4 Publicaţie filozofică, politică şi literară întemeiată în 1824 ; în 1831 a devenit organ de presă al saint-simonismului (n. r.).
5 Doctrină politică şi socială, creată de filozoful francez Saint-Simon (1760—1825), la baza căreia stă o concepţie socialist-utopică (n. r.).
6. Félicité de Lamennais (1782—1854), filozof şi teolog francez, apostolul unui aşa-zis socialism catolic (n. r.).
7 Sectă protestantă, de un rigorism moral excesiv (n. r.).

în lumea lui Hugo şi datorită unui farmec), nu mi-am înregimentat niciodată credinţa, dar înţelegeam atît de bine lucrurile şi oamenii încît dădeam *cele mai mari speranţe* celor sinceri, care voiau să mă convertească şi mă credeau de-al lor. Curiozitatea mea, dorinţa mea de a vedea totul, de a privi totul de aproape, plăcerea mea cea mai mare de a găsi adevărul relativ al fiecărui lucru şi al fiecărui organism m-au tîrîrt în acel şir de experienţe, care n-au fost pentru mine decît un lung curs de fiziologie morală.

*

Cred despre critică două lucruri care par contradictorii şi care nu sînt :

1. Criticul nu este decît un om *care ştie să citească şi care-i învaţă şi pe ceilalţi să citească.*

2. Critica, aşa cum o înţeleg eu şi cum aş vrea s-o practic, este o *invenţie* şi o *creaţie* perpetuă.

*

Nu mai am decît o singură plăcere, analizez, erborizez, sînt un naturalist al spiritelor.

Ceea ce aş vrea să alcătuiesc ar fi o *istorie naturală literară.*

*

E nevoie să ne înnoim, să ne împrospătăm mereu observaţia şi vederile noastre despre oameni, chiar despre aceia pe care îi cunoaştem cel mai bine şi pe care i-am zugrăvit, căci altfel vom fi în primejdie să-i uităm în parte şi să ni-i închipuim reamintindu-ne de el. Nimeni n-are dreptul să spună: *„Cunosc oamenii".* Tot ce poţi spune cu adevărat este : *„Sînt pe cale de a-i cunoaşte".*

*

În critică am făcut destul pe avocatul ; am s-o fac acum pe judecătorul.

*

Aveam un fel al meu, mă deprinsesem să scriu într-un chip anumit, să-mi cultiv şi să-mi rafinez gîndirea ; mă complăceam astfel. Nevoia, această mare muză, m-a silit pe neaşteptate să mă schimb : acea Nevoie care în

clipele mari face ca mutul să vorbească şi gîngavul să articuleze m-a silit într-o clipă să ajung la o expresie directă, limpede, lapidară, să vorbesc tuturora în limba tuturor : îi mulţumesc !

Din *Portraits littéraires*, vol. III

CRITICA ŞI ISTORIA LITERARĂ

În materie de critică şi de istorie literară nu există, mi se pare, lectură mai distractivă, mai desfătătoare şi în acelaşi timp mai fecundă în învăţăminte de tot felul decît biografiile bine alcătuite ale oamenilor mari ; nu acele biografii scurte şi uscate, acele notiţe foarte mici şi preţioase, în care scriitorul se gîndeşte să strălucească, fiecare paragraf al lor fiind redus la o epigramă ; dar acele lungi povestiri, copioase şi cîteodată chiar prolixe, asupra omului şi operelor sale : să-l pătrunzi pe autorul respectiv, să te instalezi în el, să-l înfăţişezi sub diferitele sale aspecte ; să-l faci să trăiască, să se mişte şi să vorbească întocmai cum o făcea el ; să-l urmăreşti în intimitatea şi în obiceiurile sale casnice cît mai mult cu putinţă;

să-l legi din toate părţile de pămîntul acesta, de această existenţă reală, de aceste deprinderi de fiecare zi, de care oamenii mari nu depind în mai mică măsură decît noi ceştilalţi, de temelia adevărată pe care stau, de unde pornesc pentru a se înălţa cîtva timp şi pe care recad neîncetat. Germanii şi englezii, cu însuşirea lor complexă pentru analiză şi poezie, se pricep şi găsesc plăcere în astfel de cărţi excelente. Walter Scott spune că nu cunoaşte în întreaga literatură engleză o lucrare mai interesantă decît biografia doctorului Johnson [1] scrisă de Boswell [2]. În Franţa, începem şi noi să preţuim şi să cerem astfel de studii. În zilele noastre, marii oameni de litere, chiar dacă şi-ar da mai puţin osteneală să meargă întru întîmpinarea revelaţiilor personale prin memoriile şi confesiunilor poetice, ar putea muri foarte siguri că, după ce nu vor mai fi, nu se va duce lipsă de interpreţi, de analişti şi de biografi. Nu totdeauna a fost astfel ; şi cînd vrem să cercetăm viaţa şi mai ales copilăria şi începuturile marilor noştri scriitori şi poeţi din secolul al XVII-lea, descoperim cu mare greutate cîteva fapte transmise, puţin

1 Samuel Johnson (1709—1784), literat englez (n. r.).
2 James Boswell (1740—1795), literat englez (n. r.).

autentice, cîteva anecdote îndoielnice, împrăştiate prin *Culegeri*. Literatura şi poezia de atunci erau foarte puţin personale, autorii nu vorbeau de loc publicului despre propriile lor sentimente sau despre propriile lor necazuri ; biografii îşi închipuiau, nu ştiu pentru ce, că biografia unui scriitor se găsea în întregime în scrierile lui şi critica lor superficială nu căuta să explice omul în adîncurile poetului. De altfel, pentru că pe atunci reputaţiile se făureau anevoie şi nu se dobîndea decît tîrziu celebritatea, şi abia mai tîrziu, cînd un om mare ajungea la bătrîneţe, se găsea vreun admirator zelos al geniului său, un Brossette [1], un Monchesnay [2], care să se gîndească la biografia sa ; ba chiar uneori istoricii erau rude pioase şi devotate, dar prea tinere pentru a fi cunoscut anii de început ai autorului, ca Fontenelle [3] în cazul lui Corneille şi Louis Racine în cazul tatălui său. De aceea, în biografia lui Corneille, datorită nepotului său, în aceea a lui Racine, scrisă de fiul acestuia, sînt mii de lipsuri, mii de inexactităţi care sar în ochi

1 Claude Brossette (1671—1743), literat francez, editor şi comentator al lui Boileau (n. r.).
2 J. L. de Monchesney (1666—1740), literat francez (n. r.).
3 Bernard de Fontenelle (1657—1757), literat şi filozof francez, nepot al lui Corneille (n. r.).

și mai ales obișnuita superficialitate cu privire la primii ani literari, care sînt totuși cei mai hotărîtori.

Cînd începem să-l cunoaștem pe un om mare în puterea gloriei sale abia, nu ne închipuim că el s-a putut lipsi vreodată de această glorie și lucrul acesta ne pare atît de simplu, încît adeseori nu ne îngrijim cîtuși de puțin să ne explicăm cum a ajuns aici ; de asemeni, atunci cînd îl cunoaștem de la început și înainte de a se afirma, nu bănuim de obicei ceea ce va deveni într-o zi : trăim în preajma sa fără să ne gîndim să-l observăm și neglijăm tocmai ceea ce ar trebui să știm mai mult despre el. Oamenii mari înșiși contribuie adeseori să întărească această îndoită iluzie prin modul lor de a acționa : cînd sînt tineri, necunoscuți, obscuri se dau în lături, tac, evită să atragă atenția și nu le place nici un loc pentru că nu rîvnesc decît la unul singur și pentru că, spre a ajunge la el, timpul nu s-a copt încă ; mai tîrziu, aclamați de către toți și glorioși, lasă în umbră începuturile lor, de cele mai multe ori aspre și amare ; nu povestesc de bunăvoie propria lor formație, după cum nici Nilul nu-și arată izvoarele. Și cu toate acestea, într-o viață de mare scriitor, de mare poet, lucrul esențial este acesta : să prinzi, să îmbrățișezi și să ana-

lizezi omul întreg în clipa în care, prin concursul mai mult sau mai puțin lent sau ușor, al geniului său, al educației sale și al împrejurărilor, acestea s-au îmbinat în așa fel încît să dea naștere primei 'sale capodopere. Dacă-l înțelegi pe poet în acest moment critic, dacă dezlegi nodul acesta de care totul în el va depinde de aci înainte, dacă găsești, ca să zic așa, cheia acestui inel misterios, jumătate fier și jumătate diamant, care prinde cea de a doua existență a sa, radioasă, orbitoare și solemnă, de prima sa existență, obscură, înăbușită, singuratică și a cărei amintire ar vrea de atîtea ori s-o alunge, atunci se poate spune că l-ai pătruns temeinic și că-l cunoști pe poet ; ai străbătut cu el regiunile întunecoase ca Dante cu Virgiliu ; ești demn să-l întovărășești neostenit și oarecum la același nivel prin celelalte minuni ale sale. De la *René* la ultima lucrare a domnului de Chateaubriand, de la primele *Meditații* la tot ce va mai putea crea vreodată domnul de Lamartine, de la *Andromaca* la *Athalia*, de la *Cidul* la *Nicomed*, inițierea este ușoară : ai în mînă firul conducător, trebuie numai să-l desfășori. E frumoasă pentru critic ca și pentru poet clipa în care și unul și celălalt pot, fiecare în adevăratul înțeles, să strige anticul : „Am găsit !". Poetul găsește re-

giunea în care geniul său poate să trăiască şi să se dezvolte de aici înainte ; criticul găseşte instictul şi legea acestui geniu. Dacă sculptorul, care este şi el un măreţ biograf în felul lui, şi care urmăreşte în marmură ideea poetului, ar putea alege întotdeauna clipa în care poetul seamănă cel mai mult cu sine însuşi, fără îndoială că l-ar prinde în ziua şi la ora în care prima rază de glorie coboară să lumineze această frunte puternică şi întunecată. La această epocă unică în viaţă, geniul, de cîtva timp ajuns la maturitate şi viril, care sălăşluia cu îngrijorare, cu tristeţe, în conştiinţa lui, şi care cu greu se stăpînea să nu izbucnească, este dintr-odată smuls din sine însuşi în zgomotul aclamaţiilor şi îmboboceşte în zorile triumfului. Cu anii, va deveni poate mai calm, mai liniştit, mai matur ; dar va pierde de asemenea din naivitatea expresiei şi-şi va făuri un văl care va trebui străpuns pentru a se putea ajunge la el : prospeţimea sentimentului intim se va fi şters de pe fruntea sa ; sufletul se va păzi să nu se trădeze ; o ţinută mai studiată sau cel puţin mai mecanică va fi înlocuit prima atitudine atît de liberă şi de vie. Or, ceea ce ar face sculptorul. dacă ar putea, trebuie cu atît mai vîrtos să facă criticul-biograf, care are la îndemînă întreaga viaţă şi toate clipele

autorului său ; el trebuie să realizeze, prin analiza lui ageră şi pătrunzătoare, ceea ce artistul ar întruchipa în chip divin sub formă simbolică. După ce statuia a fost înălţată şi după ce tipul a fost descoperit şi dat la iveală, nu va mai trebui decît să-l reproducă cu uşoare modificări în dezvoltările succesive ale vieţii poetului, ca într-o serie de basoreliefuri. Nu ştiu dacă toată această teorie, pe jumătate poetică, pe jumătate critică, este foarte limpede ; dar o socot foarte adevărată şi atîta timp cît biografii marilor poeţii n-o vor avea în mintea lor, vor face cărţi folositoare, exacte, vrednice de stimă, fără îndoială, dar nu opere de critică înaltă şi de artă ; vor culege anecdote, vor stabili date, vor înfăţişa certuri literare : cititorul va trebui să le deslușească înţelesul şi să le insufle viaţă ; vor fi cronicari, nu sculptori ; vor ţine catasfifele templului dar nu vor fi preoţii zeului.

Din *Portraits littéraires*, vol. I

CE ESTE UN CLASIC?

După definiția obișnuită, un clasic este un scriitor vechi pe care l-a consacrat admirația de care se bucură și care servește ca exemplu în genul său. Cuvîntul clasic luat în acest înțeles începe să apară la romani. La ei, *classici* propriu-zis nu erau denumiți toți cetățenii din oricare clasă, ci numai cei din prima clasă, care posedau cel puțin un anumit venit. Toți cei ce posedau un venit inferior erau desemnați prin denumirea *infra classem*, dedesubtul clasei propriu-zise. La figurat, cuvîntul *classicus* a fost întrebuințat de Aulus Gelus [1] și

1 Aulus Gelus, gramatic și critic latin din secolul al III-lea, autor al **Nopților atice**, lucrare care cuprinde numeroase amănunte privitoare la literatura și moravurile antice (n. r.).

a fost aplicat scriitorilor : un scriitor de valoare și cu vază, *classicus assiduusque scriptor*, un scriitor care e cunoscut, care are o situație statornică, un om care nu este amestecat în mulțimea celor nevoiași. O astfel de expresie presupune o epocă destul de înaintată, pentru ca să se fi produs între timp un recensămînt și un clasament în literatură.

Pentru moderni, la origine, adevărații, singurii clasici au fost, firește, cei vechi. Grecii, care datorită unui noroc deosebit și avîntului spiritului lor, n-au avut alți clasici decît pe ei înșiși, au fost la început, singurii clasici ai romanilor, care își dădură osteneala și-și bătură capul să-i imite. Romanii, după epocile frumoase ale literaturii lor, după Cicero și Virgiliu, au avut la rîndul lor clasici proprii care au devenit aproape cu exclusivitate cei ai secolelor următoare. Evul Mediu, care nu era chiar atît de necunoscător al Antichității latine, așa cum s-ar crede, dar care era lipsit de măsură și de gust, confunda treptele și regulile : Ovidiu era considerat superior lui Homer și Boetius [1] părea un clasic cel puțin egal lui Platon. Renașterea literaturii, în secolele al XV-lea și al XVI-

1 Anicius Manlius Boetius (470—525), filozof și poet latin (n. r.).

lea, a luminat această îndelungată confuzie şi abia atunci admiraţiile se gradară. Autorii adevăraţi şi clasici ai îndoitei Antichităţi s-au desprins atunci pe un fundal luminos şi s-au grupat armonios pe cele două coline ale lor.

Între timp se născuseră literaturile moderne şi unele din cele mai precoce, ca cea italiană, îşi dobîndiseră şi ele un fel de Antichitate. Apăruse Dante şi posteritatea l-a salutat de timpuriu ca pe un clasic. De atunci, poezia italiană s-a putut subţia, dar cînd a vrut a regăsit întotdeauna, şi a păstrat avîntul şi răsunetul acestei înalte origini. Nu este indiferent pentru o poezie dacă îşi are punctul de plecare, izvorul său clasic, dintr-o înaltă obîrşie ; sau dacă, de pildă, coboară din Dante, în loc să se tragă, greoi, din Malherbe. [1]

Italia modernă îşi avea clasicii ei şi Spania avea tot dreptul să creadă că şi ea îi avea pe ai săi, atunci cînd Franţa se mai căuta încă pe sine. Cîţiva scriitori de talent, într-adevăr, înzestraţi cu originalitate şi cu o vervă excepţională, cîteva strădanii strălucitoare, izolate, dar fără urmare, îndată fărîmate şi care trebuiesc mereu reîncepute nu ajung pentru a înzestra o naţiune cu acel fond solid şi impunător de bogăţie literară. Ideea de *clasic* implică în sine ceva care are urmare şi consistenţă, care constituie o totalitate şi o tradiţie, care se formează, se transmite şi durează. Abia după frumoşii ani ai lui Ludovic al XIV-lea naţiunea a simţit cu orgoliu, tresărind, că i se întîmplase o asemenea fericire. Toate glasurile i-o spuseră atunci lui Ludovic al XIV-lea, cu linguşire, exagerare şi afectare şi totuşi cu un oarecare sentiment al adevărului. Se văzu atunci o contradicţie neobişnuită şi totodată nostimă : oamenii cei mai îndrăgostiţi de minunile acelui secol al lui *Ludovic cel Mare* şi care mergeau pînă la a sacrifica pe toţi anticii pentru moderni, oamenii aceştia care-l aveau în fruntea lor pe Perrault [1], tindeau să exalte şi să consacre tocmai pe acei care se dovedeau a fi oponenţii lor cei mai aprigi şi adversarii lor. Boileau îi răzbuna şi îi susţinea cu mînie pe antici împotriva lui Perrault care-i prefera pe moderni, adică pe Corneille, pe Molière, pe Pascal şi pe oamenii ce mai de vază ai secolului său, inclusiv Boileau printre cei dintîi. Bunul La Fantaine,

1 François de Malherbe (1555—1628), poet liric francez (n. r.).

1 Charles Perrault (1628—1703), scriitor francez, autor a numeroase poveşti şi al lucrării **Secolul lui Ludovic cel Mare** (n. r.).

luînd în această ceartă partea învățatului Huet [1], nu-și dădea seama că el însuși, cu toate neatențiile sale, era pe cale de a se trezi la rîndul său clasic.

Cea mai bună definiție este exemplul: de cînd Franța a avut secolul lui Ludovic al XIV-lea și a putut să-l judece de la oarecare distanță, a știut ce înseamnă a fi clasic mai bine decît prin toate raționamentele. Secolul al XVIII-lea, cu toată amestecătura sa, prin cele cîteva lucrări frumoase datorită celor patru mari oameni ai săi, a completat această idee. Citiți *Secolul lui Ludovic al XIV-lea* de Voltaire, *Măreția și decăderea romanilor* de Montesquieu, *Epocile naturii* de Buffon [2], *Vicarul din Savoya* și frumoasele pagini de visare și de descriere a naturii ale lui Jean-Jacques [3], și spuneți dacă secolul al XVIII-lea n-a știut, prin aceste contribuții memorabile, să împace tradiția cu libertatea de dezvoltare și cu independența. Dar la începutul acestui secol și pe vremea Imperiului, în fața primelor încercări ale unei literaturi hotărît noi și întrucîtva aventuroase, ideea de clasic s-a restrîns și s-a îngustat ciudat în cîteva capete refractare și mai mult amărîte decît severe. Primul *Dictionar al Academiei* (1694) definea simplu un autor clasic: „un autor antic foarte aprobat și care se bucură de mare trecere în materia pe care o tratează". *Dicționarul Academiei* din 1835 restrînge mult această definiție și, caracterul oarecum vag pe care-l avea, o precizează și o strîmtează chiar. El definește ca autori clasici pe cei „care au devenit *modele* într-o limbă oarecare"; și în toate articolele care urmează, aceste expresii de *modele*, de *reguli* stabilite pentru compunere și stil, de *reguli stricte* ale artei, cărora trebuie să te *conformezi*, revin necontenit. Această definiție a *clasicului* a fost creată în mod evident de către respectabilii academicieni care ne-au precedat în fața și în vederea a ceea ce se numea pe atunci *romanticul*, adică în fața inamicului. Ar fi timpul mi se pare să renunțăm la asemenea definiții restrictive și sfioase și să le lărgim înțelesul.

Un adevărat clasic, așa cum mi-ar place să aud definindu-se, este un autor care a îmbogă-

1 Pierre-Daniel Huet (1630—1721), prelat și erudit francez. Ca preceptor al delfinului, a publicat edițiile din clasici denumite **ad usum Delphini** (n.r.).

2 Georges-Louis de Buffon (1707—1788), celebru naturalist și scriitor francez, autor al **Istoriei naturale** (n. r.).

3 Se referă la Jean-Jacques Rousseau (1712—1778), și la scrierea sa: **Les rêveries d'un promeneur solitaire** (n. r.).

ţit spiritul omenesc, care i-a sporit într-adevăr tezaurul, care l-a făcut să înainteze cu un pas, care a descoperit un adevăr moral neechivoc sau a regăsit vreo pornire veşnică în inima în care totul părea cunoscut şi explorat : care şi-a îmbrăcat gîndirea, observaţia şi născocirea sub orice formă, dar într-o formă cuprinzătoare şi largă, fină şi de bun-simţ, sănătoasă şi frumoasă în sine : care a vorbit tuturora într-un stil al său şi care este întîmplător şi acel al lumii întregi, într-un stil nou fără neologisme, nou şi antic, cu uşurinţă contemporan tuturor timpurilor.

Un astfel de clasic a putut fi o clipă revoluţionar, a putut părea cel puţin, dar nu este : el n-a luat mai întîi de la cei din jur, n-a răsturnat ceea ce îl stingherea decît pentru a restabili repede echilibrul în favoarea ordinii şi a frumosului.

Din *Causeries du lundi*, vol. III

FRANÇOIS RABELAIS

Viaţa şi caracterul... (lui Rabelais)... nu constituie o enigmă mai mică decît opera sa însăşi. Născut la Chinon, în Turena, prin 1483 sau 1487, dintr-un tată cîrciumar sau spiţer, el se instruieşte de timpuriu în literele latine, greceşti, ebraice ; învaţă italiana, spaniola, germana, chiar araba ; compune, unele după altele, almanahuri, comentarii asupra lui Hipocrate, romane ; şi cutreieră lumea fără încetare, fiind mai întîi călugăr cordelier, apoi benedictin, datorită unei bule a lui Clement al VII-lea, apoi e caterisit şi ajunge medic la Montpellier ; după aceea, e a doua oară benedictin printr-o bulă a lui Paul al III-lea, şi, în sfîrşit, canonic mirean şi popă la Meudon. Într-o călătorie la Paris, în 1553, moare, cucernic, după unii, cu zefle-

meaua şi blasfemia pe buze, după alţii ; şi judecăţile acestea contradictorii, pe care le regăsim pînă şi la contemporani, mai încurcă încă posteritatea.

La prima vedere, viaţa sa vagabondă şi natura romanului său par de acord a ne face să vedem în Rabelais, în pofida celor două sutane ale sale, un om cu principii dezmăţate, spirit aventurier, de moravuri slobode, tot pe atît de jovial pe cît de savant, cinic şi satiric la vorbă ; iar tradiţia obişnuită şi-l reprezintă cu destulă plăcere pe acest Anacreon [1] din Turena sub parmaclîcul viţei de vie, cu paharul în mînă, mîncăcios, beţiv şi rotofei. Poeţii de atunci, Ronsard, Baïf, Jodelle [2] l-au sărbătorit în felul acesta pe ilustrul zeflemist şi au dat crezare părerii populare. Excelentul Du Verdier [3], ca şi atîţia alţii, a luat toate acestea în serios şi, mînat de o pornire de osîrdie creştină, a aruncat împotriva lui Rabelais, în a sa *Bibliotecă franceză*, anateme furioase, pe care s-a silit să le retracteze mai tîrziu în *Prosopografia* sa. Trebuie să fim într-adevăr atenţi ; acest Rabelais idealizat şi poetizat în trăsături groteşti ar putea să nu fie Rabelais cel adevărat, după cum nici Homerii şi nici Esopii noştri convenţionali nu sînt adevăraţii Homer şi Esop. Cea mai mare parte a trăsăturilor şi a vorbelor de duh povestite despre el nu au nici un fel de caracter de autenticitate şi trebuie să fie puse pe socoteala fratelui Ioan al lui Panurge, fiind reminiscenţele cheflii ale acestora. Fără a face din Rabelais un personaj chiar grav şi auster, aşa cum a încercat apologistul său, cuviosul părinte Nicéron [1], ne este îngăduit cel puţin să ne îndoim de înclinările şi obiceiurile bahice care i se împrumută şi să vedem în voioşia cărţii sale un desfrîu de cabinet mai mult decît de cabaret. Astfel, dacă autorul ar fi trăit ca şi eroii săi, ar fi greu să ne explicăm, chiar dacă ţinem seama de moravurile vremii, trecerea solidă de care se bucura pe lîngă cardinali şi papi, care l-au salvat de belelele călugăreşti şi pe lîngă Francisc I şi Henric al II-lea, care l-au susţinut împotriva Parlamentului şi a Sorbonei.

Dar, oricum ar fi fost Rabelais în viaţă, nu trebuie să-l cercetăm aici decît în opera sa şi astfel popa din Meudon reapare ochilor noştri

1 Anacreon (560—478 î.e.n.), poet liric grec, care a celebrat în versurile sale plăcerile vieţii (n. r.).

2 Ronsard, Baïf, Jodelle, scritori francezi din secolul al XVI-lea, din grupul Pleiadei (n. r.).

3 Antoine Du Verdier (1544—1600), literat francez (n. r.).

1 Jean-Pierre Nicéron (1685—1738), literat francez (n. r.).

sub masca aceea colorată care îi dă atîta asemănare cu micul rege din Yvetot[1]. Dacă vrem să-l cunoaştem bine, trebuie să mergem să-l surprindem într-o duminică seara, la masă, între căni, aşa cum l-am surprinde pe Voltaire după cafea, şi să-l ascultăm acolo pantagruelizînd cît îl ţine gura, bînd şi rîzînd cu mare poftă. Cartea lui Rabelais este un mare ospăţ ; nu unul din acele ospeţe nobile şi delicate ale Antichităţii, unde circulau în sunetul lirei cupele de aur încununate cu flori, glumele ingenioase şi vorbele filozofice ; nu unul din acele minunate banchete ale lui Xenofon[2] sau Platon, sărbătorite sub porticele de marmură în grădinile din Scillonte sau din Atena : ci o orgie înăbuşită, un chef burghez, un ajun de An Nou, sau dacă vreţi un lung cîntec de bătură, ale cărui cuplete picante sînt deseori întretăiate de strigături şi de refrene. În astfel de refrene, verva ţine locul înţelesului ; a încerca să pricepi înseamnă a nu fi înţeles. Acest mod general de a considera romanul lui Rabelais, chiar dacă ar părea destul de superficial şi de neînsemnat erudiţilor, poate singur să ne dea, după părerea mea, o înţelegere uşoară şi să-l facă pe cititor să-i placă. Le Duchat[1] şi alţi comentatori, a căror ştiinţă şi lucrări nimeni nu le preţuieşte de altfel mai mult decît noi, au ajuns, datorită subtilităţilor şi invenţiilor lor, prin plictiseală, să dezguste pe mulţi oameni onesti de a mai citi o lucrare pe care Montaigne, cu gustul său ales, o punea printre cărţile *curat hazlii.*

1 Regiune din Normandia, ai cărei seniori purtau titlul de rege (n. r.).

2 Xenofon (cca. 430—352 î.e.n.), istoric, filozof şi general atenian (n. r.).

Fără îndoială — şi Rabelais însuşi ne atrage atenţia asupra acestui fapt — am greşi dacă ne-am lua numai după aparenţele grotesti şi dacă, după propriile lui cuvinte, *n-am deschide cutia pentru a scoate doctoria,* dacă *n-am fărîma osul pentru a suge măduva.* Însă, pe de altă parte, şi tot el ne spune aceasta, sîntem în primejdie să ne stricăm rostul dacă despicăm înţelesul în patru. În această privinţă el merge pînă la ridiculizarea comentatorilor *Iliadei* şi *Odisseei* şi a nu ştiu cărui călugăr vizionar căruia i se năzărise să recunoască în *Metamorfozele* lui Ovidiu tainele Evangheliei. El însuşi n-a scăpat, cu toate acestea, torturii interpretă-

1 Jacob Le Duchat (1658—1735), filozof şi critic francez, comentator al lui Rabelais (n. r.).

rilor forțate. Unii au vrut să se vadă în *Gargantua și Pantagruel*, ca mai tîrziu în *Telemac*[1] și în *Gil Blas*[2], ca altădată în scrierile lui Petronius[3], nu numai spiritul filozofic care însuflețește ansamblul și nenumăratele personaje mărunte care dispar în cea mai mare parte de la această distanță, dar mai mult, un sistem complet, armonios și consecvent, de satiră morală, religioasă și politică; o reprezentare exactă și fidelă, sub nume presupuse, a oamenilor și lucrurilor de atunci; într-un cuvînt, o cronică scandaloasă a timpului, scrisă cu un cifru special care trebuia descoperit. Cifrul acesta o dată descoperit, a rezultat că Grandgousier, Gargantua, Pantagruel, fratele Ioan, Panurge, Bringuenarilles, marele îmblînzitor al Cimbrilor, Gargamelle, Badebec etc., etc. ar fi neapărat Ludovic al XIII-lea, Francisc I, Henric al II-lea, cardinalul Du Bellay, cardinalul de Lorena, Carol al V-lea, Iuliu al II-lea, Ana

1 **Telemac**, lucrare a scriitorului francez François de Fénelon (1651—1715) (n. r.).

2 **Gil Blas**, roman picaresc al scriitorului francez A. R. Lesage (1668—1747) (n. r.).

3 Titus Petronius Arbiter (secolul I), scriitor latin, autorul romanului **Satyricon** (n. r.).

de Britania, Claude de Franța și mai știu eu cine? Ca și cum într-adevăr, după judicioasa observație a lui Nicéron, ar trebui să căutăm la Rabelais ceva înlănțuit; ca și cum în această operă de imaginație n-ar trebui să acordăm o mare parte capriciului și fanteziei poetului, să-l urmăm docili și fără gînduri ascunse în divagațiile și inconsecvențele în voia cărora se lasă el; să creștem și să ne micșorăm asemenea uriașilor lui elastici, care rînd pe rînd se așază pe turlele catedralei Notre-Dame, se cațără pe coama caselor sau se îmbarcă pe bordul unei nave plăpînde.

Swift, în călătoriile sale în Brobdingnag și în Lilliput, n-a neglijat nici una din proporțiile geometrice ale subiectului său și și-a redus cu grijă toată lumea la aceeași scară. De asemenea niciodată n-a renunțat la sistemul său general de aluzii; acolo fiecare cuvînt are o țintă, fiecare trăsătură urmărește un scop. Swift era înainte de toate un filozof și un pamfletar, pe cînd Rabelais este înainte de toate un artist, un poet și se gîndește mai întîi să ne distreze. Adeseori chiar, în clipele cînd *Homerul bufon* moțăie, i se întîmplă să prelungească mașinal și ca în vis această ilarí-

tate fără motiv şi s-o împingă pînă la saţietate şi dezgust ; e ca un cîntăreţ de stranã cherchelit, care continuă a sforăi pe un singur ton, pe o singură rimă, litaniile lui cheflii. Dacă nu eşti prea în vervă în ziua aceea, te plictiseşti curînd de rîsul său nepotolit şi ieşi, ca să zic aşa, pe de-a-ntregul ghiftuit de lectura lui.

Din *Tableau de la poésie française et du théâtre français au XVI-ème siècle*

MICHEL DE MONTAIGNE

Dacă înaintăm în lectura lui Montaigne, aşa cum a pătruns el însuşi în subiectele sale, la întîmplare, unul după altul şi indiferent din ce parte, oricît am fi de preveniţi, nu se poate să nu fim uimiţi de la început de judecata jansenişti lor [1], dîndu-ne seama că avem de-a face cu un cu totul alt om decît acela pe care ni-l închipuiam după părerea lor. Nu seamănă cu nimic ; nu vrea nimic de la tine ; dacă are vreo ţintă, o ascunde bine şi, în aparenţă, toate mijloacele i se par bune pentru a ajunge la ea. Nici o grabă ; ci înşiră uniform nişte anec-

1. Adepţi ai doctrinei janseniste, care a dat naştere unor lupte în sînul bisericii catolice, desfăşurate îndeosebi în secolul al XVII-lea (n. r.).

dote bine povestite, culese nu se știe pe unde (într-atît sînt de disparate). Montaigne scoate din ele puțin pretext de morală, însă de morală cu totul simplă și oarecum admisă de toată lumea și care pare a nu avea acolo decît rostul unui fir ușor și șovăitor pentru a-l ajuta să-și lege de bine de rău poveștile una de alta. Unde putem ajunge cu morala sa în acțiune și cu maxime ca acestea : *„mijlocul cel mai potrivit de a înmuia inimile acelora pe care i-am jignit, atunci cînd au la îndemînă răzbunarea, este de a-i mișca prin supunere, dar alteori statornicia și hotărîrea, au slujit aceluiași scop* (perfect !); *omul e un subiect nespus de înfumurat, de schimbător și de nestatornic* (ceea ce e bine zis, dar toată lumea o știe); *nu sîntem niciodată acasă, ci totdeauna în afară, în spaimă, speranță sau amintire ; spiritele nepreocupate, ca și pămînturile lenește, sînt pline de tot felul de ierburi sălbatice ; și sufletul care n-are nici o țintă se pierde“* ? Sîntem de acord cu toate acestea ; cum să tăgăduim ? Și tot înaintînd, el pare atît de stăpînit mai ales de anecdota sa, atît de dedat cu totul ei și atît de îndrăgostit să se întrețină cu ea, asemenea lui Boccacio sau vreunui povestitor arab, încît nu ne sfiim de un asemenea om, sîntem aproape ispitiți să-l așezăm, așa cum făcea el cu Rabelais, printre

autorii *curat hazlii ;* căpătăm încredere în el, sîntem mai mult decît pe jumătate cîștigați.

Negreșit, ne spunem noi, omul acesta ne distrează înainte de toate pe noi și se distrează pe sine însuși înainte de toate. Apropiindu-se de patruzeci de ani, iată-l retras la el acasă, la curtea lui de țară, căutînd odihna și voind numai să se reculeagă ; dar spiritului său, în această nouă trîndăvie, nemaisimțind hățurile, i-a scăpat și s-a pus să zămislească *atîtea himere și monștri fantastici*, unii după alții, fără legătură nici rost, încît pentru a contempla în voie *neghiobia și ciudățenia lor* a început să-i înșire în scris, sperînd să se rușineze singur de ei cu timpul, dar desfătîndu-l deocamdată. Ne face părtași fără rușine și de bunăvoie ; ca bun vecin, ne deschide drum spre fantezia sa ; nu este vorba de o tovărășie chiar atît de profund primejdioasă. Să visezi, să-ți pierzi vremea cu nerozii, să faci reflecții morale pe alocuri, iată deviza.

Și apoi, ceea ce ne spune el în aceste povestiri condimentate, pe care umblă să le culeagă de peste tot și pe care ni le servește proaspete și vii, în acest adevărat desiș de istorioare adunate ca niște păsări în colivia sa ; ceea ce ne povestește în această diversitate de

zicători, o ştim şi se pare că şi bunul Sancho o ştia şi el ; dar în această gură gasconă şi în vorbirea aceasta figurată capătă o noutate picantă ; şi ceea ce ne spune el prin toate aceste povestiri, chiar dacă ar fi de criticat şi de contrazis, să fie oare de însemnătate atît de gravă şi de grabnică ? Căci el nu pretinde să ni-l arate nici pe om, în esenţa lui generală, nici regula substanţială şi suverană ; ci se prezintă numai pe sine, Michel de Montaigne, în propria sa condiţie, numai pe sine însuşi la urma urmei.

Dar, fără să mai prelungim introducerea, nu, nu se prezintă numai pe sine însuşi ; ci şi pe noi, în acelaşi timp cu dînsul, pe omul întreg şi natura. Dacă ne cucereşte atît de uşor, este pentru că ne are pe noi înşine ca ajutoare şi complici. „Fiecare om, o ştie el bine, poartă chipul întreg al condiţiei umane."

Şi la el, mai mult decît în altă parte, acest chip uman este întreg. S-a spus totul despre Montaigne de două secole de cînd se tot vorbeşte despre el, de cînd nişte spirite mari şi fermecătoare, în frunte cu Pascal, au trecut pe aici ; cred că există totuşi un lucru care n-a fost îndestul de reliefat şi anume că Montaigne nu constituie un sistem de filozofie, că nu este

nici măcar un sceptic, un pyrrhonian [1] înainte de toate, nu, Montaigne este pur şi simplu natura.

Natura pură şi totuşi civilizată, cu întreaga ei materie, în afecţiunile şi înclinările ei generale, mijlocii, ca şi în pornirile ei cele mai deosebite şi chiar în maniile ei ; *natura în întregime şi fără mîntuire.*

Instinctul o dată trezit, nu înşală ; ceea ce janseniştii urăsc mai ales la Montaigne este că reprezintă prin excelenţă omul natural.

Din *Port-Royal*, I—II

1. Adept al doctrinei filozofice reprezentate de filozoful sceptic grec Pyrrhon (secolul al IV-lea î.e.n.) (n. r.).

PIERRE CORNEILLE

Forma dramatică a lui Corneille n-are libertatea de fantezie pe care şi-au luat-o un Lope de Vega sau un Shakespeare, nici severitatea exact conform regulei căreia i s-a supus Racine. Dacă ar fi îndrăznit, dacă ar fi venit înainte de d'Aubigné[1], de Mairet[2], de Chapelain[3], cred că s-ar fi sinchisit foarte puţin de a grada şi de a suprapune actele, de a lega scenele, de a concentra efectele sale asupra aceluiaşi punct din spaţiu şi din timp ; el ar fi procedat la în-

1 Agrippa d'Aubigné (1552—1630), poet şi autor satiric francez (n. r.).

2 Jean Mairet (1604—1686), poet tragic francez (n. r.).

3 Jean Chapelain (1595—1674), poet mediocru ; unul dintre primii membri ai Academiei Franceze (n. r.).

tîmplare, încurcînd şi descurcînd iţele intrigii sale, schimbînd locul după cum îi era mai la îndemînă, întîrziind pe drum şi împingînd în faţa lui personajele claie peste grămadă pînă la căsătorie sau moarte. În mijlocul acestei învălmăşeli s-ar fi desprins pe ici pe colo scene frumoase, grupuri admirabile ; căci Corneille înţelege foarte bine grupul şi, în momentele esenţiale, îşi plasează foarte dramatic personajele. Le cumpăneşte bine unul cu altul, le desenează viguros printr-o vorbă bărbătească şi scurtă, le face să contrasteze prin răspunsuri tăioase şi prezintă ochiului spectatorului nişte mase de o savantă structură.

Dar el n-avea geniul destul de artist pentru a întinde la întreaga dramă această configuraţie concentrică pe care a realizat-o pe alocuri ; şi, pe de altă parte, fantezia lui nu era destul de liberă şi de vioaie pentru a-şi crea o formă mişcătoare, difuză, unduioasă şi multiplă, dar nu mai puţin reală, nu mai puţin frumoasă decît cealaltă, aşa cum o admirăm în unele piese ale lui Shakespeare, aşa cum fraţii Schlegel[1] o admiră la Calderon. Adăugaţi acestor

1 Wilhelm şi Friedrich Schlegel, literaţi germani din secolul al XIX-lea (n. r.).

imperfecțiuni inițiale influența unei poetici superficiale și meticuloase, de care Corneille se îngrijora peste măsură, și veți avea secretul a tot ce este tulbure, nehotărît și incomplet calculat în întocmirea tragediilor sale. *Discursurile* și *Examenele* sale ne dau mii de amănunte asupra acestui lucru, dezvăluindu-ne laturile cele mai ascunse ale spiritului marelui Corneille. Observăm în ele măsura în care neîndurătoarea unitate de loc îl necăjește și cum i-ar spune el din toată inima : *Vai ! cît mă stinghereşti !* Și totuși cu ce grijă caută el s-o împace cu *buna-cuviință*. Dar nu izbutește întotdeauna. *Paulina vine pînă în anticameră, pentru a-l găsi pe Sever, a cărui vizită ar fi trebuit s-o aștepte în camera ei.* Pompei pare a se îndepărta întrucîtva de prudența unui conducător de oști, atunci cînd, încrezîndu-se în cuvîntul lui Sertorius, vine să discute cu el în inima orașului în care acesta este stăpîn ; *dar ar fi fost imposibil să păstrezi unitatea de loc fără a-l pune să facă asemenea nechibzuință.* Cînd era totuși nevoie absolută ca acțiunea să se petreacă în două locuri deosebite, iată expedientul pe care-l închipuia Corneille pentru a ocoli regula : „Aceste două locuri n-au nevoie de decoruri diferite și nici unul din ele n-a fost vreodată indicat, ci numai locul generic în care erau cu-

prinse amîndouă, ca de pildă Paris, Lyon, Constantinopol etc. Procedeul ne-ar ajuta să înșelăm auditoriul care, nevăzînd nimic ce putea să-i indice diversitatea locurilor, n-ar observa lucrul acesta, făcînd posibilă doar o remarcă răutăcioasă și critică de care de altfel numai puțini sînt în stare, cei mai mulți alăturîndu-se cu căldură acțiunii pe care o văd reprezentată". Și se felicita aproape ca un copil de complexitatea lui *Heraclius* și de faptul că *acest poem este atît de încurcat, încît cere o atenție neobișnuită.* Și ceea ce ne face el să remarcăm cu deosebire în *Othon* este că *nu s-a văzut încă o piesă în care să se propună atîtea căsătorii fără să se încheie vreuna.*

Personajele lui Corneille sînt mari, generoase, viteze, din toată inima sincere, cu fruntea senină și inima nobilă. Cele mai multe dintre ele fiind crescute într-o disciplină austeră au neîncetat pe buze maxime după care își conduc viața ; și cum nu se îndepărtează niciodată de ele, nu e greu să le înțelegi ; o privire ajunge : ceea ce este aproape contrariul personajelor lui Shakespeare și al caracterelor umane în viață. Morala eroilor săi este fără pată : tați, îndrăgostiți, prieteni sau dușmani îi admirăm, îi cinstim ; în locurile patetice, au accente sublime

care entuziasmează și provoacă plînsul ; dar rivalii și soții săi au cîteodată o nuanță de ridicol : ca Don Sanche în *Cidul*, ca Prusias și Partharit. Tiranele și mamele vitrege sînt dintr-o bucată ca și eroii săi, răi de la început pînă la sfîrșit ; dar, la vederea unei acțiuni frumoase, li se întîmplă uneori să se schimbe cu totul, să se întoarcă brusc la virtute : ca Grimoald și Arsinoé. Oamenii lui Corneille au spiritul formalist și cîrcotaș : se ceartă pentru etichetă, raționează îndelung și se toc-mesc cu glas tare cu ei înșiși pînă și în pasiunile lor. E aici ceva de normand. August, Pompei și celelalte personaje trebuie să fi studiat dialectica la Salamanca și să-l fi citit pe Aristot în versiune arabă. Eroinele sale, *adorabilele sale furii*, se aseamănă aproape toate : dragostea lor e subtilă, amestecată, alambicată și pornită mai mult din cap decît din inimă. Se simte că Corneille nu prea cunoștea femeile. A reușit totuși să exprime în Ximena și Paulina acea virtuoasă putere de sacrificiu pe care a practicat-o el însuși în tinerețea sa. Lucru ciudat ! de la reintrarea sa în teatru în 1659 în numeroase piese ale epocii sale de decadență, *Attila*, *Bérénice*, *Pulchéria*, *Suréna* a avut mania de a amesteca dragostea în toate, ca La Fontaine pe Platon. Se părea că succesele lui Quinault[1] și ale lui Racine îl împingeau pe acest drum și că voia să dea lecții acestor ***dulcegi***, cum îi numea ei. Sfîrșise prin a-și închipui că fusese pe vremea lui galant și îndrăgostit în cu totul alt chip decît aceste tinere peruci blonde și nu vorbea de trecut decît clătinînd din cap ca un bătrîn cioban.

După părerea mea, stilul lui Corneille este meritul prin care excelează. În comentariul său, Voltaire a dat dovadă, în această privință ca și în altele, de o suverană nedreptate și o destul de mare ignoranță a adevăratelor origini ale limbii noastre. Îi impută în fiecare clipă lui Corneille că nu are grație, nici eleganță, nici limpezime ; el măsoară, cu condeiul în mînă, înălțimea metaforelor și cînd sînt neobișnuite, le socoate gigantice. Voltaire întoarce pe dos și travestește în proză frazele acelea trufașe și sonore, care se potrivesc atît de bine purtării eroilor lui Corneille, și se întreabă dacă aceasta înseamnă a scrie și a vorbi *franceză*...

Stilul lui Corneille mi se pare, cu toate neglijențele, unul din cele mai măreț aspecte ale secolului care l-a dat pe Molière și pe Bossuet. Expresia poetului este aspră, severă și vi-

1 Philippe Qu'nault (1635—1688), poet și autor dramatic francez (n. r.).

guroasă. L-aș compara bucuros cu un sculptor care, lucrînd în argilă, și pentru a crea portrete eroice, n-ar întrebuința altă unealtă decît degetul cel gros ; plămădindu-și astfel opera, el îi dă un caracter suprem de viață prin miile de neregularități care o însoțesc și o desăvîrșesc ; dar e împotriva regulilor, nu este netedă, nici *curată*, cum se spune. Găsim puțină imagine și culoare în stilul lui Corneille ; este mai curînd cald decît strălucitor ; lunecă de bunăvoie spre abstract și imaginația face loc gîndirii și raționamentului. Trebuie să placă mai ales oamenilor de stat, geometrilor, militarilor, acelora care gustă stilul lui Demostene, al lui Pascal și al lui Cezar.

Pe scurt, Corneille, geniu pur, incomplet, cu aspectele sale mărețe și cu defectele sale, îmi face impresia acelor arbori înalți, golași, zbîrciți, triști și monotoni la trunchi, dar împodobiți cu ramuri și cu verdeață posomorîtă numai în creștet. Sînt tari, puternici, gigantici, puțin stufoși ; o sevă abundentă urcă prin ei : dar n-așteptați nici adăpost, nici umbră, nici flori. Înfrunzesc tîrziu, se scutură de timpuriu și trăiesc vreme îndelungată pe jumătate dezgoliți. Chiar după ce fruntea lor pleșuvă și-a lăsat frunzele în voia vîntului de toamnă, firea lor trainică mai scoate pe alocuri ramuri de

prisos și muguri verzi. Cînd trag să moară, se aseamănă, prin trosniturile și gemetele lor, acelui trunchi încărcat cu ramuri, cu care Lucaniu [1] l-a asemuit pe marele Pompei...

Și-a pus toată viața și tot sufletul său în teatru. În afară de acesta nu prețuia mult : era brusc, geoi, tăcut și melancolic ; fruntea lui încrețită nu se lumina, ochiul lui spălăcit și întunecat nu scînteia, vocea lui seacă și fără grație nu se aprindea decît atunci cînd vorbea despre teatru și mai ales despre al său. Nu știa să discute, nu se pricepea să-și păstreze cinul în lume și nu vedea pe domnii de La Rochefoucauld [2] și de Retz [3] și pe doamna de Sévigné [4] decît pentru a le vorbi despre piesele sale. Deveni din ce în ce mai trist și mai morocănos cu vîrsta. Succesele tinerilor săi rivali îl supărau ; se arăta mîhnit și pizmaș cu noblețe, ca un taur învins sau ca un bătrîn atlet...

Din *Portraits littéraires*, vol.

1 Lucaniu (39—65), poet latin (n. r.).
2 François de La Rochefoucauld (1613—1680), autor al unor remarcabile **Maxime** (n. r.).
3 Cardinalul de Retz (1613—1679), om politic și scriitor francez, autor al unor **Memorii** celebre (n. r.).
4 Marie de Sévigné (1626—1696), autoare a unor scrisori celebre adresate fiicei sale (n. r.).

JEAN RACINE

Cînd a apărut *Andromaca*, i s-a imputat lui Pirus o rămăşiţă de cruzime ; lumea l-ar fi vrut mai binecrescut, mai galant, mai desăvîrşit. Era o consecinţă a sistemului lui Corneille, care îşi făurea eroii dintr-o bucată, buni sau răi, din cap pînă în picioare ; la aceasta Racine răspundea cu mult bun-simţ : „Aristotel, departe de a ne cere eroi perfecţi, vrea dimpotrivă ca personajele tragice, adică acelea a căror nenorocire constituie sfîrşitul trist al tragediei, să nu fie nici cu totul bune şi nici cu totul rele. Nu vrea ca ele să fie foarte bune, pentru că pedepsirea unui om bun ar trezi mai curînd indignarea decît mila spectatorului, şi nici ca ele să fie excesiv de rele, pentru că nu ţi-e milă de un ticălos. Trebuie deci să aibă

o bunătate mijlocie, adică o virtute capabilă de slăbiciune, şi să cadă în nenorocire printr-o greşeală oarecare, care să ne facă să le compătimim, fără să ne fie nesuferite".

Insist asupra acestui punct, pentru că marea inovaţie a lui Racine şi cea mai incontestabilă originalitate a sa constau tocmai în această reducere a personajelor eroice la proporţii mai omeneşti, mai fireşti, şi în această analiză gingaşă a celor mai tainice nuanţe ale sentimentului şi ale pasiunii. Ceea ce îl deosebeşte înainte de toate pe Racine, în compoziţia stilului său ca şi în aceea a dramei, este şirul logic, legătura neîntreruptă a ideilor şi a sentimentelor ; la el totul este împlinit fără vid şi motivat fără replică şi niciodată nu este cazul să te miri de acele schimbări neaşteptate, de acele întoarceri nemijlocite, de acele subite transformări de care Corneille a abuzat adeseori în jocul caracterelor şi în mersul dramelor sale. Sîntem totuşi departe de a recunoaşte că, chiar în această privinţă, toată precăderea în teatru ar fi de partea lui Racine ; dar atunci cînd a apărut el, întreaga noutate era de partea sa, noutatea cea mai potirvită cu gustul unei curţi în care se amestecau atîtea slăbiciuni, unde nimic nu strălucea decît în nuanţe şi, ca să spunem totul, a cărei cronică amoroasă

începută de o La Vallière trebuia să se termine cu o Maintenon. Rămîne mereu să se vadă dacă acest procedeu atent și curios, întrebuințat prin excluderea oricărui altuia, este dramatic în înțelesul absolut al cuvîntului ; cît despre noi, nu credem acest lucru : dar convenea, trebuie să recunoaștem, societății de atunci care, în trîndăvia ei politicoasă, nu cerea o dramă mai agitată, mai furtunoasă, mai *captivantă*, pentru a vorbi ca doamna de Sévigné, și care se mulțumea de bunăvoie cu *Bérénice*, așteptînd *Fedra*, capodopera genului...

O mare artă a intrigii, un calcul exact al întocmirii ei, o construcție înceată și neîntreruptă, mai curînd decît acea forță de concepție, simplă și fecundă, care acționează simultan și parcă pe calea cristalizării în jurul mai multor centre în mințile cu înclinări dramatice ; prezență de spirit în cele mai mici amănunte ; o iscusință deosebită de a nu desfășura decît un singur fir deodată ; îndemînare în a tăia tot ce-i inutil, mai mult decît forță de a concentra ; o știință ingenioasă de introducere și de îndepărtare a personajelor sale ; cîteodată situația capitală este înlăturată fie printr-o povestire măreață, fie prin absența motivată a martorului celui mai supărător ; de asemeni, și în caractere, nimic divergent, nimic excentric ;

accesoriile, antecedentele puțin comode sînt suprimate ; și, cu toate acestea, nimic prea gol, nimic prea monoton, ci două sau trei nuanțe potrivite între ele pe un fond simplu ; — apoi, în mijlocul acestora, o pasiune pe care n-am văzut-o născîndu-se, al cărei talaz ajunge gata umflat, spumegînd molatic, și care ne tîrăște cu sine ca un curent clocotitor al unei ape frumoase : iată drama lui Racine. Și dacă am coborî la stilul său și la armonia versificației sale, am urmări frumusețí de același fel, restrînse la aceleași limite și variațiuni de ton, melodioase fără îndoială, dar pe scara unei singure octave...

Racine a fost dramatic de bună seamă, dar într-un gen care era puțin dramatic. În alte vremuri, în vremuri ca ale noastre, în care proporțiile dramei trebuie să fie atît de deosebite de ceea ce au fost atunci, ce ar fi făcut el ? Ar fi încercat de asemeni teatrul ? Geniul său, în mod firesc meditativ și liniștit, ar fi ajuns acelei intensități de acțiune pe care o cere curiozitatea noastră blazată, acelui adevăr real în obiceiuri și în caractere, care devine indispensabil după o epocă de mare revoluție, acelei filozofii superioare care dă un înțeles superior tuturor acestora și face din acțiune altceva decît un *imbroglio*, din culoarea istorică

altceva decît o *spoială* ? Ar fi avut puterea şi dispoziţia să se ocupe de toate acestea în acelaşi timp, să le pună faţă în faţă şi în armonie, să le unească, să le înlănţuiască sub o formă indisolubilă şi vie ; să le topească una într-alta în focul patimilor ? N-ar fi socotit mai simplu şi mai potrivit firii sale să retragă din capul locului pasiunea din mijlocul acelor încurcături în care se revărsa şi în care s-ar fi putut pierde ca în nisip ; să o facă să reintre în albie pentru a nu mai ieşi din ea şi să urmeze singuratică drumul acestei mari şi frumoase elegii, ale cărei cele mai limpezi şi mai transparente rezervoare sînt *Esther* şi *Bérénice* ? E problema cea mai gingaşă, asupra căreia nu se pot face decît presupuneri ; am îndrăznit s-o arăt pe a mea ; n-are nimic necuviincios faţă de geniul lui Racine...

Examenul ceva mai aprofundat al stilului lui Racine ne va readuce fără voia noastră la aceleaşi concluzii asupra naturii şi vocaţiei talentului său. Ce este într-adevăr un stil dramatic ? E ceva simplu, obişnuit, întretăiat, care se desfăşoară şi sfărîmă, care se urcă şi coboară, care se schimbă fără greutate trecînd de la un personaj la altul şi variază la acelaşi personaj, după momentele pasiunii. Te întîlneşti, discuţi, glumeşti ; apoi ironia se ascute, mînia se umflă

şi iată că dialogul se aseamănă luptei scînteietoare a doi şerpi înlănţuiţi. Gesturile, inflexiunile vocii şi sinuozităţile cuvîntului sînt în perfectă armonie ; neprevăzutul firesc, particularităţile de fiecare zi ale unei conversaţii care se însufleţeşte se înşiruie la locul lor...

Stilul lui Racine prezintă de la început o nuanţă destul de uniformă de eleganţă şi de poezie ; nimic nu se desprinde din el în mod deosebit. Procedeul este de obicei analitic şi abstract ; fiecare personaj principal, în loc să-şi răspîndească în afară pasiunea sa, contopindu-se cu ea, priveşte de cele mai multe ori această pasiune în sine însuşi şi o povesteşte prin vorbele sale, aşa cum o vede în această lume interioară, în interiorul acestui *eu*, cum spun filozofii : de aici, un mod general de expunere şi de povestire, care presupune întotdeauna, la fiecare erou sau la fiecare eroină, un anumit răgaz pentru a se examina în prealabil ; de aici, o serie întreagă de imagini delicate şi un colorit gingaş de penumbră împrumutat unei savante metafizici a inimii ; dar puţină sau nici o realitate şi nici unul din acele amănunte care ne readuc la aspectul omenesc al acestei vieţi. Poezia lui Racine ocoleşte amănuntele, le dispreţuieşte şi, cînd vrea

să le nimerească, pare neputincioasă să le prindă...

Procedeul continuu de analiză pe care-l folosește Racine, eleganța minunată în care-și îmbracă gîndurile, ținuta puțin cam solemnă și rotunjită a frazei sale, melodia cadențată a versurilor sale, contribuie să facă stilul său cu totul deosebit de majoritatea stilurilor sincer și pur dramatice. Talma [1], care în ultimii ani ai vieții ajunsese să dea rolurile sale, mai ales acelora pe care i le oferea Corneille, o simplitate de acțiune, o intimitate înmărmuritoare și sublimă, ar fi încercat zădarnic să le imprime eroilor lui Racine ; mai mult, s-ar fi făcut vinovat de a sfărîma declamația încordată a vorbirii lor și de a reduce la convorbire acest frumos vers puțin cîntat. Să însemne totuși că acestui fel de a face să vorbească personajele îi lipsește în întregime caracterul dramatic ? Departe de noi gîndul unei asemenea ocări ! Stilul lui Racine convine de minune genului de dramă pe care-l exprimă și ne oferă un amestec perfect al acelorași calități fericite. Totul e așezat cu artă, nimic nelalocul lui, nimic care să iasă din ton ; în acest ideal desăvîrșit de

1 François-Joseph Talma (1763—1826), tragedian francez (n. r.).

gingășie și grație, Monime [1] ar greși într-adevăr dacă ar vorbi altfel. E o conversație domoală și aleasă, de un farmec crescînd, o destăinuire pătrunzătoare și plină de emoție, așa cum ne închipuim că-i putea sugera poetului tovărășia liniștită a acelei societăți în care o femeie scria *Prințesa de Clèves* [2] ; un sentiment intim, unic, expansiv, se amestecă în toate, se strecoară peste tot, se regăsește în fiecare suspin, în fiecare lacrimă și se respiră o dată cu aerul.

Dacă trecem brusc de la tablourile lui Rubens la acele ale domnului Ingres, pentru că avem încă ochiul plin de strălucitoarea varietate pitorească a marelui maestru flamand, nu vedem la început la artistul francez decît un ton destul de uniform, o nuanță difuză de lumină palidă și blîndă. Dar să ne apropiem mai mult și să observăm cu atenție : mii de nuanțe fine se vor ivi privirii noastre ; mii de intenții savante vor răsări din această țesătură adîncă și strînsă ; nu ne mai putem desprinde ochii. E cazul lui Racine, atunci cînd ajungem la el după ce l-am părăsit pe Molière sau pe Shakespeare : ne cere atunci mai mult ca oricînd să fie privit

1 Personaj din tragedia **Mithridate** de Racine (n. r.).
2 Roman de doamna de La Fayette (1634—1693) (n. r.).

îndeaproape şi vreme îndelungată ; numai astfel vom surprinde tainele manierei sale ; astfel, în atmosfera sentimentului principal care constituie fondul fiecărei tragedii, vom vedea desenîndu-se şi mişcîndu-se diferitele caractere, cu trăsăturile lor personale ; astfel deosebirile de accent, fugare şi slabe, vor deveni perceptibile şi vor da un fel de adevăr relativ limbajului fiecăruia ; vom şti astfel cu precizie pînă la ce punct Racine e dramatic şi în ce sens nu este...

Ar fi nedrept, îmi pare, să-l tratăm pe Racine altfel decît pe toţi adevăraţii poeţi de geniu, să-i cerem ceea ce n-are, să nu-l luăm drept cine este, să nu acceptăm, judecîndu-l, condiţiile firii sale. Stilul său în sine e complet, tot atît de complet ca drama însăşi ; stilul acesta este produsul unui organism rar şi flexibil, modificat de o educaţie continuă şi de o mulţime de circumstanţe sociale care au dispărut pentru totdeauna ; poartă, în aceeaşi măsură ca oricare altul, cu multă fineţe dacă nu cu mult relief, pecetea unei individualităţi deosebite şi ne desenează aproape peste tot profilul nobil, duios şi melancolic al omului, avînd trăsăturile timpului său. De aici rezultă de asemeni că, a voi să înalţi stilul acesta la rangul de *stil-model*, a-l recomanda totdeauna

şi în orice împrejurare, a raporta la el toate celelalte stiluri ca la un tip invariabil, înseamnă a-l înţelege puţin şi a-l admira destul de superficial, înseamnă a-l închide în întregime în calităţile sale de gramatică şi de dicţiune. Credem că am făcut dovadă de un respect mai bine înţeles declarînd că stilul lui Racine, ca şi acela al lui La Fontaine şi al lui Bossuet, este demn fără îndoială de un studiu veşnic, dar e cu neputinţă, e inutil de imitat şi are mai ales o formă puţin aplicabilă dramei noi, tocmai pentru că ni se pare atît de potrivit unui gen de tragedie care nu mai există.

Din *Portraits littéraires*, vol. I

MOLIÈRE

Prin zugrăvirea anumitor cusururi şi prin folosirea costumelor, Molière aparţine secolului în care a trăit ; dar e mai curînd al tuturor timpurilor, al omenirii. Pentru a ne da de la început seama de dimensiunile geniului său, nimic nu e mai bun decît a vedea cu cîtă uşurinţă se leagă şi în ce măsură se desprinde de secolul său ; cum i se adaptează exact şi cum iese cu măreţie în relief. Oamenii iluştri, contemporanii săi, Despréaux, Racine, Bossuet, Pascal sînt mai cu osebire oamenii timpului lor, ai secolului lui Ludovic al XIV-lea decît Molière. Geniul lor (vorbesc despre cei mai mari) poartă o pecete anumită, care aparţine momentului în care au apărut, şi care ar fi fost probabil cu totul alta în alte vremuri. Ce

ar fi astăzi Bossuet ? Ce ar scrie Pascal ? Racine şi Despréaux întovărăşesc de minune domnia lui Ludovic al XIV-lea în întreaga ei perioadă tînără, strălucitoare, galantă, victorioasă sau de bun-simţ. Bossuet domină această domnie la apogeu, înainte de bigotismul din urmă, în perioada făţiş religioasă. Molière, pe care cred că l-ar fi asuprit această autoritate religioasă din ce în ce mai dominantă, a murit la timp pentru a scăpa de ea ; el aparţine ca şi Boileau şi Racine (deşi mai în vîrstă decît ei) primei epoci, dar este mai independent de ea, zugrăvind-o în acelaşi timp după natură mai mult ca oricare altul. El adaugă la stălucirea acestei forme maiestuoase a marelui secol. Nu poartă pecetea veacului care nu-l înalţă şi nici nu-l micşorează ; i se potriveşte dar nu se închide în el...

Cu cît înaintăm mai mult în secolul numit al lui Ludovic al XIV-lea, cu atît literatura, poezia, amvonul, teatrul, toate domeniile demne de reţinut ale gîndirii îmbracă un caracter religios, creştin, cu atît mai mult prezintă, chiar în sentimentele generale pe care le exprimă, acea întoarcere la credinţă, la revelaţie, la omenirea văzută *în* şi *prin* Isus Cristos ; iată una din trăsăturile cele mai caracteristice şi mai adînci ale acestei literaturi nemuritoare. Seco-

lul al XVII-lea în bloc face zid între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea pe care le desparte. Însă Molière, și o spunem fără a-i face din aceasta un elogiu sau o dezaprobare morală, ci ca o simplă dovadă a libertății geniului său, nu se supune acestui punct de vedere. Cu toate că figura și opera sa apar și se reliefează mai mult decît oricare alta în acest cadru admirabil al secolului lui Ludovic cel Mare, ele se întind și se prelungesc în afara lui, înapoi, dincolo ; el aparține unei gîndiri mai liniștite, mai vaste, mai indiferente, mai universale. Elev al lui Gassendi [1], prieten cu Bernier [2], Chapelle [3] și Hesnault [4], el se leagă destul de direct de secolul al XVI-lea filozofic, literar ; n-avea nici o antipatie față de acest secol și se mulțumește cu el ; nu s-a încadrat în vreo reacție religioasă sau literară, așa cum au făcut în felul lor Pascal și Bossuet, Racine și Boileau și trei sferturi din secolul lui Ludovic al XIV-

1 Pirre Gassendi (1592—1655), filozof materialist francez (n. r.).

2 François Bernier (1620—1688), medic francez și autorul unor note de călătorie în Orient (n. r.).

3 Claude-Emmanuel Chapelle (1626—1686), poet francez, prieten cu Boileau, Racine și La Fontaine (n. r.).

4 Jean d'Hesnault, poet francez din secolul al XVII-lea (n. r.).

lea ; el ține de posteritatea continuă a lui Rabelais, Montaigne, Larrivey [1], Regnier [2], a autorilor *Satirei Menipee* [3]; el n-are sau n-ar avea de făcut nici un efort pentru a se înțelege cu La Mothe-Le-Vayer [4], Naudé [5] sau Guy Patin [6] chiar, oricît de doctor în medicină ar fi acest mușcător personaj. Molière aparține în mod firesc lumii lui Ninon [7], a doamnei de Sablière [8] înainte de convertirea ei ; el primește la Auteuil pe Des Barreaux [9] și pe numeroși tineri nobili cam libertini. Nu vreau să spun de loc că Molière, în opera sau în gîndirea sa, ar fi un spirit foarte hotărît, că ar fi avut un sistem

1 Pierre de Larrivey (1540—1612), autor și actor comic francez (n. r.).

2 Mathurin Régnier (1573—1613), poet satiric francez (n.r.)

3 Celebru pamflet politic îndreptat împotriva Ligii (1594) ; printre autorii ei se numără P. Pithon, N. Repin, Passerat, Pierre Le Roy etc. (n. r.).

4 François La Mothe-Vayer (1566—1672), literat și erudit francez (n. r.).

5 Gabriél Naudé (1600—1653), literat și bibliofil francez (n. r.).

6 Guy Patin (1602—1672), medic francez celebru pentru spiritul și vervа sa (n. r.).

7 Se referă la Ninon Lenclos (1620—1705), femeie celebră pentru frumusețea și spiritul ei (n. r.).

8 Marguerite de la Sablière (1630—1693), una din femeile cele mai spirituale ale secolului al XVII-lea (n. r.).

9 Jacques Des Barraux (1607—1673), poet francez (n.r.).

în această privință și că, cu toată traducerea sa din Lucrețiu [1] cu tot gassendismul său original și cu toate legăturile lui libere, n-ar fi avut totuși un fond de religie moderată, de bunsimț, de acord cu obiceiul timpului, așa cum ne apare în ultimele sale clipe și cum izbucnește atît de puternic în pasajul lui Cleante din *Tartuffe*. Nu...

Dar ceea ce vreau să stabilesc, și ceea ce îl caracterizează printre contemporanii săi de geniu, este că, de obicei, el a văzut firea omenească în ea însăși, în generalitatea ei din toate timpurile, așa cum Boileau și la Bruyère au văzut-o și au zugrăvit-o adesea, știu, dar Molière a făcut-o fără să amestece și o epistolă *Despre dragostea de Dumnezeu* ca Boileau, sau o discuție asupra quietismului [2], ca la Bruyère. El zugrăvește omenirea ca și cum nici n-ar fi apărut creștinismul și aceasta îi era posibil, trebuie s-o spunem, pentru că îi zugrăvea mai ales viciile și urîciunile ; în tragedie se poate ocoli mai puțin lesne creștinismul. Molière des-

1 Lucrețiu, poet latin din secolul I al erei noastre, autor al **Poemului naturii** (n. r).

2 Doctrină mistică creștină, presupunînd abținerea de la oricare acțiune exterioară (n. r.).

parte omenirea de Isus Cristos, sau, mai curînd, ne-o arată în fond pe cea dintîi fără a se gîndi prea mult la altceva ; și prin aceasta el se deosebește de secolul său. Molière a fost acela care, în scena săracului, fără să se gîndească la ceva rău, a pus în gura lui Don Juan aceste vorbe pe care a trebuit mai tîrziu să le retragă, într-atît au stîrnit furtuni : „Îți petreci timpul rugîndu-te lui Dumnezeu și mori de foame ; ia banii aceștia, ți-i dăruiesc în numele dragostei de oameni"... Molière era deci, după mine, nu vreau să spun de religia lui Don Juan sau a lui Epicur, dar a lui Chremes din Terențiu [1] : *homo sum*. I s-au aplicat într-un sens serios aceste vorbe ale lui *Tartuffe : un om... !! În sfîrșit un om !* Acest om cunoștea slăbiciunile și nu se mira de ele ; făcea binele mai mult decît credea în el ; se bizuia pe vicii și cea mai arzătoare indignare a sa se prefăcea în rîs. Privea bucuros omenirea aceasta tristă ca pe un copil bătrîn și bolnav fără leac, pe care trebuie să-l îndrepți puțin și să-i alini durerile mai ales făcîndu-l să petreacă.

Astăzi, judecînd lucrurile de la distanță și prin rezultatele ce se desprind din ele, Molière

1 Terențiu (194—159 î.e.n.), poet comic latin (n. r.).

ni se pare mult mai categoric agresiv împotriva societății timpului său, decît a crezut el că ar fi ; aceasta este o primejdie de care trebuie să ne păzim cînd îi apreciem opera. Printre acei iluștri contemporani pe care îi citam mai înainte, există unul, unul singur, acel pe care am fi cel mai puțin ispitiți să-l apropiem de poetul nostru și care totuși, ca și el, mai mult decît el, a pus în discuție temeliile principale ale societății de atunci și a privit fără nici o prejudecată originea, titlul, proprietatea ; dar Pascal (căci el a fost îndrăznețul) nu s-a slujit de această temelie îngustă sau mai degrabă de prăpădul pe care-l făcea el din toate lucrurile înconjurătoare, decît pentru a se înlănțui cu și mai multă spaimă de coloana templului, pentru a îmbrățișa convulsiv Crucea. Amîndoi, Pascal și Molière, ne apar azi ca cei mai de temut martori ai societății timpului lor ; Molière, într-un spațiu imens și pînă la picioarele incintei religioase, izbind, pustiind din toate părțile cu trupa sa cîmpul vechii societăți, dînd pradă rîsului, fără deosebire, înfumurarea nobiliară, inegalitatea conjugală, ipocrizia vicleană și chiar înspăimîntînd adeseori cu aceeași lovitură supunerea gravă, adevărata cucernicie

și căsătoria ; Pascal, înlăuntrul și în inima ortodoxiei, făcea să tremure și el în felul său bolta edificiului prin strigătele de spaimă pe care le scotea și prin puterea de Samson cu care îmbrățișa stîlpul sfînt...

Momentul în care a venit Milière a slujit pe deplin libertatea pe care a avut-o și pe care și-a luat-o. Ludovic al XIV-lea, încă tînăr, l-a susținut în încercările sale îndrăznețe sau obișnuite și l-a preteguit împotriva tuturor. În descrierea lui Tartuffe și în tirada lui Don Juan asupra ipocriziei crescînde, Molière prevedea cu privirea lui pătrunzătoare sfîrșitul trist al unei domnii atît de frumoase și se grăbea, cît mai era cu putință, deși cu greutate, și cînd putea fi încă de folos, să arate cu degetul viciul care creștea... Orice ar fi, trebuie să înțelegem cît se poate de bine, datorită acestui spirit universal, liber, natural, filozofic, indiferent cel puțin la ceea ce se încerca să se restaureze, mînia profeților religioși de atunci împotriva lui Molière, severitatea crudă în expresie cu care Bossuet [1] își bătea

1 J. B. Bossuet (1627—1704), episcop francez, autor al unor celebre **Predici** și **Cuvîntări funebre** (n. r.).

joc și se bucura rîzînd de comedianul mort și chiar acea indignare din amvon a înțeleptului Bourdaloue[1] după reprezentarea lui *Tartuffe*, a lui Bourdaloue care era totuși prietenul lui Boileau. Înțelegem pînă și acea teamă naivă a jansenistului Baillet[2], care în *Judecățile savanților* începe articolul despre Molière prin cuvintele acestea: „Domnul de Molière este unul din inamicii cei mai periculoși pe care secolul sau lumea i-a opus bisericii lui Isus Cristos, etc..."

Molière este de altminteri într-atîta om în înțelesul deplin, încît mai tîrziu a întrunit și afuriseniile filozofiei trufașe care se pretindea reformatoare, tot așa cum își atrăsese și pe acelea ale episcopatului stăpînitor. Pentru patru capete de acuzare, diferite, referitoare la *Avarul*, *Mizantropul*, *George Dandin* și *Burghezul gentilom*, Jean-Jacques nu știe de glumă și nu-l cruță mai mult decît a făcut-o Bossuet.

Toate acestea pentru a spune că, asemenea lui Shakespeare și lui Cervantes, ca și altor trei sau patru genii superioare de-a lungul vremilor, Molière este, judecînd bine, pictor al firii omenești, fără să accepte sau să-l preocupe cultul, dogma fixă, interpretarea formală; atacînd societatea timpului său, a reprezentat viața de pretutindeni, aceea a celor mulți și, în mijlocul moravurilor determinate pe care le biciuia pe viu, s-a întîmplat să scrie pentru toți oamenii.

Din *Portraits littéraires*, vol. II

1 Louis Bourdaloue (1632—1704), predicator francez, autor al unor predici de o morală foarte severă (n. r.).

2 Adrien Baillet (1649—1706), preot și erudit francez (n. r.).

BOILEAU

Nu este de loc poet, dacă rezervăm acest titlu fiinţelor puternic înzestrate cu imaginaţie şi simţire : totuşi *Strana* sa ne dezvăluie un talent capabil de născocire şi mai ales de frumuseţi pitoreşti de amănunt. Boileau este, după părerea noastră, o minte ageră şi cu bun-simţ, şlefuită şi mişcătoare, puţin fecundă, de o plăcută violenţă ; observator scrupulos al gustului adevărat ; bun scriitor în versuri ; de o corectitudine savantă, de o ingenioasă voie-bună ; oracolul curţii şi al literaţilor de atunci ; aşa cum trebuia pentru ca să placă în acelaşi timp şi lui Patru [1] şi domnului de Bussy [2], domnului

1 Olivier Patru (1604—1681), jurist francez, pireten al lui Boileau (n. r.).

2 Roger de Bussy-Rabutin (1618—1693), scriitor francez (n. r.).

d'Aguesseau [1] şi doamnei de Sévigné, domnului Arnauld [2] şi doamnei de Maintenon, pentru a impune tinerilor curteni, pentru a fi pe placul celor bătrîni, pentru a fi preţuit de toţi ca om onest şi cu merite trainice. Este poetul-autor, care ştie să discute şi să trăiască, veridic, pornit pe mînie la ideea unui fals, înflăcărîndu-se pentru tot ce-i drept şi ajungînd cîteodată printr-un simţămînt de echitate literară la un fel de înduioşare morală şi de radiere luminoasă, ca în *Epistola* către Racine. Acesta din urmă reprezintă foarte bine latura duioasă şi pătimaşă a lui Ludovic al XIV-lea şi a curţii sale ; Boileau reprezintă în aceeaşi măsură seriozitatea încordată, bunul-simţ cinstit, încununat cu noblețe, ordinea cuviincioasă.

Literatura şi poetica lui Boileau se acordă de minune cu religia, filozofia, economia politică, strategia şi toate artele timpului : ace-

1 Henri François d'Aguesseau (1668—1751), om politic francez (n. r.).

2 Antoine Arnauld (1612—1694), denumit şi marele Arnauld, doctor la Sorbonna, apărător al jansenişti1or în disputa cu iezuiţii (n. r.).

laşi amestec de judecată dreaptă şi de insuficienţă, de vederi provizoriu întemeiate, dar puţin hotărîtoare. El a reformat versurile, dar aşa cum a reformat şi Colbert [1] finanţele, sau Pussort [2] codul, cu idei de amănunt. Brosette îl compară cu domnul Domat [3] care restabilise raţiunea în jurisprudenţă. Racine îi scria din tabăra de lîngă Namur: „Adevărul este că tranşeea noastră constituie ceva uimitor, cuprinzînd în acelaşi timp mai mulţi munţi şi mai multe văi, cu nenumărate ocoluri şi cotituri, cam tot atîtea cîte străzi sînt la Paris". Boileau îi răspunde din Auteuil, vorbindu-i despre *Satira femeilor*, care îi da atunci de lucru: „Lucrarea aceasta mă ucide cu abundenţa înlănţuirilor dintre pasaje care sînt, după părerea mea, cea mai grea capodoperă a poeziei". Boileau făcea versurile în felul lui Vauban [4], înlănţuirile sale preţuiesc cît tranşeele redutelor; războiul de stil mare încă nu fusese in-

1 Jean-Baptiste Colbert (1619—1683), ministru al lui Ludovic al XIV-lea (n. r.).

2 Henri Pussort (1615—1697), om de stat francez din vremea lui Ludovic al XIV-lea (n. r.).

3 Jean Domat (1625—1696), jurisconsult francez (n. r.).

4 Sébastien Vauban (1633—1707), inginer militar şi mareşal al Franţei (n. r.).

ventat. Epistola sa despre traversarea Rhinului este în întregime un tablou de Van der Meulen [1].

Boileau a fost numit jansenistul poeziei noastre; *jansenist* este cam tare, *galican* [2] ar fi fost mai potrivit. Într-adevăr, teoria poetică a lui Boileau se aseamănă adesea teoriei religioase a episcopilor din 1682: înţeleaptă în aplicare, puţin consecventă în principii. Mai ales în cearta dintre antici şi moderni şi în polemica cu Perrault se trădează acea infirmitate proprie logicii bunului-simţ. Perrault îi imputase lui Homer o mulţime de cuvinte necioplite, iar *cuvintele necioplite*, după Longin [3] şi Boileau, *sînt tot atîtea semne ruşinoase care necinstesc expresia*. Zelos în a-l apăra pe Homer, în loc să primească curajos critica lui Perrault şi să-şi împodobească poetul cu cuvinte de laudă, în loc să îndrăznească a admite că la curtea lui Agamemnon nu se respecta aceeaşi etichetă de vorbire ca la aceea a lui Ludovic

1 Antoine-François Van der Meulen (1643—1690), pictor flamand, care a înfăţişat în pînzele sale numeroase bătălii din vremea lui Ludovic al XIV-lea (n. r.).

2 Galicanii erau susţinătorii unei oarecare independenţe a bisericii catolice franceze faţă de autoritatea papală (n. r.).

3 Longin (213—273), retor grec (n. r.).

cel Mare, Boileau se leagă de faptul că Longin, care impută termeni necioplіți mai multor autori și lui Herodot [1] îndeosebi, nu pomenește de Homer : dovadă evidentă că operele acestui poet nu conțin un singur termen necioplit și că toate expresiile sale sînt nobile. Dar iată că, într-un mic tratat, Denis din Halicarnas [2], pentru a arăta că frumusețea stilului constă mai ales în orînduirea cuvintelor, a citat pasajul din Odisseea în care, la sosirea lui Telemac, cîinii lui Eumeu nu latră ci dau din coadă ; la care retorul adaugă că aici orînduirea și nu alegerea cuvintelor produce plăcerea căci, spune el, cea mai mare parte a cuvintelor întrebuințate sînt *foarte josnice* și foarte necioplite. Racine citește într-o bună zi această observație a lui Denis din Halicarnas și i-o comunică repede lui Boileau, care nega termenii pretinși josnici și necioplіți imputați de Perrault lui Homer : „M-am gîndit, îi scrie Racine, că în loc de a spune că *măgar* este în grecește un cuvînt foarte nobil, v-ați putea mulțumi să spuneți că e un cuvînt care n-are

1 Herodot (484—425 î.e.n.), istoric grec (n. r.).

2 Denis din Halicarnas (secolul I î.e.n.), istoric grec (n. r.).

nimic grosolan, și că este ca și acela de cerb, cal, oaie, etc. Acest *foarte nobil* mi se pare puțin cam tare". Aici au ajuns acești oameni mari în materie de teorie și de critică literară. Într-o altă zi, în fața lui Ludovic al XIV-lea se discuta cu aprindere despre expresia *a face cale întoarsă* pe care regele o dezaproba ca urîtă și pe care curtenii, și Racine în primul rînd, o condamnau pe-ntrecute. Numai Boileau, sfătuit de bunul său simț, îndrăzni să apere expresia; dar o apăra nu atît pentru că ar fi limpede și sinceră, ci pentru că ar fi acceptată în stilul nobil și cuviincios, de cînd o întrebuințaseră Vaugelas [1] și domnul Ablancourt [2].

Dacă de la teoria poetică a lui Boileau trecem la aplicarea ei în scris, nu ne va trebui, pentru a-l judeca, decît să insistăm în această direcție asupra ideii generale de atîtea ori enunțate în acest articol. Într-adevăr, stilul lui Boileau este plin de bun-simț, ales, elegant și serios ; dar această seriozitate merge cîteodată pînă la a-l face greoi, această eleganță pînă la

1 Claude de Vaugelas (1595—1650), gramatic, unul din primii membri ai Academiei Franceze (n. r.).

2 Pierrot d'Ablancourt (1606—1664), scriitor francez, traducător din clasicii greci și latini (n. r.).

oboseală, acest bun-simţ pînă la vulgaritate. Boileau, unul dintre cei dintîi şi mai stăruitor decît oricare altul, a introdus în versuri mania perifrazelor, al căror grotesc triumf l-am văzut sub Delille[1]... La Boileau, metafora nu izvorăşte, fără îndoială, aproape niciodată una, întreagă, indivizibilă şi complet înarmată : el o compune, o desăvîrşeşte în mai multe rînduri ; o făureşte cu muncă grea şi se zăreşte urma lipiturilor. Numai că, după ce ne-am arătat rezervele noastre, nimeni mai mult ca noi nu acordă respectul cuvenit acelei mulţimi de trăsături fine şi trainice, de descrieri artistic executate, acelei zeflemele cumpătate, acelei ascuţimi fără tăiş, acelei discuţii în care plăcerea se amestecă cu seriozitatea pe care le găsim în paginile cele mai bune ale lui Boileau. Nu este totuşi cu neputinţă să-i preferăm stilul lui Régnier sau al lui Molière.

Dacă ni se va obiecta acum că nu era nevoie de atîtea ocoluri pentru a enunţa asupra lui Boileau o părere atît de puţin nouă, şi pe care destui oameni o împărtăşesc în fond, vom aminti că n-am avut pretenţia să inventăm

1 Jacque Delille (1738—1813), poet francez (n. r.).

nimic în toate acestea ; că am vrut numai să împrospătăm în mintea noastră ideile pe care le deşteaptă numele lui Boileau, să-l reaşezăm la locul cuvenit pe acest personaj celebru, în secolul său, cu meritele şi cusururile sale şi să revedem fără prejudecăţi, de aproape şi în acelaşi timp de la distanţă, pe redactorul corect, elegant, ingenios al unui cod poetic abrogat.

Din *Portraits littéraires*, vol. I

LA FONTAINE

Geniu instinctiv, nepăsător, uşuratic şi lăsîndu-se întotdeauna în voia împrejurărilor, n-avem decît să alăturăm cîteva trăsături ale vieţii sale pentru a-l cunoaşte şi a-l înţelege.

La terminarea colegiului, un canonic din Soissons îi împrumută nişte cărţi pioase şi iată-l la seminar ; un ofiţer îi recită o odă a lui Malherbe şi iată-l poet; Pintrel şi Maucroix [1] îl sfătuiesc să studieze Antichitatea şi iată-l visînd la Quintilian [2] şi înnebunind după

1 François Maucroix (1619—1708), poet francez, discipol şi prieten al lui La Fontaine (n. r.).

2 Quintilian, retor latin din secolul I al erei noastre (n. r.).

Platon, în aşteptarea lui Baruch [1]. Fouquet [2] îi comandă dizene şi balade şi el le compune ; doamna de Bouillon poveşti şi este povestitor ; într-altă zi i se cer fabule pentru alteţa-sa delfinul, un poem despre *Quinquina*, tot pentru doamna de Bouillon, o operă *Daphné* pentru Lulli [3], *Robia Sfîntului Malc*, la cererea domnilor de la Port-Royal [4] ; sau vor fi scrisori, scrisori lungi, neîngrijite şi în stil înflorit, amestec de versuri şi proză, soţiei sale, domnului de Maucroix, lui Saint-Evremond [5], familiilor Conti, Vendôme, în sfîrşit, tuturor acelora care îi vor cere.

La Fontaine îşi cheltuia geniul, ca şi timpul său, ca şi averea sa, fără a şti cum şi în slujba

1 Se referă la filozoful materialist olandez Baruch Spinoza (1632—1677) (n. r.).

2 Nicolas Fouquet (1615—1680), administrator al finanţelor pe vremea lui Ludovic al XIV-lea şi protector al unor scriitori din acea epocă (n. r.).

3 Jean-Batiste Lulli (1633—1687), compozitor francez de origine italiană (n. r.).

4 Port-Royal, mănăstire de călugăriţe, care sub păstorirea Angelicăi Arnaud a devenit centrul jenseniştilor (n. r.).

5 Charles de Saint-Evremond (1610—1703), scriitor francez care a fost silit să se exileze la Londra din pricina ideilor sale îndrăzneţe (n. r.).

tuturor. Dacă pînă la vîrsta de patruzeci de ani a părut mai puțin risipitor cu acestea decît mai tîrziu, este pentru că în provincie îi lipseau prilejurile și pentru că lenea sa trebuia să fie dominată de o blîndă constrîngere. De îndată ce a întîlnit de altfel genul care îi convenea cel mai bine, acela al *basmului* și al *fabulei*, era foarte firesc să li se dedice cu un fel de dăruire și să revină la ele, din proprie inițiativă, în mai multe rînduri, din înclinare ca și din obicei. Este drept că La Fontaine se cam înșela asupra sa ; se fălea că tot îndreaptă și că muncește mult, dar poetica sa, pe care o luase în întregime de la Maucroix și pe care i-au desăvîrșit-o Boileau și Racine, se potrivea destul de rău cu aspectul operelor sale. Însă această ușoară inconsecvență, care este o trăsătură comună și altor mari spirite naive ale timpului său, nu trebuie să ne mire la el și confirmă, mai mult decît contrazice, părerea noastră asupra firii ușuratice a geniului său...

Toată lumea știe ce reprezintă La Fontaine în basm : se știe de asemenea, se simte, ceea ce reprezintă în fabulă ; dar e mai puțin ușor să-ți dai seama de acest lucru. Autori isteți s-au înșelat în această privință : au introdus

în acțiune, după regulă, animale, arbori, oameni, au ascuns sub aceste mici drame un înțeles subtil, o morală sănătoasă și s-au mirat apoi că au fost considerați în asemenea măsură inferiori ilustrului lor înaintaș ; căci la Fontaine înțelegea cu totul altfel fabula. Las la o parte primele cărți, în care dă dovadă de mai multă timiditate, se mărginește în mai mare măsură la o scurtă povestire și nu este încă cu totul la largul său în această formă care se adapta mai puțin nemijlocit spiritului său decît elegia sau basmul. Cînd a apărut însă a doua culegere, cuprinzînd cărțile de la a cincea la a unsprezecea inclusiv, contemporanii au protestat, așa cum fac întotdeauna, și au situat-o cu mult mai prejos de cea dintîi. Totuși în această culegere se află în întregime fabula, așa cum a inventat-o La Fontaine.

Sfîrșise, fără îndoială, prin a vedea în fabulă mai ales un cadru comod pentru idei, pentru sentimente, pentru convorbire ; mica dramă care constituie fondul nu mai este esențialul ca mai înainte ; învățătura morală a catrenului vine la sfîrșit, dintr-o rămășiță a obiceiului ; însă fabula, mai liberă în desfășurarea ei, se preface și se abate cînd spre elegie și idilă,

cînd spre epistolă şi basm : e o anecdotă, o conversaţie, o lectură, ridicate la rangul de poezie, un amestec de confesiuni fermecătoare, de filozofie blajină şi de tînguială visătoare. La Fontaine este singurul nostru mare poet personal şi visător înainte de André Chénier [1]. El ni se înfăţişează de bunăvoie, în versurile sale şi ne vorbeşte despre el, despre sufletul său, despre capriciile şi despre slăbiciunile sale. Accentul său cade de obicei pe gluma răutăcioasă, pe veselie şi povestitorul fără perdea ne priveşte rîzînd, clătinînd din cap. Dar are adesea tonuri care vin din inimă şi o duioşie melancolică, care îl apropie de poeţii veacului nostru. Acei ai secolului al XVI-lea avuseseră un fel de presimţire a visării ; dar visarea era lipsită la ei de inspiraţie individuală şi semăna prea mult unui loc comun uniform, aducînd a Petrarca şi Bembo [2]. La Fontaine i-a dat un caracter primitiv de expresie vie şi discretă ; a desprins-o de toată banalitatea şi senzualitatea pe care le îmbrăcase ; Platon i-a fost bun

1 André Chénier (1762—1794), poet liric francez, autor al unor vestite elegii şi idile (n. r.).

2 Pietro Bembo (1470—1547), cardinal şi scriitor italian, elegant şi plin de graţie (n. r.).

la ceva din acest punct de vedere, aşa cum i-a fost şi lui Petrarca ; şi atunci cînd poetul exclamă într-una din delicioasele sale fabule :

Să nu mai simt eu oare un farmec să m-atragă?
Sau vîrsta dragostei să-mi fi trecut ?

cuvîntul *farmec,* întrebuinţat într-un înţeles nehotărît şi cu totul metafizic, înseamnă în poezia franceză un progres, pe care l-au preluat şi urmărit mai tîrziu André Chénier şi urmaşii săi.

Prieten al depărtării de lume, al singurătăţii şi zugrav al cîmpiilor, La Fontaine mai are asupra înaintaşilor săi şi superioritatea de a fi dat tablourilor sale culori exacte, care evocă, ca să zic aşa, ţinutul şi pămîntul de baştină. Holdele acelea nemărginite de grîu, pe care se plimbă dis-de-dimineaţă stăpînul lor şi în care ciocîrlia îşi ascunde cuibul ; bălăriile şi crîngurile acelea în care mişună o întreagă lume măruntă ; acele frumoase iepurării ale căror oaspeţi bezmetici îşi fac curte în zori, în rouă, şi îşi parfumează ospăţul cu cimbru, sînt din Beauce, din Sologne, din Champagne, din Picardia ; recunosc fermele, cu bălţile lor, cu curţile de păsări şi hulubăriile lor.

La Fontaine observase bine aceste ținuturi, dacă nu ca „administrator al apelor și pădurilor", cel puțin ca poet ; se născuse acolo, trăise multă vreme acolo și, chiar după ce s-a stabilit în capitală, se întorcea în fiecare an, spre toamnă, la Château-Thierry, pentru a-și vizita acareturile și a le vinde cu de-amănuntul; căci Jean, precum se știe, *își mînca moșia o dată cu venitul...*

Din *Portraits littéraires*, vol. I

LA BRUYÈRE

La Bruyère, căruia îi plăcea să-i citească pe antici, avu într-o zi ideea de a-l traduce pe Teofrast [1] și mulțumită traducerii se gîndi să strecoare la urmă și cîteva din propriile sale reflexii asupra moravurilor moderne. Această traducere a lui Teofrast nu era oare pentru el decît un pretext sau a fost într-adevăr împrejurarea hotărîtoare și scopul principal ? Am înclina mai curînd pentru această din urmă presupunere, văzînd forma ediției în care au apărut la început *Caracterele* și ce loc important ocupă Teofrast.

1 Teofrast (372—287 î.e.n.), filozof grec, autor al Caracterelor (n. r.).

La Bruyère era foarte pătruns de ideea cu care deschide primul său capitol, că *s-a spus totul* şi că *venim prea tîrziu, după şapte mii de ani de cînd există oameni care gîndesc.* El se declară de părerea pe care am văzut că o împărtăşeşte şi Courier[1] astăzi, anume de a citi şi reciti neîncetat pe antici, a-i traduce dacă se poate, şi a-i imita uneori : „Scriind, n-ai putea să atingi perfecţiunea şi, dacă e posibil, să-i întreci pe antici, decît imitîndu-i". La Bruyère adaugă anticilor *pe cei destoinici dintre moderni,* pentru că au luat de la urmaşii tîrzii ai celor dintîi tot ce e mai bun şi mai frumos. În această stare de spirit începe el *să culeagă spicele,* şi fiecare spic, fiecare bob ce i se pare demn, îl rînduieşte în faţa noastră. Ideea de anevoios, de matur şi de perfect îl preocupă în mod vizibil şi mărturiseşte cu seriozitate, în fiecare din vorbele sale, ora solemnă a veacului în care scrie. Nu mai era ora încercărilor. Aproape toţi ce dăduseră lovituri hotărîtoare trăiau. Molière murise ; multă vreme după Pascal murise şi la Rochefoucauld ; dar toţi ceilalţi rămăseseră acolo, aşezaţi în ordine. Ce nume ! Ce auditoriu măreţ, priceput, cu frun-

1 P. L. Courier (1772—1825), scriitor francez, excelent traducător din clasicii elini (n. r.).

tea puţin cam mohorîtă şi cam taciturn ! În discursul său la Academie, chiar La Bruyère i-a înşirat în faţa lui ; mai înainte îi trecuse în revistă, în nopţile lui de veghe, de multe ori. Şi Măriile acestea, ce ageri cunoscători ai spiritului ! şi Chantilly[1] ce *primejdie pentru operele slabe !* şi regele acesta, *retras în loja sa,* dominîndu-i pe toţi ! ce judecători la care vine şi el să ceară glorie la sfîrşitul marelui turnir !

La Bruyère a prevăzut totul şi îndrăzneşte. Modest şi sigur, el înaintează ; nici un efort zadarnic, nici un cuvînt pierdut ! de la prima lovitură, el, care nu se recunoaşte inferior niciunuia, şi-a cîştigat locul. Acei care printr-o anumită dispoziţie foarte rară a spiritului şi a inimii, *sînt în măsură,* cum spune el, *să se lase în voia plăcerii pe care o dă perfecţia unei lucrări,* încearcă o emoţie numai de ei înţeleasă atunci cînd deschid mica ediţie „în 12⁰" într-un singur volum, din anul 1688, cuprinzînd trei sute şaizeci de pagini cu litere mari, din care Teofrast, cu discursul preliminar, ocupă o sută patruzeci şi nouă, gîndindu-se că, cu excepţia îmbunătăţirilor reale şi nume-

1 Localitate din Franţa unde se află un castel medieval în care Ludovic al XIV-lea dădea serbări (n. r.).

roase care le-au fost aduse edițiilor următoare, întregul La Bruyère se și află aici...

Dacă s-a născut în 1644, La Bruyère avea patruzeci și trei de ani în 87. Obiceiurile sale erau formate, viața sa orînduită ; nu și-a schimbat nimic din toate acestea. Gloria care i-a venit pe neașteptate nu l-a amețit ; se gîndise la ea de multă vreme, o descususe în toate chipurile și știa foarte bine că s-ar fi putut să n-o aibă, fără să prețuiască mai puțin din această pricină... Lăudat, atacat, căutat, i s-a întîmplat numai să fie ceva mai puțin fericit în urma decît înaintea succesului său și a regretat desigur cîteodată că a încredințat publicului o parte atît de mare a tainei sale...

Se poate, cu oarecare bunăvoință, să reconstituim și să visăm mai multe feluri de viață ascunsă pentru La Bruyère, după unele din gîndurile sale care închid un întreg destin și, cum se pare, un întreg roman. După felul în care vorbește despre prietenie, despre gustul pe care-l are *și la care nu pot ajunge cei care s-au născut mediocri*, s-ar crede că a renunțat pentru ea la dragoste ; și, după felul în care pune anumite întrebări încîntătoare, ai jura că a avut îndestul experiența unei mari dragoste pentru ca să poată neglija prietenia. Această diversi-

tate de gînduri împlinite, din care s-ar putea scoate mai multe feluri de existențe fermecătoare sau profunde, și pe care o singură persoană nu le-a putut făuri direct din singura-i și propria-i experiență, se explică ușor. Molière, fără să fie Alceste, nici Philinte, nici Orgon, nici Argan, este toți aceștia pe rînd ; La Bruyère, în cercul moralistului, are darul asemănător de a fi pe rînd fiecare suflet ; face parte dintre puținii oameni care au știut totul...

S-a observat adeseori măsura în care frumusețea omenească a inimii lui se manifestă energic în știința neînduplecată a minții : „E nevoie să se confiște moșii, să se sechestreze mobile, e nevoie de închisori și de cazne, mărturisesc ; dar lăsînd la o parte dreptatea, legile și nevoia, mi se pare întotdeauna ceva nou să contemplu cu cîtă cruzime se poartă oamenii cu semenii lor". Cîte reforme urmărite de atunci încoace, și care n-au fost desăvîrșite încă, sînt cuprinse în cuvintele acestea ! Inima lui Fénelon palpită în această privință ceva mai slab. La Bruyère se miră ca de un lucru *mereu nou* de ceea ce doamna de Sévigné socotea cu totul simplu sau ciudat : secolul al XVIII-lea, care se va mira de atîtea lucruri, își croia drum. Nu fac decît să amintesc de pagina sublimă despre țărani : „Anumite animale sălbatice, etc." (ca-

pitolul despre „Om"). S-a încetățenit ideea de a se vedea în La Bruyère imaginea filozofului care, în cabinetul său și întotdeauna primitor în pofida studiilor sale adînci, te poftește să intri și-ți spune că îi aduci ceva mai prețios decît aurul și decît banii *numai pentru că îi dai prilejul să te îndatoreze...*

După Pascal și La Rochefoucauld, se punea pentru La Bruyère problema de a-și alege un gen mare, delicat, care să nu semene cu al lor. Boileau, ca moralist și critic, exprimase cu o anumită perfecție destule adevăruri în versuri. La Bruyère a vrut să facă în proză ceva analog și, cum o spune poate în șoaptă, ceva mai bun și mai gingaș. Se găsesc la Boileau numeroase gînduri juste, adevărate, proverbiale, dar prea ușor comune, pe care La Bruyère nu le-ar fi scris niciodată și nu le-ar fi admis în selecția sa. În adîncul sufletului său găsea, de bună seamă, că exprimau cam prea mult bun-simț și atîta tot și, în afara versurilor care le înalță, erau la fel de puțin rare ca atîtea din rîndurile lui Nicole [1]. La el totul devine mai complicat și mai nou ; el pătrunde încă într-un ungher tainic...

1 Pierre Nicole (1628—1693), moralist și teolog francez din grupul de la Port-Royal (n. r.).

La Bruyère stăpînește meșteșugul (în bună măsură superior aceluia al înlănțuirii raționamentelor, pe care îl cerea prea direct Boileau) de a compune o carte fără să pară că o face, printr-un fel de legătură ascunsă, dar care reapare din loc în loc pe neașteptate. Crezi la prima vedere că nu ai de-a face decît cu fragmente rînduite unele după altele și pășești într-un labirint savant în care firul n-are sfîrșit. Fiecare gîndire se corectează, se dezvoltă, se luminează prin cele înconjurătoare. Apoi neprevăzutul se amestecă în orice clipă și, în acest joc continuu de intrări în materie și de ieșiri, ești de multe ori atras spre înălțimi neașteptate, fapt pe care compunerea continuă nu l-ar îngădui.

Dacă ne mirăm acum că La Bruyère, care se apropia și înclina din atîtea puncte de vedere spre secolul al XVIII-lea, nu a fost mai des invocat și slăvit atunci, există un prim răspuns: era prea înțelept, prea dezinteresat și liniștit pentru acest secol ; se îndeletnicise prea mult cu omul luat în general și în varietățile sale de orice fel și părea un aliat puțin activ, puțin deosebit, în acest veac de dușmănie și de pasiune. Și apoi partea nostimă a anumitor portrete cu totul personale dispăruse. Moda intervenise în gloria cărții și modele trec...

Există îndeosebi un punct asupra căruia scriitorii vremii noastre n-ar putea să-l adîncească îndestul pe La Bruyère și dacă nu-l pot imita, cel puțin să-l cinstească și să-l pizmuiască. S-a bucurat de o mare fericire și a dat dovadă de o mare înțelepciune : cu un talent imens, n-a scris decît pentru a spune ceea ce gîndea ; cît mai bine în cît mai puțin, iată deviza sa...

Fericitul și înțeleptul La Bruyère... l-a tradus pe Teofrast pe-ndelete și a făurit la timp fiecare gîndire esențială. E adevărat că pensia sa de o mie de scuzi ca om de litere al domnului duce și locuința în casa Condé i-au oferit condițiile trebuitoare, care nu se mai întîlnesc azi. Orice ar fi, și fără să jignim meritele noastre de hărnicie literară, prima sa carte, micul volum „in 12⁰", ar trebui să fie în permanență pe masa noastră, a tuturor scriitorilor moderni, atît de abundenți și de robiți, pentru a ne aminti întrucîtva dragostea pentru sobrietate, potrivirea gîndirii la limbaj. Ar fi mult chiar să regreți că nu poți face astfel...

Din *Portraits littéraires*, vol. I

PASCAL

Pascal era o minte mare și un suflet mare, cum nu se dovedesc a fi întotdeauna mințile mari : și tot ce a săvîrșit în domeniul inteligenței și în domeniul sensibilității poartă pecetea unei inventivități și a unei originalități care mărturisesc forța, adîncimea, urmărirea înfocată îndîrjită a adevărului.

Născut în 1623 dintr-o familie desăvîrșită ca inteligență și virtute, educat liber de un tată care era el însuși un om superior, Pascal moștenise daruri admirabile, un geniu special pentru calcul și pentru conceptele matematice și o sensibilitate morală aleasă, care îl făcea să lupte pătimaș pentru bine și împotriva răului, lacom de fericire, dar de o fericire nobilă și nemărginită. Descoperirile făcute de el încă

din copilărie sînt celebre ; oriunde își îndrepta privirea, căuta și descoperea ceva nou ; îi era mult mai ușor să descopere el însuși decît să studieze pe alții. Tinerețea sa a fost lipsită de nechibzuințele și de destrăbălările care sînt o primejdie obișnuită : firea lui era în stare de mari furtuni ; a avut asemenea furtuni le-a epuizat însă în sfera științei și mai ales în domeniul sentimentelor religioase. Excesul de muncă intelectuală îl făcuse de timpuriu victima unei boli nervoase grave, care i-a dezvoltat și mai mult sensibilitatea sa naturală atît de vie. Întîlnirea cu domnii de la Port-Royal a dat hrană activității sale morale, iar doctrina lor, care era ceva nou și îndrăzneț, a devenit pentru el un punct de plecare de unde și-a luat avînt cu propria sa originalitate spre o întreagă reconstrucție a lumii morale și religioase. Creștin sincer și pătimaș, el concepu o apologie, o apărare a religiei, printr-o metodă și prin argumente pe care nimeni nu le găsise încă și care trebuiau să provoace înfrîngerea chiar în inima necredinciosului. La vîrsta de treizeci și cinci de ani se dedică acestei opere cu înflăcărarea și cu precizia pe care le punea în toate : noi tulburări mai grave care se iviseră în sănătatea sa îl împiedicară s-o îndeplinească neîntrerupt, dar

revenea la ea de fiecare dată ori de cîte ori îl lăsau durerile ; își așternea pe hîrtie ideile, observațiile, licăririle. Murind la treizeci și nouă de ani (1662), n-a putut pune în ordine întreaga lucrare și *Cugetările asupra religiei* n-au apărut decît șapte sau opt ani mai tîrziu (1670) prin grija familiei și a prietenilor săi...

Pascal nu este numai un cugetător, un om care își hărțuiește din toate părțile adversarul ce-l sfidează de mii de ori în toate punctele care sînt de obicei orgoliul și gloria judecății ; Pascal este în același timp un suflet care suferă, care a simțit pe propria lui piele și care exprimă lupta și agonia.

Existau necredincioși pe vremea lui Pascal ; secolul al XVI-lea dăduse naștere unui număr destul de mare, mai ales în păturile cultivate : erau păgîni, mai mult sau mai puțin sceptici și spița lor o vedem continuîndu-se cu Charron[1] La Mothe-le-Vayer, Gabriel Naudé. Dar acești oameni ai îndoielii și ai erudiției, sau libercugetători, simpli oameni de spirit și de lume, ca Théophile sau Des Barreaux, nu prea puneau suflet în asemenea lucruri ; fie că stăruiau în necredința lor, fie că se converteau în clipa morții, nu simțim la nici unul dintre ei acea

1 Pierre Charron (1541—1603), moralist francez (n. r.).

neliniște adîncă dovedind o înaltă fire morală și un caracter intelectual care să poarte pecetea superiorității ; nu sînt, cu un cuvînt, firi regești, pentru a vorbi ca Platon. Pascal însă face parte din această primă și glorioasă categorie ; poartă în inimă și pe frunte numeroasele ei semne : este unul din muritorii cei mai nobili, dar e bolnav și vrea să se vindece. El, cel dintîi, a adus în apărarea religiei acea înflăcărare, acea spaimă și acea înaltă melancolie pe care alții au pus-o mai tîrziu în scepticism.

„Dezaprob deopotrivă, spune el, pe cei care se mulțumesc să-l laude pe om, pe cei care sînt gata să-l defăimeze și pe cei care se consolează petrecînd ; nu-i pot aproba decît pe cei *care caută gemînd.*"

Metoda pe care o întrebuințează în *Cugetările* sale pentru a-i combate pe necredincioși și mai ales pentru a-i trezi pe indiferenți, pentru a le insufla dorința, este plină de originalitate și de neprevăzut. Se știe cum începe. Îl ia pe om din mijlocul naturii, din cuprinsul infinitului ; considerîndu-l rînd pe rînd în raport cu nemărginirea cerului și în raport cu atomul, îl arată alternativ mare și mic, suspendat între două infinituri, între două abisuri. Limba franceză nu are pagini mai frumoase decît rîndurile simple și severe ale acestui incomparabil tablou. Urmărindu-l pe om înlăuntrul lui, așa cum o făcuse și în afara lui, Pascal își dă silința să arate alte două abisuri chiar în interiorul spiritului ; pe de o parte un avînt spre Dumnezeu, spre frumosul moral, o mișcare de întoarcere spre o origine ilustră, pe de altă parte, o decădere spre rău și un fel de atracție criminală spre viciu. Aici se află fără îndoială ideea creștină a corupției dintîi și a decăderii ; dar în felul în care Pascal și-o însușește, o face întrucîtva a sa, într-atît o împinge pînă la capăt și atît de departe o duce ; îl arată pe om mai întîi un monstru, o himeră, ceva de neînțeles. Face un nod și îl leagă că nu mai poate fi descurcat, pentru ca mai tîrziu numai Dumnezeu, căzînd ca o sabie, să-l poată tăia...

Cîțiva curioși și cîțiva eruditi vor continua să-l studieze temeinic pe Pascal în întregime ; dar rezultatul care pare azi bun și folositor minților serioase și inimilor drepte, sfatul pe care îl dau după lectura ultimei ediții a *Cugetărilor* este de a nu pretinde să-l pătrunzi prea mult pe acel Pascal neobișnuit și jansenist, de a te mulțumi să-l bănuiești numai sub acest aspect și de a-l înțelege în unele puncte esențiale, dar de a privi împreună cu el spectacolul luptei morale, al furtunii și al patimii pe care o re-

simte pentru bine şi pentru o fericire demnă. Înţelegîndu-l astfel, vom rezista îndestul logicii sale întrucîtva strîmte, încăpăţînate şi absolute ; ne vom deschide inima acestei flacări, acestui avînt la tot ce este gingaş şi generos într-însul ; ne vom alătura fără greutate acestui ideal de perfecţie morală pe care Pascal îl personifică atît de înflăcărat prin Isus Cristos şi vom simţi că ne-am înălţat şi ne-am purificat în ceasurile pe care le-am petrecut în tovărăşia acestui atlet, a acestui martir şi erou al lumii morale indivizibile : căci Pascal este pentru noi toate acestea.

Lumea progresează ; se dezvoltă din ce în ce mai mult pe căile care par cele mai opuse acelora ale lui Pascal, în direcţia intereselor pozitive, ale naturii fizice prelucrate şi supuse, ale triumfului omenesc prin industrie. E bine să existe undeva o contrapondere, ca în singurătatea unor încăperi, fără să pretindă a protesta împotriva mişcării veacului, minţile hotărîte, generoase şi neacrite să-şi spună ce lipseşte acestuia şi pe unde ar putea fi completat şi încununat. Asemenea rezervoare de gîndiri înalte sînt necesare pentru ca să nu se piardă cu totul obiceiul lor şi pentru ca practica să nu uzeze omul pe de-a-ntregul...

Din *Causeries du rundi*, vol. V

DESPRE GENIUL CRITIC ŞI DESPRE BAYLE

Critica aplicîndu-se la toate este de diferite feluri, în funcţie de obiectivele pe care le îmbrăţişează şi pe care le urmăreşte : există critică istorică, literară, gramaticală şi filologică etc. Dar privind cu luare aminte mai puţin diversitatea subiectelor cît procedeul pe care îl întrebuinţează, intenţiile şi comportarea ei, putem distinge în linii mari două feluri de critică ; una liniştită, concentrată, mai deosebită şi mai înceată, lămurind şi cîteodată reînsufleţind trecutul, dezgropîndu-i şi discutîndu-i sfărîmăturile, orînduind şi clasînd o serie întreagă de autori şi de cunoştinţe ; un Casaubon [1], un

1 Isaac Casaubon (1559—1614), elenist francez (n. r.).

Fabricius [1], un Mabillon [2]. Un Fréret [3] sînt maeştrii acestu gen sever şi profund. Vom mai orîndui printre aceştia pe acei critici literari propriu-zişi care, cu mintea liniştită, se ocupă cu subiecte fixate o dată pentru totdeauna, caută caracterele şi frumuseţile alese ale autorilor vechi şi alcătuiesc arte poetice sau retorici, după exemplul lui Aristotel şi al lui Quintilian.

În cealaltă categorie de critică, pe care cuvîntul de *ziaristică* o exprimă destul de bine, eu aşez acea însuşire aparte, mobilă, zeloasă, practică, care nu s-a dezvoltat decît de trei secole, care, din corespondenţa savanţilor, unde se găsea la strîmtoare, a trecut repede la ziare, le-a înmulţit fără încetare şi a devenit, datorită tiparului, a cărui consecinţă este, unul din cele mai active instrumente moderne. Aşa s-a făcut că lucrările spiritului dispun de o critică vioaie, zilnică, mereu prezentă, o clinică de fiecare zi la patul bolnavului, dacă putem vorbi astfel ; tot ce se poate spune pentru sau împotriva

1 J. A. Fabricius (1668—1736), teolog protestant german şi bibliofil, autor al unei **Biblioteci latine** şi al unei **Biblioteci eline**, două dintre cele mai mari opere de erudiţie ale secolului al XVII-lea (n. r.).

2 Jean Mabillon (1632—1707), călugăr francez, de o mare erudiţie (n. r.).

3 Nicolas Fréret (1688—1749), erudit francez (n. r.).

folosului medicinii, se poate spune cu atît mai vîrtos pentru sau împotriva folosului acestei critici practice, căreia nu-i scapă în literatură nici chiar cei sănătoşi. Oricum, geniul critic, în tot ce are el mobil, liber, şi deosebit, a crescut şi s-a manifestat în acest domeniu. A pornit la luptă pentru sine însuşi ca un îndrăzneţ partizan ; toate hazardurile şi variaţiile meseriei i-au surîs, încurcăturile şi oboselile drumului l-au favorizat. Mereu încordat, la pîndă, făcînd paşi greşiţi şi revenind pe urmele sale, nefolosind decît instinctul şi experienţa, a făcut războiul zi de zi, ţinînd seama de teren, *războiul gratuit*, aşa cum se exprima Bayle însuşi, care este geniul personificat al acestei critici.

Bayle, care a fost silit să părăsească Franţa socotit fiind calvinist eretic, să se refugieze la Rotterdam, unde scrierile sale despre toleranţă l-au făcut în curînd pe violentul Jurieu [1] să se înstrăineze de el ; persecutat şi hărţuit de teologii credinţei sale, Bayle, care a murit cu condeiul în mînă combătîndu-i, a îndeplinit un mare rol filozofic, al cărui sens secolul al XVIII-lea l-a interpretat forţîndu-l întrucîtva şi pe

1 Pierre Jurieu (1637—1713), teolog protestant francez cunoscut prin polemica sa cu Bossuet (n. r.).

care domnul Leroux [1] a căutat să-l restabilească și să-l precizeze într-un articol excelent din *Enciclopedia* sa. Dar nu aceasta ne va preocupa la Bayle ; nu vom lua și nu vom releva la el decît trăsăturile esențiale ale geniului critic pe care-l reprezintă într-o măsură nemaipomenită, în puritatea și deplinătatea lui, în sîrguința lui discursivă, în curiozitatea lui flămîndă, în agerimea lui pătrunzătoare, în veșnica lui nestatornicie și putință de adaptare la orice lucru ; acest geniu, după părerea noastră, domina chiar rolul său filozofic și acea misiune morală pe care a îndeplinit-o ; el ne poate sluji cel puțin să-i explicăm mai firesc fazele și incertitudinile...

Există firi poetice sau filozofice care rămîn pînă la capăt și de-a lungul diferitelor lor transformări mereu îndîrjite, incandescente, pradă temperamentului lor. Favorizat în alt chip și plămădit dintr-un aluat mai moale, Bayle și-a format, chiar după primele lui entuziasme, o fire foarte curînd stăpînită și abilă și din clipa aceea nu și-a mai pierdut niciodată echilibrul. O primă și admirabilă dispoziție pentru a excela în geniul critic, care nu

1 Pierre Leroux (1797—1871), filozof, publicist și om politic francez (n. r.).

admite să fii fanatic sau chiar prea convins, sau înflăcărat de vreo altă pasiune...

Cuvîntul care i-a scăpat lui Bayle, de a considera cutare sau cutare filozofie după *desfătarea* spirituală pe care o căutăm în acea clipă, este semnificativ și trădează la el o dispoziție instinctivă, tăria, sau, dacă vreți, slăbiciunea geniului său. Cuvîntul acesta revine des la el ; partea de desfătare a spiritului îl uimește, îl ademenește în toate. Îi *place* să vadă *micile furii* găzduite în scrierile teologilor, în atacurile domnului Spannheim [1] și în răspunsurile domnului Amyrault [2] ; el adaugă, e drept, un corectiv : *dacă n-ar fi mai curînd cazul să plîngem decît să facem haz văzînd slăbiciunile omului.* Dar desfătarea curiozității, o simțim, este lucru esențial pentru dînsul. Se așază la fereastră și privește la ceea ce i se perindă pe dinaintea ochilor ; chiar știrile îl *desfată.* El este un *colportor neostoit de știri ;* curiozitatea lui e flămîndă de victoriile lui Ludovic al XIV-lea. Îl *desfată* pe fratele său povestindu-i moartea contelui Saint-Pol. Mai încolo își exprimă

1 Ezéchiel Spannheim (1629—1710), om de stat și jurisconsult spaniol (n. r.).

2 Moïse Amyrault (1596—1664), teolog protestant (n. r.).

marea plăcere de a-l citi pe *contele de Cabalis*, deşi de altfel, numeroase pasaje slobode stîrnesc multă supărare conştiinţelor delicate. Aceste conştiinţe delicate greşesc sau au dreptate ? Nu este oare bine ca, în anumite privinţe, să ai conştiinţa delicată ? Bayle nu spune nici da, nici nu ; dar notează rezerva lor, după cum îşi exprimă şi plăcerea sa. Această indiferenţă funciară, trebuie să o spunem, această toleranţă grabnică, uşoară, aţîţată de plăcere, este una din condiţiile esenţiale ale geniului critic, a cărui însuşire, atunci cînd e desăvîrşit, este de a alerga la primul semn pe terenul fiecăruia, a se simţi acolo în voie, a se purta ca un stăpîn şi a cunoaşte toate lucrurile. Într-un loc îl avertizează pe fratele său mai mic că-i vorbeşte despre cărţi fără să ţină seama de calitatea lor sau de folosul ce s-ar putea trage din ele : „Şi ceea ce mă face să-ţi pomenesc despre ele, este numai faptul că sînt noi, fie că le-am citit, fie că am auzit vorbindu-se despre ele"...

Acest geniu, ca ideal desăvîrşit (şi Bayle întruchipează acest ideal mai mult ca oricare alt scriitor), este reversul geniului creator şi poetic, al geniului filozofic cu sistem ; el ia în

consideraţie totul, pune totul în valoare şi se lasă de la început antrenat, chiar dacă va reveni în curînd. Orice spirit care posedă o artă sau un sistem nu admite de bunăvoie decît ceea ce este analog punctului său de vedere, predilecţiei sale. Geniul critic n-are nimic preconceput, nimic prefăcut, nici un lucru mai presus de altul, nici nu se *ţine pe poziţie proprie*. Nu rămîne în centrul său sau la mică distanţă ; nu se retrage în curtea sa, nici în citadela sa, nici în academia sa ; nu se teme de mezalianţe ; merge peste tot, de-a lungul străzilor, informîndu-se, oprind pe unul şi pe altul ; curiozitatea îl momeşte şi nu-şi economiseşte desfătările ce i se ivesc. Este pînă la un anumit punct cu totul al tuturora, ca un apostol şi în acest sens există întotdeauna optimism la criticul cu adevărat înzestrat. Dar atenţie la cotituri ! (Jurieu să nu se încreadă ! o trăsătură a acestor spirite deosebite şi inteligente este necredinţa ; ele se întorc din drum, consideră toate aspectele unei probleme, nu se abţin de a se combate pe ei înşişi şi de a-şi schimba punctul de vedere). Într-adevăr, de cîte ori nu şi-a schimbat Bayle rolul, deghizîndu-se cînd în proaspăt convertit, cînd în vechi catolic

roman, fericit că-şi ascunde numele şi că trebuie să-şi îndrepte gîndirea pe o nouă cale, de-a curmezişul celei vechi ! Un singur personaj nu putea să ajungă pentru repeziciunea şi întorsăturile totdeauna îndreptăţite ale acestui spirit mobil, prevenitor, primitor. Oricît de întinse ar fi spaţiile şi delimitat ar fi cîmpul, el nu poate făgădui că se va închide în ele, nici că se va opri, aşa cum spune el în mod admirabil, *de a face drumuri spre tot felul de autori*. Iată-l zugrăvit într-un singur cuvînt.

Una din condiţiile geniului critic în deplinătatea în care ni-l reprezintă Bayle este de a nu avea o artă a sa, un *stil* : să ne grăbim a ne explica gîndul. Atunci cînd ai un stil al tău, ca Montaigne de pildă, care este desigur un mare spirit critic, eşti mult mai grijuliu de gîndul pe care-l exprimi şi de felul rafinat în care îl exprimi decît de gîndirea autorului pe care îl explici, îl dezvolţi, îl critici ; ai o preocupare cu totul îndreptăţită de propria ta operă, care se face prin mijlocirea operei celuilalt şi citeodată pe socoteala ei. Această neatenţie limitează geniul critic. Dacă Bayle ar fi avut-o, ar fi făcut în cursul întregii sale vieţi una sau două lucrări în genul *Eseurilor* şi

n-ar fi scris *Ştirile din Republica literelor* şi toată critica sa obişnuită, practică, neîncetată. Mai mult, atunci cînd ai o *artă* a ta, o poezie ca Voltaire de pildă, care este de asemeni un mare spirit critic, cel mai mare cu siguranţă de la Bayle încoace, ai un gust hotărît care, oricît ar fi mlădios, îşi atinge repede limitele. Îndărăt, la orizont, se află propria ta operă ; nu pierzi niciodată din vedere această clopotniţă. Faci din ea, fără să vrei, centrul măsurătorilor tale. Voltaire mai avea şi fanatismul filozofic, patima sa care îi falsifica critica. Bunul Bayle n-avea nimic asemănător. Nici un fel de pasiune : echilibrul însuşi ; o idee completă despre adînca ciudăţenie a inimii şi a minţii omeneşti, şi că totul este posibil, că nimic nu este sigur. Avea stil fără să-şi dea seama, fără a rîvni la el, fără a se chinui luptîndu-se cu el, ca de pildă Courier, La Bruyère sau chiar Montaigne ; avea destul, cu toate lungimile şi parantezele sale, datorită expresiilor fermecătoare şi curgătoare. N-avea nevoie să recitească decît pentru limpezimea şi precizia înţelesului : fericit critic ! În sfîrşit, n-avea artă, poezie pentru sine. Cred că excelentul Bayle n-a făcut niciodată un vers francez

în tinereţe, după cum n-a visat niciodată la ţară, ceea ce nici nu cadra încă cu sensibilitatea vremii sale, sau cred că n-a fost niciodată îndrăgostit, pătimaş îndrăgostit de vreo femeie, fapt care aparţine în mai mare măsură tururor timpurilor. Toată arta sa este critică şi constă, în lucrările în care se travesteşte, să înşire nenumărate mici împrejurări, să potrivească nenumărate fapte interesante, pentru a-l desfăta mai bine pe cititor şi pentru a-i colora închipuirea : el însuşi îl previne pe fratele său de aceste ingenioase vicleşuguri în *Scrisoarea asupra cometelor.*

Din *Portraits littéraires*, vol. I

DIDEROT

Diderot, atît de felurit judecat, este dintre toţi oamenii secolului al XVIII-lea acela care rezumă cel mai desăvîrşit insurecţia filozofică cu caracterele ei cele mai puternice şi mai opuse. S-a ocupat puţin de politică şi a lăsat-o pe seama lui Montesquieu, a lui Jean-Jacques şi a lui Raynal [1] ; dar în filozofie a fost oarecum inima şi instrumentul secolului, teoreticianul conducător prin excelenţă. Jean-Jacques era spiritualist şi cîteodată un fel de calvinist socinian [2] : tăgăduia artele, ştiinţele, industria,

1 Guillaume Raynal (1713—1796), istoric şi filozof francez (n. r.).

2 Socienienii constituiau o sectă protestantă, care nega trinitatea (n. r.).

perfectibilitatea şi, prin toate aceste aspecte, contraria secolul său mai mult decît îl oglindea. Din mai multe privinţe constituia o excepţie în această societate libertină, materialistă şi orbită de propriile ei lumini. D'Alembert[1] era prudent, cu luare-aminte, sobru şi frugal ca doctrină, slab şi timid la caracter, sceptic la tot ce nu era geometrie, avînd două parole, una pentru public, cealaltă în particular ; filozof din şcoala lui Fontenelle ; iar secolul al XVIII-lea avea îndrăzneala pe frunte, indiscreţia pe buze, credinţa în necredinţă, o revărsare de vorbe, şi lăsa să-i scape adevărul şi eroarea cu dărnicie. Buffon nu era lipsit de încredere în sine însuşi şi în ideile sale, dar nu le risipea ; le elabora aparte şi nu le expunea decît la intervale, sub o formă pompoasă a cărei măreţie constituia în ochii săi meritu-i triumfător... Condillac[2], atît de lăudat după moarte pentru analizele sale subtile şi ingenioase, n-a trăit în inima epocii sale şi nu-i

1 Jean d'Alembert (1717—1783), scriitor, filozof şi matematician francez, unul din colaboratorii cei mai de seamă ai **Enciclopediei** (n. r.).

2 Etienne de Condillac (1715—1780), filozof francez, creatorul curentului senzualist în filozofie (n. r.).

reprezintă de loc deplinătatea, mişcarea şi înflăcărarea... A judeca filozofia secolului al XVIII-lea după Condillac înseamnă a te hotărî cu anticipaţie s-o vezi în întregime într-o psihologie săracă şi îngustă... Cît despre Voltaire, conducător neobosit, cu o destoinicie atît de minunată pentru acţiune şi filozof practic în acest sens, s-a îngrijit puţin să construiască sau să cuprindă întreaga teorie metafizică de atunci ; rămînea la ceea ce era mai clar, alerga cel mai grăbit, ochea cel mai drept, nepierzînd nici una din loviturile sale, hărţuind de departe pe oameni şi pe zei, ca un part cu săgeţile sale şuierătoare...

Însuşirea filozofică a secolului avea deci nevoie, pentru a se individualiza într-un geniu, de un cap de concepţie mai răbdătoare şi mai serioasă decît Voltaire, de un creier mai puţin îngust şi mai puţin destrămat decît Condillac ; îi trebuia mai mult belşug de izvor viu şi măreţie solidă decît la Buffon ; mai multă lărgime şi hotărîre zeloasă decît la d'Alembert ; o simpatie entuziastă pentru ştiinţe, industrie şi arte, pe care Rousseau nu le avea. Acest om a fost Diderot ; Diderot, fire bogată şi roditoare, deschisă tuturor germenilor pe care îi

fecundează și transformă aproape la întîmplare printr-o forță spontană și confuză ; tipar vast și clocotitor în care totul se topește, în care totul se sfărîmă, în care totul fermentează ; capacitatea cea mai enciclopedică de atunci, dar capacitate activă, în același timp mistuitoare și însufleţitoare, dînd viață, îmbrățișînd tot ce cădea în ea și aruncînd înapoi în șuvoaie de flăcări și fum ; Diderot, trecînd de la o mașină de tricotat ciorapi pe care o demontează și o descrie, la creuzetele lui d'Holbach [1] și Rouelle [2], la considerațiile lui Bordeu [3] ; disecînd, cînd voia, pe om și simțurile sale, tot atît de îndemînatic ca și Condillac, tăind în patru firul de păr cel mai subțire fără să-l rupă, apoi reintrînd deodată în interiorul ființei, al spațiului, al naturii, și croind din plin în marea geometrie metafizică cîteva fîșii largi, cîteva pagini sublime și luminoase, pe care Malebranche [4] sau Leibniz [5] le-ar fi putut semna

1 Paul d'Holbach (1723—1789), filozof materialist francez, colaborator la **Enciclopedia** lui Diderot (n. r.).

2 G. F. Rouelle (1703—1770), chimist francez (n. r.).

3 Théophile de Bordeu (1722—1776), medic francez (n. r.).

4 Nicolas de Malebranche (1638—1715), filozof idealist francez (n. r.).

5 G. V. Leibniz (1646—1716), filozof idealist german (n. r.).

cu orgoliu, dacă n-ar fi fost creștini ; spirit inteligent, îndrăzneț și conjectural, mergînd de la fapt la visare, plutind de la măreție la cinism, bun pînă și în dezordinea lui, puțin mistic în necredința lui și căruia nu i-a lipsit, ca și secolului său, pentru a avea armonie, decît o rază divină, un *fiat lux* [1], o idee directoare, un Dumnezeu...

Orice om înzestrat cu mari însușiri și venit într-o vreme în care acestea pot să-și facă drum spre lumină este dator secolului său și omenirii o operă în legătură cu nevoile generale ale epocii și care să ajute la mersul progresului. Oricare ar fi gusturile sale personale, capriciile, înclinarea spre lene sau fanteziile sale lăturalnice, este dator societății un monument public, altfel putînd fi învinuit de a se lepăda de chemarea sa și de a-și irosi soarta. Montesquieu prin *Spiritul legilor,* Rousseau prin *Émile* și *Contractul social,* Buffon prin *Istoria naturală,* Voltaire prin totalitatea operelor sale au depus mărturie pentru această sfîntă lege a geniului, în virtutea căreia el se

1 Să se facă lumină. (În limba latină, în original, (n. r.).

consacră progresului omenirii ; Diderot, oricît s-ar fi spus cu ușurință, n-a lipsit nici el de la datorie... Titlul său dăruit societății, lucrarea sa monumentală este *Enciclopedia !*

La origine, nu trebuia să fie decît o traducere revăzută și adăugită a dicționarului englez al lui Chambers [1], o treabă de editură. Diderot făcu să rodească această primă idee și concepu cu îndrăzneală un repertoriu universal al cunoștințelor omenești din epoca sa. I-au trebuit douăzeci și cinci de ani ca să o îndeplinească. A fost în miezul ei, piatra unghiulară și vie a acestei construcții colective și în același timp ținta tuturor persecuțiilor, a tuturor amenințărilor din afară. D'Alembert, care i se alătura mai ales din conveniență și a cărui ingenioasă prefață a pus, pentru acei ce nu citesc decît prefețele, prea mult pe seama lui, gloria covîrșitoare a întregului, a dezertat chiar în toiul lucrului, lăsîndu-l pe Diderot să se zbată împotriva înverșunării cucernicilor, a becisniciei editorilor și cu un enorm adaus de re-

1 Ephraim Chambers (1680—1740), publicist englez, autor al **Dicționarului Universal al Artelor și Științelor** (n. r.).

dactare. Datorită uimitoarei sale însuflețiri în muncă, universalității cunoștințelor sale și acelei ușurințe multilaterale cîștigate de timpuriu în strîmtoare, datorită mai ales acelui talent moral de a reuni în jurul său, de a inspira și de a stimula pe cei ce lucrau pentru el, a terminat acest îndrăzneț edificiu, al cărui întreg e în același timp și amenințător și simetric ; dacă ne uităm după numele arhitectului, trebuie să-l citim pe al său.

Diderot cunoștea mai bine ca oricine lipsurile operei sale ; le exagera chiar, ținînd seama de vremea lui ; și crezîndu-se născut pentru arte, pentru geometrie, pentru teatru, deplîngea de multe ori viața sa angajată și pierdută într-o treabă cu un cîștig atît de mic și cu o glorie atît de discutabilă. Nu neg că a fost admirabil înzestrat pentru geometrie și arte ; dar cu siguranță că, așa stînd lucrurile atunci, o mare revoluție desăvîrșindu-se, precum a remarcat el însuși, în științe, care coborau de la geometria înaltă și de la contemplarea metafizică pentru a se extinde la morală, la belletristică, la istoria naturii, la fizica experimentală și la industrie ; mai mult încă, artele secolului al XVIII-lea fiind aduse să servească

drept purtătoare de cuvînt filozofic sau de arme de luptă ; în mijlocul unor astfel de condiţii generale, îi era greu lui Diderot să întrebuinţeze mai cu folos, mai demn şi mai memorabil puternicele sale însuşiri decît să le dedice *Enciclopediei*. El a slujit şi a grăbit, prin această operă civilizatoare, revoluţia pe care o semnalase în ştiinţe...

Enciclopedia n-a fost un monument paşnic, un turn tăcut de mănăstire, cu savanţi şi gînditori de tot felul împrăştiaţi la fiecare cat. N-a fost o piramidă de granit cu baza imobilă ; n-a avut nimic din acele construcţii de artă armonioase şi pure, care se înalţă încet în decursul veacurilor zeloase spre un Dumnezeu adorat şi binecuvîntat. A fost comparată cu nelegiuitul Babel ; aş vedea mai curînd în ea unul din acele turnuri de război, una din acele maşini de asediu, enorme, gigantice, cum le descrie Polibiu [1], cum şi le închipuise Tasso [2]. Arborele paşnic al lui Bacon este aici fasonat ca o catapultă ameninţătoare. Sînt în ea multe părţi care stau să cadă, inegale, mult moloz, frînturi cimentate şi indestructibile. Temeliile nu sînt înfipte în pămînt : edificiul umblă, se mişcă, va cădea ; dar ce importanţă are ? Pentru a aplica aici o vorbă convingătoare chiar a lui Diderot „statuia arhitectului va rămîne în picioare în mijlocul ruinelor şi piatra care se va desprinde din munte nu o va sfărîma, pentru că picioarele ei nu sînt de argilă".

Din *Portraits littéraires*, vol. I.

1 Polibiu, istoric grec (210—125 î.e.n.), autor al unei **Istorii generale** (n. r.).

2 Torquato Tasso (1544—1595), poet italian, autor al **Ierusalimului eliberat** (n. r.).

MONTESQUIEU

Scrisorile persane sînt o carte capitală în viaţa lui Montesquieu : el n-a dat cu adevărat decît trei lucrări : aceste *Scrisori* (1721), admirabila carte asupra *Măreţiei şi decăderii romanilor* (1734), care nu este decît un fel de episod desprins cu anticipaţie din *Spiritul legilor,* şi acest *Spirit al legilor* (1748). Maniera acestor trei lucrări este deosebită, totuşi nu într-atît cît s-ar crede. Fondul ideilor se deosebeşte încă şi mai puţin. Cartea despre romani este aceea în care autorul se înfrînează cel mai mult ; e stăpîn pe sine însuşi de la un capăt la altul ; are tonul hotărît, simplu şi cu totul la înălţimea maiestăţii poporului-suveran. În *Spiritul legilor* a amestecat adeseori, nu se ştie cum, epigrama cu măreţia. În *Scrisorile persane,*

Montesquieu, tînăr, se zbenguie şi se joacă ; cele mai multe din ideile sale se văd aici în germene, sau mai mult decît în germene, gata dezvoltate : e mai indiscret decît mai tîrziu, iată totul ; şi, în acest sens, este în primul rînd mai puţin matur. Căci el îşi va păstra cele mai multe dintre ideile sale ; numai că, în viitoarele lucrări, nu le va mai reda în acelaşi mod, le va gîndi altfel şi nu va vorbi decît cu seriozitate, simţind din ce în ce mai mult măreţia influenţei sociale şi dorind înnobilarea firii omeneşti.

Dacă vrem să preţuim natura şi forma spiritului lui Montesquieu, trebuie să ne amintim de ceea ce-i scria el însuşi, spre sfîrşitul vieţii, lui d'Alembert, care îi cerea pentru *Enciclopedie* anumite articole tratate de el mai înainte în *Spiritul legilor :* „Am luat — spunea el — pentru aceste articole tot ce era în creierul meu. Spiritul meu este un tipar ; nu scoţi niciodată din el decît aceleaşi portrete ; astfel că vă voi spune cele ce am mai spus şi poate încă mai rău decît le-am spus." Această unitate fundamentală a tiparului la Montesquieu se simte chiar în cea mai mare varietate a producţiei sale şi de la prima la ultima sa lucrare.

Ceea ce, de bună seamă, pune *Scrisorilor persane* data şi pecetea Regenţei este acea trăsă-

tură de lipsă de cuviință, de libertinaj, care urmărește aici să însufletească fondul și să-l condimenteze după gustul zilei. De unde a luat oare Montesquieu ideea de a face să vorbească niște persani și de a ascunde sub această ușoară travestire propriile sale gînduri ? S-a spus că datora această idee lui Dufresny [1], care, într-o carte intitulată *Petrecerile serioase și comice*, își închipuie, pentru mai multă varietate, un siamez la Paris, căzut din nori în plină stradă Saint-Honoré și gîndind cum îl tăia capul. Persoane care au studiat literatura engleză socot că Montesquieu și-a amintit mai curînd de o scrisoare presupus trimisă din Londra de un indian din insula Iava și care se poate citi în *Spectatorul* lui Addison [2]. Orice ar fi cu siamezul sau cu iavanezul, ideea a devenit la Montesquieu originală prin dezvoltarea pe care i-a dat-o și prin îndrăzneala cu care a încetățenit-o la Paris. *Scrisorile persane*, cu toate lipsurile lor, sînt una din cărțile *de geniu* pe care le-a produs literatura noastră.

Usbek și Rica, doi prieteni, doi persani de vază, părăsesc țara lor și călătoresc în Europa.

1 Charles Rivière Dufresny (1648—1724), autor dramatic și romancier francez (n. r.).

2. Joseph Addison (1672—1719), scriitor englez, editor al revistei **Spectator** (n. r.).

Usbek, personajul principal, are un serai la Ispahan și la plecare, îl lasă în paza unui eunuc negru, căruia îi amintește din cînd în cînd sfaturile sale severe. În seraiul acesta se află femei pe care le preferă și le iubește cu osebire și autorul încearcă să ne trezească interesul pentru această parte romanescă, de un gust asiatic foarte căutat și foarte studiat. A reușit fără îndoială la data de 1721 : partea libertină și, ca să zic așa, **desfrînată**, a *Scrisorilor persane*, aceste amănunte neîncetate despre eunuci, pasiuni, practici și chiar instrumente de serai, asupra cărora se oprea cu bunăvoință imaginația cititorilor, au putut captiva o societate care era pe cale să se entuziasmeze de romanele lui Crébillon-fiul [1]. Astăzi, partea aceasta ne pare moartă, artificială ; și dacă s-ar prelungi ceva mai mult ar plictisi. Ceea ce ne place și ceea ce căutăm în *Scrisori* este Montesquieu însuși, împărțindu-se ușor între feluritele sale personaje și judecînd sub o mască transparentă obiceiurile, ideile și toată societatea tinereții sale. Rica este omul zeflemelii, parizian din prima zi, zugrăvind în glumă

1 Claude Crébillon (1707—1777), romancier francez, autor al unor lucrări cam licențioase (n. r.).

cusururile şi caraghioslîcurile originale care se perindă în faţa ochilor săi şi cărora li se acomodează ; Usbek, mai serios, rezistă şi raţionează ; el atinge probleme, le pune şi le discută în scrisorile pe care le adresează teologilor din ţara sa. Arta lucrării şi ceea ce, în amestecul aparent, destăinuie talentul compunerii, este că lîngă o scrisoare din serai vom găsi alta despre liberul-arbitru. Un ambasador al Persiei în Moscovia ca scrie lui Usbek despre tătari o jumătate de pagină care va fi tot atît de bună ca şi un capitol din *Spiritul legilor* (Scrisoarea LXXXI); chiar alături, Rica va face critica cea mai ageră a flecărelii francezilor şi a moftangiilor din societate ; apoi Usbek va dizerta despre Dumnezeu şi despre dreptate într-o scrisoare foarte frumoasă şi care ţinteşte departe. Ideea de dreptate, independentă în ea însăşi, este expusă în scrisoare după adevăratele principii ale legilor sociale. Montesquieu (căci el este acela care vorbeşte aici, după cum va vorbi în numele său pînă la sfîrşitul vieţii) încearcă să stabilească întrucît această idee de dreptate depinde de convenţiile omeneşti. „Şi chiar dacă ar depinde de ele, adaugă el, ar fi un adevăr îngrozitor pe care ar trebui să ni-l ascundem nouă înşine."

Montesquieu merge mai departe : el încearcă chiar să redea această idee şi acest cult al dreptăţii independente de orice existenţă superioară omului ; merge pînă la a spune prin gura lui Usbek : „Dacă n-ar fi Dumnezeu, ar trebui să iubim întotdeauna dreptatea, adică să facem eforturi pentru a semăna acelei fiinţe superioare despre care avem o idee atît de frumoasă şi care, dacă ar exista, ar fi în mod necesar dreaptă. Chiar dacă am fi liberi de jugul religiei, n-ar trebui să fim de acela al dreptăţii"... Vorbele acestea ne dau măsura credinţei lui Montesquieu şi a nobilei sale dorinţe ; pînă şi în expresia acestei dorinţe se strecoară întotdeauna acea presupunere că *chiar dacă lucrul n-ar exista*, ar fi mai bine să credem într-însul. Nu dezaprob acest omagiu adus, *în orice caz*, înălţării şi idealizării firii omeneşti ; dar nu mă pot împiedica să observ că aceasta înseamnă a lua şi a accepta ideile de dreptate şi de religie mai curînd sub latura lor politică şi socială decît în mod virtual şi în ele însele. Pe măsură ce se va degaja de ironia *Scrisorilor persane*, Montesquieu va apuca din ce în ce mai mult pe această cale respectuoasă faţă de obiectele conştiinţei şi ale veneraţiei omeneşti : nu cred ca din această cauză să fi mers mai în adîncime. La ce duce aceasta ? La faptul că în

mijlocul pasajelor sale măreţe va răzbate un fel de uscăciune. Are idei, dar n-are, aşa cum s-a observat, sentimente politice. Îi lipseşte parcă viaţa şi simţi mai mult un creier puternic decît o inimă...

Om de studiu şi de gîndire, desprins destul de timpuriu de patimi şi nefiind niciodată tîrît de ele, a trăit sub zodia inteligenţei. Foarte bun în viaţa intimă, firesc şi simplu, a meritat să fie iubit de tot ce îl înconjura, în măsura în care poate fi un geniu ; dar chiar în părţile sale cele mai omeneşti vom regăsi mai curînd latura hotărîtă, indiferentă, dreptatea binevoitoare şi superioară, decît duioşia sufletească.

Din *Causeries du lundi*, vol. VII

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

S-a ivit Rousseau : din ziua în care s-a descoperit în întregime sie însuşi, el a dezvăluit în acelaşi timp secolului său pe scriitorul cel mai potrivit pentru a exprima cu noutate, cu vigoare, cu o logică îmbinată cu înflăcărare, ideile confuze care se agitau şi voiau să se nască. Însuşindu-şi această limbă, pe care a trebuit s-o cucerească şi s-o stăpînească, a forţat-o puţin, a însemnat-o cu o trăsătură pe care avea s-o păstreze de atunci înainte ; dar i-a înapoiat mai mult decît a făcut-o să piardă, şi, din multe puncte de vedere, a călit-o din nou şi a regenerat-o. De la Jean-Jacques încoace, cei mai mari dintre scriitorii noştri şi-au turnat propriile lor inovaţii în forma de limbaj

stabilită şi creată de el şi au încercat s-o întreacă. Forma curată a secolului al XVII-lea, aşa cum ne place să ne-o amintim, n-a mai fost decît o antichitate graţioasă şi un regret pentru oamenii de gust.

Deşi *Confesiunile* n-au apărut decît după după moartea lui Rousseau şi cînd influenţa sa era pe deplin înscăunată, azi ne este mai la îndemînă să-l studiem în ele, cu toate meritele, cu tot farmecul şi lipsurile talentului său. Vom încerca să înfăptuim acest lucru, mărginindu-ne cît vom putea mai mult în a considera scriitorul, fără să ne interzicem însă de a face observaţii asupra ideilor şi caracterului omului. Clipa de faţă nu este prea favorabilă lui Rousseau, căruia i se impută a fi fost autorul, promotorul multor rele de care suferim. „Nu există scriitor — s-a spus pe bună dreptate — mai nimerit să-l facă pe sărac scmeţ." Cu toate acestea, examinîndu-l aici, vom încerca să nu fim prea mult înrîuriţi de această dispoziţie oarecum personală şi care-i determină pe unii oameni cu bun-simţ să-l judece cu severitate în împrejurările penibile prin care trecem. Oamenii care au avut o asemenea însemnătate şi o asemenea posteritate nu trebuie să fie judecaţi după emoţiile şi reacţiile unei singure zile.

Ideea de a-şi scrie *Confesiunile* pare atît de firească lui Rousseau şi atît de potrivită stării lui sufleteşti ca şi talentului său, încît nu ne-ar veni a crede că a trebuit să-i fie sugerată... El vrea deci să facă ceea ce nimeni n-a proiectat şi n-a îndrăznit înaintea sa. Cît despre stil, i se pare că ar trebui să inventeze unul tot atît de nou ca şi proiectul său şi potrivit cu diversitatea şi cu inegalitatea lucrurilor ce-şi propune să le descrie... Greşeala lui Rousseau n-a fost de a crede că, spovedindu-se astfel în gura mare, în faţa noastră, şi cu un simţămînt atît de deosebit de umilinţă creştină, făcea un lucru unic sau chiar un lucru din cele mai curioase pentru studiul sufletului omenesc ; greşeala a fost de a crede că făcea un lucru *folositor*. El nu şi-a dat seama că medicul care ar descrie într-un mod inteligibil, ispititor, pentru uzul oamenilor de lume şi al ignoranţilor, vreo infirmitate, vreo boală mintală bine caracterizată ; medicul acesta ar fi în parte răspunzător şi vinovat pentru toţi maniacii şi toţi nebunii prin imitaţie şi contagiune pe care i-ar face cartea sa...

Prima carte a *Confesiunilor* nu este cea mai remarcabilă, dar îl cuprinde în întregime pe Rousseau, cu orgoliul său, cu viciile sale în germene, cu stările sale sufleteşti ciudate şi

groteşti, cu josniciile şi mîrşăviile sale (se vede că notez totul) ; cu mîndria sa de asemeni şi cu acea energie în independenţă şi dîrzenie care îl înalţă ; cu copilăria sa fericită şi sănătoasă, cu adolescenţa suferindă şi martirizată şi care îi va inspira mai tîrziu (se presimte) apostrofele la adresa societăţii şi represalii răzbunătoare ; cu simţămîntul său duios al fericirii casnice şi al familiei pe care l-a gustat atît de puţin, precum şi cu acele prime adieri de primăvară şi cu acele prime brize, semnalul deşteptării fireşti care va izbucni în literatura secolului al XIX-lea. Sîntem în primejdie azi să fim prea puţin sensibili la aceste prime pagini pitoreşti ale lui Rousseau ; sîntem atît de răsfăţaţi de culori încît uităm în ce măsură aceste prime peisaje au părut proaspete şi noi atunci şi ce eveniment erau în mijlocul acelei societăţi foarte spirituale, foarte agere, dar seci, tot pe atît de lipsită de imaginaţie ca şi de sensibilitate adevărată, secătuită de acea sevă care circulă şi care reînvie în fiecare anotimp. Rousseau a fost cel dintîi care a readus şi a infuzat această puternică sevă vegetală arborelui delicat care se epuiza. Cititorii francezi, deprinşi cu felul nefiresc al atmosferei de salon, aceşti cititori urbani, cum îi numeşte el, au fost uimiţi şi nespus de încîntaţi de a simţi

sosind dinspre Alpi aceste bune şi proaspete adieri ale munţilor, care veneau să reînsufleţească o literatură tot atît de distinsă pe cît de uscată.

Era şi timpul şi din această cauză Rousseau nu este un corupător al limbii, ci, într-un cuvînt, un regenerator.

Înaintea lui, numai La Fontaine cunoscuse şi simţise la noi în aceeaşi măsură natura şi farmecul visării peste cîmpii ; însă exemplul lui avusese puţine urmări. Unchiaşul cu fabula era lăsat să se plimbe încolo şi încoace şi lumea rămînea în saloane. Rousseau este cel dintîi care a silit toată această lume bună să iasă din saloane şi să părăsească marea alee a parcului pentru adevărata plimbare pe cîmpii...

Ca pictor, Rousseau are peste tot simţul *realităţii.* Îl are ori de cîte ori ne vorbeşte despre frumuseţe, care, chiar cînd este imaginară ca a sa *Julie,* prinde la el trup şi forme destul de vizibile şi nu este de loc o Iris aeriană şi inaccesibilă. Rousseau are sentimentul acestei realităţi prin aceea că vrea ca fiecare scenă de care-şi aminteşte sau pe care o inventează să se încadreze şi să se desfăşoare într-un loc bine determinat, ale cărui cele mai mici

amănunte se pot grava și reține. Una din imputările pe care i le făcea marelui romancier Richardson[1] era că n-a legat amintirea personajelor sale de o localitate ale cărei imagini ți-ar plăcea să le recunoști. Mărturie stă felul cum a știut să-i împământenească pe Julie și Saint-Preux ai săi în ținutul Vaud, la marginea acelui lac în jurul căruia sufletul său n-a încetat nicicînd să rătăcească. Spiritul său drept și dîrz împrumută peste tot imaginației dăltița de gravat pentru ca nimic esențial în desen să nu fie omis. În sfîrșit, simțămîntul acesta al realității se regăsește la el pînă și în grija cu care, în mijlocul tuturor împrejurărilor și aventurilor sale fericite și nefericite, și chiar a celor mai romanțioase, nu uită niciodată să amintească de mîncare și de amănuntele unui ospăț sănătos, frugal, sortit anume pentru a da bucurie inimii ca și minții.

Trăsătura aceasta este și ea esențială ; ține de firea de burghez și de om din popor pe care am remarcat-o la Rousseau. I-a fost foame în viață ; el notează în *Confesiuni*, cu un simțămînt de binecuvîntare pentru providență, ultima oară cînd i-a fost dat să rabde cu adevărat mizerie și foame. Așa că nu va uita niciodată, chiar în tabloul ideal pe care-l va face mai tîrziu despre fericirea sa, să introducă astfel de lucruri de-ale stomacului. Prin toate aceste aspecte adevărate, împreunate în elocința sa, el ne captivează și ne stăpînește.

Din *Causeries du lundi*, vol. III

1 Samuel Richardson (1689—1761), creatorul romanului englez modern (n. r.).

CHATEAUBRIAND

Volumul care conține *Atala, René* și *Ultimul Abencerage* îmbrățișează aproape întreg geniul lui Chateubriand artistul : dacă am adăuga, între *René* și *Ultimul Abencerage,* confesiunea uli Eudor, extrasă din *Martirii* și care conține episodul Velledei, am avea o scurtă privire asupra întregii sale opere de înaltă artă. N-ar lipsi nimic. Am îmbrățișa dintr-o privire primele încercări gigantice, excesive, cam extravagante, ale unui talent pitoresc și pasionat, cu totul nou, și aproape imediat perfecția sa, perioada sa pe de-a-ntregul clasică în *René* și în Eudor, maniera sa încă perfectă, dar puțin seacă și aspră, în *Abencerage.*

S-au scris destule critici despre *Atala* în perioada cînd a apărut și de atunci încoace. Toate

sau aproape toate sînt îndreptățite. Acest mic roman, care nu trebuia să fie la început decît un episod din marea epopee a *Nacezilor,* are defectele acesteia. Spun roman și totuși n-am dreptate. În gîndul artistului era mai puțin un *roman* decît un *poem* pe jumătate descriptiv, pe jumătate dramatic, care să-i întreacă pe cei vechi, pe moderni și poemul *Paul și Virginia,* ultimul în dată. Autorul voia să prezinte tabloul tulburărilor iscate de pasiune la firile sălbatice și primitive, aflate în inima unui deșert necunoscut și încă nedescris. Mai voia să pună această pasiune în contrast și în luptă, la sfîrșit, cu calmul religiei, al religiei care, așa cum o zugrăvea, devenea și ea o noutate, o înviere și un fel de descoperire. Că a pus ordine și simetrie pînă și în dezordinea celor zugrăvite : că peisajele erau toate compozite și nu se regăsesc nicăieri cu această îmbinare imaginară, nici în natură și nici în realitate ; că alături de aceste imposibilități de istorie naturală erau și anacronisme nu mai puțin vizibile în sentimente : că sînt efecte forțate și voite ; că sub pretextul inovației, autorul modern ar avea neîncetate reminiscențe din Antichitate ; că ar parodia adesea pe Homer și pe Teocrit, travestindu-i în sălbatici, toate acestea sînt adevărate; și tot atît de adevărat e că și caracterele celor

două personaje principale nu sînt întemeiate, că îmbină însuşiri contradictorii, de neîmpăcat, făcînd parte din epoci foarte diferite de civilizaţie. S-a spus că creştinismul este vizibil adăugat la Atala ; nu găsim la ea acea contopire abia simţită care farmecă ; e tatuaj. Mai ştiu eu ce ? Dar după ce ai spus toate acestea n-ai dovedit nimic ; talentul autorului, tocmai prin ceea ce are el nou, puternic şi mare, nu încetează să te atragă, să te mişte în chip ciudat şi să triumfe. Să citim pe de o parte acea adorabilă carte care este *Paul şi Virginia* şi să citim apoi Atala ! Te entuziasmezi fără să vrei, te înflăcărezi, ameţeşti. Am spus în altă parte : „Cu toate acestea, Atala îşi păstrează nu farmecul (este un cuvînt prea dulce şi pe care prefer să-l las Virginiei), dar ascendentul ei tulburător ; în mijlocul tuturor rezervelor pe care le opune o critică sănătoasă, flacăra sfîntă a pîlpîit pe buzele lui Chactas sau ale autorului, ce importanţă are ? Există măreţie chiar şi în zvîrcolire. Furtuna inimii vibrează aici şi deşteaptă ecourile cele mai secrete ; duci cu tine săgeata otrăvită a deşertului"...

După *Atala, René.* Aici atinge perfecţiunea ; găseşte măsura. Un suflu egal, susţinut, armonios animă fiecare frază, fiecare pasaj al

acestei confesiuni melancolice. Schiţînd propriul său portret din tinereţe, portretul său idealizat, autorul a înfăţişat prin însuşi acest fapt un fel de tip de boală morală a imaginaţiei la acea epocă şi pentru toate generaţiile care au urmat. Toate contradicţiile întîlnite în caracterul lui René se regăseau de asemeni, numai cu cîteva variante, în acela al atîtor tineri de atunci, mai ales după ce lectura lui René i-a înştiinţat de acest lucru. Iată efectul magic al acelor mici capodopere venite la timp: sînt ca o oglindă în care fiecare se recunoaşte şi află, ca să zic aşa, cum se numeşte ; altfel s-ar fi căutat în mod nedesluşit încă multă vreme, fără a se înţelege bine ; dar iată că se privesc pe neaşteptate în altcineva, în marele artist al generaţiei din care fac parte şi exclamă dintr-o dată : *„Eu sînt ! Eu desigur !"* René este de bună seamă fiul secolului care a cercetat totul şi s-a îndoit de toate ; dar fiul nu se mărgineşte la testamentul părintelui, vrea să reia viaţa de la capăt şi nu ştie cum ; o inteligenţă înaintată, vie, care a descusut toate de timpuriu şi a analizat totul, se găseşte la el în dezacord vădit cu o imaginaţie trează şi puternică, cu o inimă lacomă, dezamăgită şi nepotolită. Mai înainte nu doreai

decît ceea ce cunoşteai : era un fel de adevăr stabilit, proverbial : *„ignoti nulla cupido"*, spunea Ovidiu.

Nu poţi rîvni la ceea ce nu cunoşti

spunea la rîndul său Voltaire. Dar René nu se mulţumeşte cu aceasta ; el începe tocmai acolo unde sfîrşeşte Voltaire : el infirmă observaţia morală pozitivă ; va rîvni tocmai la ceea ce ignoră. Fără să fie sfînt, face ca sfinţii, aspiră spre imposibil. René are toate ambiţiile : epuizează toate aspiraţiile sau extremităţile fie că trece prin lucruri, fie că le frunzăreşte numai, se dezgustă repede, pătrunde neantul totului, se plictiseşte şi această plictiseală nu este poate, în fond, dacă o înţelegem bine, decît dragoste pentru gloria literară şi poetică, în care crede mai mult decît în orice şi care, nu-l va satisface totuşi, cînd o va fi dobîndit. Romanul, specific lui René, dragostea unei surori pentru fratele ei, nu este, din fericire, decît un caz deosebit ; dar fiecare tînăr care are în sine ceva din René găseşte mijlocul, la timpul său, să-şi exagereze cazul deosebit şi să facă din el ceva ciudat, ceva unic. Religia lui René, care nu există decît în

imaginaţie şi care nu regenerează sufletul, seamănă mult cu aceea care a domnit în primii treizeci de ani ai acestui secol ; trecutul era regretat şi nu blestemat ; totuşi nu mai exista forţa sau slăbiciunea de a crede ; lumea aspira spre un viitor nesigur, despre care nu-şi făcea vreo idee şi se legăna astfel, printre suspine şi gemete, pe un nor de sentimente contradictorii care nu dădeau nici o bază vieţii, nici un punct de sprijin acţiunii. Micuţa carte, *René*, are cinstea de a fi găsit, cea dintîi şi dintr-o dată, o expresie limpede şi precisă la ceea ce părea nedefinit : ea a dat chiar acea expresie atît de nobilă, de amăgitoare şi de ispititoare, încît a putut să pară periculoasă la timpul ei. Dar pericolul acesta a trecut de multă vreme.

În sfîrşit, *Ultimul Abencerage*, care înseamnă o manieră mai evoluată a autorului, va părea azi desigur exagerat, antitetic, puţin cam afectat. La o lectură treptată, într-un curs de literatură practică (aşa cum îl concep eu), ar trebui să-i preceadă confesiunea lui Eudor ; am vedea în acesta un René mărit, dezvoltat, elenizat printr-o transpunere ingenioasă şi savantă ; l-am admira pe Chateaubriand în întregime, în farmecul şi splendoarea sa. *Ultimul Abencerage*

ar urma abia după aceea : este înainte de toate de o eleganță cu totul deosebită. Autorul a căutat, sub aceste frumoase nume străine și cavalerești, să consfințească și să imortalizeze acea văpaie fulgerătoare a patimii pe care o resimțise și respirase el însuși în trecerea sa grăbită prin acea delicioasă Alhambră. Dar prea constrîns de timp, prea chemat și ispitit de politică și de pasiunile sale mistuitoare, s-a grăbit să înalțe un monument amintirii sale ; își creează personajele cam țepene ; le costumează ; în loc ca să dea tonul, se pare că a urmat gustul pictorilor Imperiului.

Din *Portraits littéraires*, vol. III

LAMARTINE

Lamartine nu emană direct din Jean-Jacques, ci din Bernardin de Saint-Pierre, din domnul de Chateaubriand și din sine însuși. Lectura lui Bernardin de Saint-Pierre impresionează plăcut în prima tinerețe. Are puține idei, niște sisteme supărătoare, o falsă modestie, o pretenție de ignoranță care revine mereu și cam scoate din răbdări ; dar simte natura, o adoră, o îmbrățișează sub aspectele ei magice, în mase confuze, în lumina lunii în care se scaldă ; are cuvinte de un efect muzical pe care le pune în stilul său asemenea unor harpe eoline, pentru a ne încînta ca în vis. Copil, de cîte ori nu m-am pomenit repetînd de-a lungul drumurilor, printre lacrimi, invocația lui către păduri și *lumini-*

şurile lor răsunătoare ! Prin 1808 Lamartine trebuie să fi citit mult *Studiile* lui Bernardin ; trebuie să se fi iniţiat prin el încă de pe atunci în taina acelor culori voluptuoase, a căror cea mai scumpă amintire a zugrăvit-o mai tîrziu în *Lacul...*

Geniul pitoresc al prozatorului a trecut în întregime în această muză ; s-a eclipsat şi s-a distrus pe sine însuşi hrănind-o. Aşa că, în afară de *Paul şi Virginia,* pe care nimic nu i-ar putea atinge, Lamartine aproape că te scuteşte azi de lectura lui Bernardin de Saint-Pierre ; cînd se vor cita *Armoniile,* posteritatea va auzi vorbindu-se numai de acelea ale poetului. Cam în acelaşi timp, Lamartine a iubit şi a citit adesea, fără îndoială, *Geniul creştinismului, René :* dacă simplitatea, înclinaţiile sale de gust, dar spre inactivitate, nu se împăcau decît în parte cu unele trăsături ale acestor lucrări, educaţia sa religioasă, nu mai puţin decît neliniştea sa interioară, îl predispuneau să simtă frumuseţile lor nenumărate. Atunci cînd exclamă, la sfîrşitul *Singurătăţii,* în prima *Meditaţie :*

Sînt şi eu asemeni foii ofilite...
Vînturi furtunoase, ca pe ea mă duceţi !

nu este decît ecoul ceva mai slab al celeilalte voci imperioase : *Porniţi, furtuni dorite, care trebuie să-l purtaţi pe René* etc.

Rousseau, ştiu, a acţionat şi el foarte puternic asupra lui Lamartine ; dar l-a simţit mai ales prin mijlocirea lui Bernardin de Saint-Pierre şi a domnului de Chateaubriand. N-a avut nimic din Werther, nu l-a cunoscut de timpuriu pe Byron şi, în afara faimei fantastice care circula atunci cînd i-a adresat măreaţa sa mustrare (*Omul* — Lordului Byron — în *Primele meditaţii),* ştia chiar puţine lucruri despre el. Geniul său exista înaintea oricărei influenţe îndepărtate. André Chénier, a cărui publicare tardivă (1819) a trezit destule muze nobile, cu osebire aceea a domnului Alfred de Vigny, a rămas pînă în ultima vreme neobservat şi, s-o spunem, nerecunoscut de către Lamartine, care n-avea, e drept, nimic de luat din modul acela de inspiraţie antică, stilul său născîndu-se din sine însuşi, la izvorul gîndurilor sale. Aş îndrăzni să afirm, fără teamă de a fi dezminţit, că, dacă poeziile fugare ale lui Ducis [1] au căzut în mîinile lui Lamartine, ele l-au mişcat mai mult prin gingaşa lor cordialitate şi l-au însufleţit mai mult să

1 J. F. Ducis (1783—1816), poet tragic francez, traducător al lui Shakespeare (n. r.).

creeze decît ar fi făcut-o poeziile lui André Chérnier dacă ar fi apărut cu zece ani mai înainte. El nu-l gustă, nu-l venerează decît de destul de puțină vreme pe Petrarca, marele elegiac creștin și cel mai ilustru înaintaș al său. Saint-Martin [1] nu va fi fost probabil niciodată pentru el o cunoștință apropiată.

Lamartine nu este omul care elaborează și caută ; el culege, seamănă, seceră în drumul său ; pășește alături, trece cu vederea sau lasă să-i cadă din mîini ; mijloacele bogate se află în el ; nu vrea decît ceea ce îi rămîne ușor și mereu prezent. Simplu și imens, liniștit și irezistibil, i-a fost dat să îmbine belșugul icoanelor naturii, dorința de elevație a spiritualiștilor înflăcărați și totalitatea adevărurilor ascunse în fundul inimilor celor mai mărunte. E o sensibilitate odihnită, meditativă, gustînd mișcările și spectacolele vieții, geniul singurătății și dragostea oamenilor, o voluptate încîntătoare sub dogmele cuvîntului universal. Cea mai înaltă poezie a sa traduce întotdeauna și se interpretează la rîndul ei prin creștinismul cel mai intim. Sufletul său e ca idealul desăvîrșit al totalității sufletelor pe care ironia nu le-a uscat, pe care noutatea nu

1 L. C. Saint-Martin (1743—1803), scriitor și filozof mistic francez (n r.).

le îmbată peste măsură, pe care agitațiile lumești le lasă încă delicate și libere. Și, în același timp, forma sa, cea mai puțin limitată, cea mai nematerială, cea mai capabilă de răspîndire dintre toate formele cu care limbajul omenesc a îmbrăcat vreodată o gîndire de poet, este un simbol constant, peste tot lucid și nemijlocit perceptibil...

Din *Portraits contemporaine*, vol. I

VICTOR HUGO

Frunzele de toamnă ni se par, ca tuturora, cea mai frumoasă, cea mai completă, cea mai mișcătoare culegere lirică a sa. Am auzit rostindu-se cuvîntul *manieră nouă*, dar, după părerea noastră, în *Frunzele de toamnă* ceea ce este nou la poet este mai curînd fondul decît maniera. Aceasta ne înfățișează dezvoltarea prevăzută și aplicarea la lumea morală a acelei minunate limbi poetice care, începînd de la prima manieră, cîteodată aspră și abstractă, a *Odelor politice*, s-a hrănit, s-a colorat neîncetat și s-a nuanțat treptat în *Balade* pînă la strălucirea orbitoare a *Orientalelor*. S-a întîmplat numai că, în tot timpul acestui minunat progres al stilului său, poetul a îndrăgit mai ales subiecte închipuite sau icoane exterioare, de parcă s-ar fi po-

trivit mai bine bogatei exuberanțe din care îi plăcea să împrăștie șuvoaie și că, în afară de cîteva îmbinări de efuziuni intime, a lăsat să doarmă acea parte atît de curată și de adîncă, ale cărei prime roade rare sufletul său tînăr le dăduse altădată.

Pentru cine a citit cu grijă cărțile a IV-a și a V-a din *Ode*, poeziile *Sufletul*, *Epitaful*, și acel fermecător poem care începe cu *Primul suspin* și se sfîrșește cu *Mulțumiri lui Dumnezeu*, e limpede că poetul se oprise pe aceste coarde ale lirei la primul său mod, mod suav și simplu, mult mai desăvîrșit decît acela al *Odelor politice* care i se potrivește, dar care e în mică măsură legat de armonia și abudența compozițiilor care au urmat. Cu greu se întrevedea ce va deveni acea inspirație personală ridicată pînă la cea mai înaltă poezie, citind bucata intitulată *Plimbare*, care este contemporană *Baladelor*, și *Ploaia de vară*, care este contemporană *Orientalelor*; într-adevăr, sentimentul este prea neînsemnat în aceste două poezii pentru ca să-l putem judeca și nu servește decît ca pretext pentru culoare. Îi rămînea deci domnului Victor Hugo, după ce și-a încheiat excursiile și călătoriile în țara zînelor și în lumea fizică, să-și reia lumea sa interioară, invizibilă care se săpase între timp în tăcere în sine și să ne-o

traducă, adîncă, palpitantă, imensă, așa ca să facă ceva corespunzător celorlalte două, sau mai curînd să le reflecteze, să le absoarbă, să le contopească în rezervorul său însuflețit și în infinitul propriilor sale emoții. Or, azi ne-a dat tocmai această operă de maturitate fecundă.

Dacă am compara cu *Frunzele de toamnă* vechile elegii pe care le-am numit mai înainte un mic poem încîntător și pe care le-am putea intitula tot atît de bine *Frunzele* sau *Mugurii de primăvară*, am observa mai întîi deosebirea de dimensiune, de colorit și de profunzime, care cel puțin ca artă, este cu totul în avantajul maturității : e mult de la orizontul bucății *Gentilly* la *Ceea ce se aude pe munte* și de la *Norul* la *Panta visării*. Această comparație a muzei în cele două anotimpuri, pe care le desparte o vară atît de arzătoare, este plină de învățăminte asupra vieții. Încrederii viguroase a primei tinereți, credinței înflăcărate, rugăciunii feciorelnice a unui suflet stoic și creștin, idolatriei mistice pentru o singură ființă ascunsă, plînsului ușor, cuvintelor dîrze, reținute și limpede desenate în conturul lor ca un profil de adolescent energic, le-a urmat aici un simțămînt amar de adevărat asupra neantului lucrurilor, un inexprimabil rămas bun tinereții care zboară, grațiilor fermecate pe care nimic nu le reînvie ; paternitatea în locul dragostei ; noi grații, gălăgioase, copilărești, care aleargă prin fața ochilor, dar care urcă grijile pe frunte și face să se încline cu tristețe sufletul părintesc ; plînsete (dacă mai poți plînge), lacrimi în voce mai curînd decît la marginea pleoapelor și de aici înainte strigătul răr unchilor în locul suspinelor inimii ; nu mai este sau abia dacă mai este o rugăciune pentru sine, căci n-ar mai cuteza și de altfel nu mai crede decît în mod nelămurit ; amețeli, dacă visează ; prăpăstii, dacă-și pierde curajul ; orizontul care s-a posomorît pe măsura urcușului ; un fel de prăbușire, chiar în resemnare, care pare a da cîștig de cauză fatalității ; și apoi cuvinte grăbite, numeroase, despre care ai zice că ies din gura unui bătrîn așezat care povestește, iar în tonuri, în ritmuri, totuși mii de variații, mii de flori, mii de iscusințe concise și bărbătești, printre care degetele se joacă de parc-ar fi obișnuite, fără ca gravitatea plîngerii fundamentale să fie desfigurată prin aceasta...

Năvala scepticismului în sufletul poetului, de la acele prime și neprihănite imnuri în care ni se dezvăluise, provoacă o impresie înceată de spaimă și face să legăm roadele experienței omenești de o dureroasă învățătură morală. Într-adevăr, zadarnic strigă poetul *Doamne ! Doamne !* parcă pentru a se liniști în beznă și

a se întări împotriva sa însăşi ; zadarnic arată de departe prietenei lui, pe cerul sumbru, steaua dublă a *Sufletului nemuritor* şi a *Veşniciei lui Dumnezeu ;* zadarnic o face pe cea mai mare dintre nepoate să îngenunche în faţa părintelui oamenilor, îi uneşte mîinile micuţe pentru rugăciune şi îi pune pe buzele copilăreşti psalmul înflăcărat al profetului ; nici *Rugăciunea pentru toţi,* atît de sublimă, nici *Milostenia,* atît de creştină, nu pot acoperi amara realitate : poetul nu mai crede...

Găsim în această carte a marelui nostru poet progrese în artă, progrese ale geniului liric, progrese ale emoţiilor adîncite îngrămădite şi neastîmpărate ; dar progrese în credinţa religioasă, în certitudinea filozofică, în rezultatele morale, să o spun ? nu găsim. Este aici un memorabil exemplu al energiei dizolvante a secolului şi al triumfului său în cele din urmă asupra convingerilor individuale celor mai îndrăzneţe. Le credem indestructibile, le lăsăm să dormiteze în sine de parcă ar fi destul de întemeiate, şi într-o bună zi ne deşteptăm căutîndu-le în zadar în suflet : s-au prăbuşit ca o insulă vulcanică în ocean. S-a putut observa o năpădire asemănătoare a scepticismului în *Armoniile* celui mai creştin, celui mai catolic dintre poeţii noştri, pe cînd în *Meditaţii* nu era

nici urmă de aşa ceva, sau cel puţin nu era vorba de îndoială decît pentru a o combate. Dar structura intimă, sufletul domnului de Lamartine este prea înclinat prin esenţă spre spiritualism, spre Cuvîntul veşnic, spre dogma creştină, pentru ca chiar neatenţiile de voinţă să ducă la el la altceva decît la eclipse trecătoare ; la domnul Victor Hugo dimpotrivă, temperamentul firesc are un caracter în acelaşi timp şi precis şi vizionar, raţional şi plastic, ebraic şi panteist, care îl poate duce pe căi din ce în ce mai depărtate de aceea a blîndului Păstor. Intuiţia liberă, în loc să-l împace pe nesimţite prin dragoste, dă naştere în el la nenumărate spaime. Doar o voinţă de fiecare clipă l-ar fi putut îndrepta şi menţine pe prima cale creştină, pe care se lansase muza sa de nouăsprezece ani. Dar poetul, care posedă totuşi o virtute atît de eficace a voinţei şi care dă dovezi destul de vădite în acest sens în fiecare zi, în cursul neostoitei sale cariere, pare să fi ajuns, fie din indiferenţă practică, fie din conştiinţa neputinţei omeneşti în această privinţă, să nu mai aplice această voinţă în căutarea şi în apărarea anumitor soluţii religioase, să nu mai asalteze acea stîncă mereu instabilă şi căzătoare. El lasă de aici înainte sufletul să plutească şi primeşte, ca o binefacere pentru muză,

toate furtunile, toate beznele, dar și toate razele, toate parfumurile. Înscăunat glorios la căminul domestic, crezînd ca ultimă și unică religie în familie, în parternitate, el acceptă îndoielile și spaimele nedespărțite de un spirit înflăcărat, așa cum ar accepta o lege a atmosferei ; rămîne *fericitul* și *înțeleptul* în tot ce-l înconjură, cu neliniști mortale la extremitățile geniului său : e o plenitudine împrejmuită de vid. Ce ciudată vigoare a sufletului presupune aceasta !

Din *Portraits contemporains*, vol. I

ALFRED DE MUSSET

Domnul de Musset a debutat la vîrsta de mai puțin de douăzeci de ani și, de la început, a vrut să marcheze zgomotos separația sa de ceilalți poeți renumiți de atunci. Pentru ca lumea să nu se înșele, a adoptat din prima zi o mască, un costum fantezist, o manieră ; s-a deghizat spaniolește și italienește, fără să fi văzut încă Spania și Italia ; de aici acele neajunsuri care s-au prelungit. Sînt sigur că, așa înzestrat cum era, cu o forță originală și cu un geniu propriu, chiar debutînd mai simplu și fără să urmărească să se deosebească de toți ceilalți, ar fi ajuns curînd să se distingă vădit de poeții a căror apropiere o respingea și al căror caracter sentimental și melancolic era atît de diferit de al său. Cît despre el, avea simțămîn-

tul zeflemelii, pe care ceilalți nu-l aveau și o nevoie de adevărată flacără, pe care ei n-au avut-o decît rar:

Primele-mi versuri sînt de copil,
Următoarele de adolescent...

a spus judecîndu-se pe sine însuși. Domnul de Musset s-a ținut deci de copilării, dar le-a comis cu o strălucire, cu o obrăznicie în vervă (așa cum spune Régnier), cu o îndrăzneală mai mult decît bărbătească, cu o grație și o nerușinare de paj: era un heruvim la bal mascat travestindu-se în Don Juan.

Această primă manieră, în care am putea vedea izvorul exagerărilor și urmele reminiscențelor, se încununează cu două poeme (dacă putem numi *poem*, ceea ce nu este de loc compus), cu două divagații minunate, *Namouna* și *Rolla*, în care pretextînd că trebuie să istorisească o poveste pe care o uită neîncetat, poetul își revarsă visurile, fanteziile, și se lasă în voia tuturor avînturilor. Spirit, goliciuni, brutalități ale lirismului, o grație și o gingășie uneori adorabile, nitam-nisam la cea mai înaltă poezie, desfrîul desfășurat în fața idealului, dintr-o dată niște adieri de liliac care readuc prospețimea, pe ici pe colo un rest de *șic* (pentru a vorbi

ca în atelier), toate acestea se amestecă și se îmbină în lucrul cel mai ciudat și, cu siguranță, cel mai neauzit pe care l-a produs pînă acum poezia franceză, această fiică onestă, care se măritase pe vremuri cu domnul de Malherbe, după ce ajunsese la o vîrstă destul de coaptă. Se poate spune că poetul Alfred de Musset se găsește în întregime în *Namouna*, cu lipsurile și cu însușirile sale. Dar acestea din urmă sînt mari și de asemenea natură că răscumpără totul...

După *Namouna* și *Rolla* îi rămînea domnului de Musset să facă un progres. Mersese cu efortul și cu presentimentul pasiunii cît de departe se putea fără ca să fi fost atins el însuși de pasiune. Dar răbdare! vorbind mereu despre ea, dorind-o și în același timp chinuit de ea, aceasta urma să vină. În pofida ocărilor și blestemelor, inima sa era demnă de ea. Cel care-l vestejise în stanțele sale arzătoare pe odiosul și egoistul Lovelace putuse să afișeze pretenții de destrăbălat, dar, în fond, poetul avea o inimă de om onest. Căci, remarcați bine, chiar la autorul *Namounei* înfumurarea (dacă îndrăznesc să spun) nu e decît de suprafață: se descotorosește de ea, de îndată ce poezia sa se înflăcărează.

Într-o zi deci, domnul de Musset a iubit. A spus-o și a repetat-o adesea în versuri și această pasiune a făcut prea mult zgomot, a fost prea dată pe față de ambele părți și pe toate tonurile ca să n-avem dreptul să o constatăm aici în simplă proză... Dragostea aceasta a fost marele eveniment în viața domnului de Musset, nu vorbesc decît de viața sa poetică. Talentul său s-a purificat dintr-o dată, s-a înnobilat: la un moment dat, flacăra sfîntă părea că respinge orice aliaj impur. În poeziile pe care le-a scris sub acest astru puternic, aproape toate defectele au dispărut: însușirile, pînă atunci împrăștiate și ca în fișii, se împreunează, se strîng la un loc și se grupează într-o bărbătească și dureroasă armonie... În *Nopțile* domnului de Musset, inspirația, flacăra care colorează, suflul care parfumează natura, țîșnește din interior; sau, mai curînd, farmecul constă în acest amestec, în aliajul celor două izvoare de impresii, adică al unei dureri atît de adînci cu o inimă atît de deschisă încă impresiilor vii. Acest poet rănit în suflet și care plînge cu hohote atît de adevărate, are niște întoarceri de tinerețe și parcă niște bețiii de primăvară. Se trezește mai simțitor decît înainte la nenumăratele frumuseți ale universului, la iarbă, la flori, la razele dimineții, la cîn-

tecele păsărilor și poartă cu tot atîta prospețime ca la cincisprezece ani buchetul său de lăcrămioare și de măceș. Muza domnului de Musset va avea întotdeauna astfel de întoarceri, chiar în momentele sale cele mai puțin bune, însă nicăieri această prospețime naturală nu se îmbină atît de fericit ca aici cu pasiunea sîngerîndă și cu durerea sinceră. Poezia, această consolatoare neprihănită, este tratată aici cu un cult, cu duioșie...

După atîtea încercări și experiențe în toate direcțiile, după ce a căutat să iubească atîtea lucruri pentru a afla care este singurul și supremul care merită să fie iubit, adică adevărul simplu și îmbrăcat totodată în frumusețe, nu este de mirare că în clipa cînd se întoarce la el sau îl recunoaște se găsește în fața lui mai puțin vioi și mai plictisit decît era în fața idolilor. Totuși, geniul său are renașteri și izvoare de tinerețe, al căror secret domnul Musset nu l-a cunoscut numai o singură dată... Talentul său s-a înfățișat privirilor publicului sub o nouă formă și a triumfat într-o încercare destul de primejdioasă. Acele fine schițe, acele grațioase *Proverbe*, pe care nu le-a scris pentru scenă, au devenit dintr-o dată mici comedii fermecătoare, care s-au ridicat și au pășit prin fața noastră... A văzut astfel lărgindu-se ca

prin minune cercul prețuitorilor săi. Multe spirite care nu s-ar fi gîndit să-l caute pentru talentul său liric s-au deprins să-l guste sub această formă ușoară și vioaie. A avut mai mult ca totdeauna aprobarea oamenilor de lume, a femeilor tinere ; i-a înfuriat pe unii critici grotești și grosolani : n-a lipsit nimic faimei sale...

Ce-i trebuia deci, în anii aceia, poetului încă tînăr, pentru a fi fericit, pentru a voi să trăiască și să iubească viața, pentru a lăsa spiritul său să alerge și să se joace sprințar cu privirile care erau gata să-i surîdă, pentru ca talentul său de aici încolo mai calm, mai liniștit, să se mai însufletească uneori și să îmbine inspirațiile care renășteau cu nuanțele gustului ? Musset nu era decît poet. Făcea parte dintr-o generație al cărei cuvînt secret, a cărei primă dorință fierbinte înscrisă în fundul inimii era *poezia în sine, poezia înainte de toate*. „În tot timpul frumoasei mele tinereți, a spus unul din poeții aceleiași epoci, n-am făcut decît să doresc, decît să implor cu rugăminţile mele, decît să ador pasiunea sfîntă", pasiunea, adică materia vie a poeziei. Tot asemenea, în gradul cel mai înalt, era Musset, mai risipitor decît toți. Ca un soldat cutezător, n-a știut să pregătească partea a doua a călătoriei ;

ar fi disprețuit să accepte ceva ce se numește înțelepciune și care îi părea micșorarea treptată a vieții. Nu era în firea sa să se transforme. Ajuns pe culme și chiar pe povîrnișul muntelui, i se părea că a atins capătul și că se află dincolo de toate dorințele ; îl cuprinsese dezgustul. Nu era dintre acei care se consolează făcînd critică în loc de artă, pe care o muncă literară îi distrează sau îi ocupă și sînt chiar în stare să studieze cu furie pentru a scăpa unor pasiuni ce își mai caută prada și care nu mai găsesc o țintă serioasă. Cît despre el, n-a știut decît să urască viața din clipa în care, pentru a vorbi în limba lui, ea nu mai era tinerețea sfîntă. N-o socotea demnă de a fi trăită, n-o suporta decît înconjurată și învăluită de un ușor delir. A suferit și a avut de bună seamă de multe ori simțămîntul oarecum agonic al sfîrșelii sale în fața ideii acelui adevăr superior, a acelei frumuseți poetice mai senine pe care o concepea și pe care n-avea destulă forță s-o atingă și s-o îmbrățișeze.

Din *Causeries du lundi*, vol. I

ALFRED DE VIGNY

Anul 1830 dăduse naştere şi vedea ridicîndu-se din toate părţile destui poeţi şi chiar semizei. Nu se poate ascunde că domnul de Vigny, în felul său şi în sfera sa cu totul curată şi senină, fusese cuprins atunci de un simţămînt analog, de un acces al acelei febre sociale şi religioase. Arhanghelul fusese şi el la rîndul său ispitit să se destăinuie. Crezuse în misiunea sa, în apostolatul său ; unii predicau pentru proletar, ceilalţi pentru femeie ; cît despre el, îşi spusese că trebuie să predice pentru poet.

N-avem decît să citim, dacă ne îndoim, prefaţa scrisă la *Chatterton* şi care are ca titlu : *Ultima noapte de lucru — 29 spre 30 iunie 1834.* Caracterul şi termenii ei sînt cu totul mistici.

Atinsese de altfel o coardă vie. De îndată ce a fost reprezentată şi a fost admirabil servită de către actriţa care o întruchipa pe Kitty Bell, piesa *Chatterton* a avut un succes enorm ; merita aplauze şi o lacrimă, datorită scenelor mişcătoare, chiar dramatice de la sfîrşit. Era ceva elocvent la auz, tulburător la vedere ; dar trebuie să adăugăm că era ceva bolnăvicios, vanitos, dureros ; suferinţă în locul pasiunii. Arta mirosea, din cap pînă în picioare, a reumatism literar, a migrenă poetică şi poetul mai descrisese împunsăturile provocate de această migrenă în tîmplele lui *Stello.* Efectul nu era decît mai viu şi mai ascuţit pe lîngă o generaţie literară atinsă de aceeaşi boală şi foarte surescitată... Constat moda şi succesul ; nu este momentul să discut aici teoria. Ei bine ! fără îndoială, pentru poet, pentru omul de litere adevărat, în societatea aceasta în care trăim, sarcina este anevoiasă şi talentele dispun nu numai de o singură formă de sinucidere sau de semisinucidere...

Cît despre domnul de Vigny, încă din această epocă şi de atunci încoace nu mi s-a mai părut acelaşi poet pe care l-am cunoscut în ultimii

ani ai Restaurației, om de lume, prietenos, binecrescut, singuratic, trăind în afara patimilor mărunte ale zilei și luîndu-și zborul cîteodată spre calea sa lactee : militarul și nobilul făcuseră loc literatului solemn, care se credea investit pentru totdeauna cu o funcție sfîntă ; avea în el ceva de pontif. Spiritul ca și vorba sa căpătaseră un nu știu ce domol, tenace și măsurat, ca și un fel acreală ironică, care mă făcea să spun că „marmura făcuse cute".

Cîteva din principiile și elementele acestei ironii de natură foarte gingașă merită poate să fie analizate. Și într-adevăr, de ce n-ar fi fost ironic domnul de Vigny ?

1. Era, prin gust și prin instinct primitiv, poetul catolic al misterelor, cîntărețul lui *Eloa*, a lui *Moise*, al *Potopului*, al marilor scene sfinte și, în fond, nu era credincios. Imaginația sa mergea într-o parte și inteligența sa în cealaltă parte. Ar fi simțit de bunăvoie, datorită imaginației precum și firii sale aristocratice, ca Joseph de Maistre [1], dar n-avea în fond nici măcar religia lui Voltaire ; de cele mai multe

1 Joseph de Maistre (1753—1821), filozof și scriitor reacționar francez (n. r.).

ori, în prezența universului și a naturii, n-avea decît privirea tăcută a lui Lucrețiu, căreia i se adăuga agonia și disprețul.

2. Era poetul monarhic, trezit în 1814 și numai în 1814 la viața socială ; servise, cîntase chiar legitimismul ; i-ar fi plăcut ca cel puțin prin exteriorul său, prin noblețea gusturilor sale, să rămînă credincios vechii tradiții, tuturor vechilor concepții de rasă și onoare : dar ajunsese, prin experiență și respirînd aerul secolului, să nu creadă decît foarte puțin în dinastii și în șefi de state și să conceapă chiar un sentiment de scîrbă sau de dușmănie tăinuită împotriva a tot ce este propriu-zis politic, împotriva a tot ce nu este de domeniul pur al spiritului.

3. Filozof și gînditor, legat în unele privințe de școlile progresului și ale viitorului, de religia spiritului, el respingea printr-un fel de contradicție, cel puțin aparentă, căile și mijloacele acestui progres modern și mai multe din rezultatele lui ; nu era de acord cu dezbaterile publice, cu discuțiile răsunătoare, cu căile ferate, care creează și însutesc comunicațiile omenești și schimburile de gîndire, cu dezvoltarea accelerată și cu cuceririle democrației.

Regreta mai multe lucruri din vechea ordine decît spera de la noua ordine ; voia şi nu voia.

4. Devenise, voise să devină poet dramatic şi, cu tot succesul strălucit obţinut şi luat oarecum pe neaşteptate, simţea bine că nu poate cîştiga mulţimea, că nu era în măsură s-o captiveze, să se înlănţuiască de ea într-unul din acele jocuri prelungite, într-una din acele lupte atletice în care mlădioşia se îmbină cu forţa şi în care alternativele zilnice se rezolvă prin triumfuri frecvente. Rămăsese sub efectul unui triumf unic ; pusese acolo semnul şi închisese cartea, neredeschizînd-o niciodată în acelaşi loc şi găsind mii de pretexte pentru a nu continua şi recidiva.

În sfîrşit, trebuie s-o spunem, era îndrăgostit şi, fără a ne îngădui desigur să judecăm alegerile gingaşe pe care le-a putut face, nici frumuseţile duioase sărbătorite sub numele de *Eva* sau de *Eloa,* este imposibil să nu deosebim ceea ce face parte din viaţa sa de om de teatru de ceea ce a fost dat pe faţă. Într-o zi s-a gîndit să-şi dăruiască cu smerenie inima şi cultul unei persoane de mare talent, dar desigur din cele mai puţin pregătite pentru un astfel de dar şi

care, dacă n-am cunoaşte lucrul acesta, ar fi dezvăluit ea însăşi misterul. Iluzia sa a durat ani întregi : zadarnic se spunea în lumea aceasta a poeţilor că pasiunea explică totul, scuză totul, purifică totul, aici contrastul era prea izbitor şi nu numai un singur admirator al lui Eloa nu se putea împiedica să murmure în inima sa : „Pe ce sîn a căzut această lacrimă a lui Isus Cristos !" Domnul de Vigny a observat el însuşi lucrul acesta cam tîrziu, dar l-a observat : poemul său *Mînia lui Samson* o dovedeşte.

Din toate aceste elemente contradictorii, îmbinate şi frămîntate la un loc, şi din destule altele pe care nu le cunosc, a rezultat pînă la urmă, la această fire poetică şi fină, ca o infiltraţie sensibilă, o ironie deosebită, care nu era decît a lui — ironia îngerului ale cărui buze au supt buretele îmbibat cu oţet şi fiere. Timp de mai bine de douăzeci şi cinci de ani, autorul lui *Stello* şi al lui *Chatterton,* retras în discreţia sa trufaşă, a putut părea celor care îl observau bine, un bolnav de o boală subtilă şi rară, proprie lucrurilor preţioase. „E bolnav — îmi spunea într-o zi cineva care îl cunoştea bine — de *boala perlelor.* Nu o vindeci decît purtîndu-le."

Într-adevăr, dacă ar fi fost purtat, adică dacă

ar fi fost ascultat şi lumea ar fi consimţit să nu piardă nimic din vorbele sale, dacă ar fi răzbătut dincolo de acest prim strat şi oarecum de această primă tencuială de amor-propriu satisfăcut şi în acelaşi timp suferind, ar fi găsit amabilitatea, distincţia poetică infinită, imaginile, comparaţiile ingenioase şi gîndite. Cineva a spus : „Trebuie să scrii aşa cum se vorbeşte şi să nu prea vorbeşti aşa cum se scrie". Domnul de Vigny nu urma acest sfat : conversa aşa cum scria ; migălea fiecare cuvînt, lăsa să pătrundă puţine idei străine în ţesătura deasă şi reţeaua fină a metaforei sau a raţionamentului său. Cu siguranţă însă că, între patr' ochi, îţi înşira lucruri foarte drăguţe, lucruri gîndite şi cu mult gust, bineînţeles dacă îi lăsai timp să le spună şi dacă aveai răbdare să le asculţi.

Din *Nouveaux lundis*, vol. IV

GEORGE SAND

Indiana a făcut primii paşi cu naivitate, cu simplitate, sub un nume de autor puţin cunoscut pînă acum şi suspect chiar de a ascunde un altul şi mai puţin cunoscut. Dar de îndată ce deschizînd cartea te-ai văzut introdus într-o lume adevărată, care trăieşte, e *a noastră*, la o sută de leghe de scenele istorice şi de zdrenţele Evului Mediu cu care ne-au îndopat pînă la saturaţie atîţia cîrpaci ; cînd ai găsit obiceiuri, personaje, aşa cum există în jurul nostru, o limbă firească, scene încadrate intim, pasiuni violente, neobişnuite, dar simţite sincer sau observate, aşa cum se dezvoltă azi în destule inimi sub uniformitatea aparentă şi monotonia uşuratică a vieţii noastre ; cînd Indiana, Noun, Raymon de Ramière, mama lui Raymon, dom-

nul Delmare s-au arătat din capul locului ca niște noutăți atrăgătoare, care întruchipau propriile noastre reminiscențe și cînd nu numai un singur profil întrevăzut, nu numai o singură aventură schițată, ci situațiile pe care le visezi, cele pe care le regreți sau le deplîngi s-au reînsufleţit pentru noi și s-au grupat în fața ochilor noștri într-un emoționant tablou, în jurul unei ființe romanțioase dar nu imaginare, atunci ți-ai dat frîu liber să îndrăgești cartea, să-i devorezi paginile, să-i ierți lipsurile, chiar ciudatele neverosimilități spre sfîrșit și să o recomanzi celorlalți în baza emoției tale imperioase : „Ați citit *Indiana* ? se spunea. Citiți *Indiana* !"

Indiana nu este o capodoperă ; există în carte un pasaj, după moartea lui Noun, după fatala descoperire ce a străpuns inima Indianei, după acea dimineață de delir, cînd ajunge pînă în camera lui Raymon care o respinge, există aici un punct, o linie de demarcație unde partea adevărată, simțită, observată a romanului se termină ; restul, care pare invenție curată, mai conține încă amănunte frumoase, scene mari și poetice ; dar fantezia se silește să continue realitatea, imaginația s-a însărcinat să încununeze aventura. Admiri talentul în această ultimă jumătate ; dar nu mai este adevărul palpitant.

impresia sinceră, emoția începutului. Datorită acestei lipse de unitate și, mai bine zis, de continuitate, *Indiana* este inferioară altor romane de dimensiuni mai mici și poate și de mai mică însemnătate, datorite condeiului unor femei celebre... Indiana amintește de *Délphine*, căreia n-o găsesc a fi cu mult mai prejos și care, în întinderea ei, oferă de asemenea inegalități de compoziție. Pe deasupra, ambele romane au comun faptul că se supun unei tendințe filozofice, că țintesc o învățătură morală asemănătoare, mai explicită și cu totul pe față la doamna de Staël, subînțeleasă și lăsată la agerimea de minte a cititorului în *Indiana ;* divagațiile metafizice la modă pe vremea doamnei de Staël și de care nu s-a lipsit în *Délphine* sînt, de preferință, înlocuite în romanul din 1832 prin adausuri pitorești, descrierile interioarelor și lemnăriei saloanelor, atît de la modă azi, în voia cărora autorul *Indianei* s-a lăsat oarecum cu bunăvoință, dar care, la urma urmei, au trecere în romanul domestic.

Ca și autorul *Délphinei*, autorul *Indianei*, după cum ni se spune, ar fi o femeie... Dacă într-adevăr cîteva trăsături de stil și de pensulă, mai ales în pasajele descriptive și literare, denotă mai multă siguranță și obișnuință decît este firesc să atribui unei femei, într-o primă în-

cercare de proporții atît de mari, apoi o mulțime de observații fine și adînci, de nuanțe interioare, de senzații progresive ; analiza inimii Indianei, a supărărilor care o ofilesc, a așteptării ei posomorîte, înfrigurate și desperate, sărmană sclavă ! apoi înflăcărarea ei fulgerătoare, renunțarea ei naivă și irezistibilă, legătura ei neașteptată și plină de mînie ; caracterul lui Raymon mai ales, acest caracter amăgitor, dat pe față și dezvăluit în amănuntele egoismului său mizerabil, de care niciodată un bărbat, chiar de ar fi fost un Raymon, nu și-ar fi putut da seama și n-ar fi îndrăznit s-o spună : o anumită amărăciune, o ironie rău deghizată împotriva moralei sociale și a inegalităților opiniei publice, ce lasă să se întrevadă că n-a scăpat de ele, toate acestea, după părerea noastră, justifică în această operă sfîșietoare bănuiala care a circulat și care face din roman o lectură de două ori romanțioasă : atît prin interesul povestirii în sine cît și prin nu știu ce identitate misterioasă și vie pe care cititorul o presupune neîncetat îndărătul povestirii.

Din *Portraits contemporains*, vol. I

BENJAMIN CONSTANT

Adolphe este una din micile capodopere ale literaturii și ale spiritului modern. Cu nuanțe mult mai puțin vii decît *René*, această carte mică îl egalează și îi este ca un frate. *Adolphe* este un *René* mai spălăcit și fără strălucire, dar nu mai puțin rar. N-a putut fi scris decît sub semnul unei civilizații foarte înaintate în amurgul unei societăți nesincere, care analizase totul, care despicase de-a fir-a-păr toate pasiunile și care, chiar umblînd după ele, se sătura repede și o plictisea.

Omul care a scris *Adolphe*, Benjamin Constant, produsul cel mai distins al Elveției franceze, acest elegant afectat al Directoratului, acest tribun parizian corcit cu un german, era una din firile cele mai complicate și mai sub-

tile care s-au putut vedea. El însuși a schițat o latură a caracterului său la începutul lui *Adolphe*, dar n-a spus totul. Ca publicist, avea doctrine, cunoștințe sau teorii liberale și generoase, accese și oarecum porniri de entuziasm : toate acestea nu existau în viața intimă ; spirit ascuțit, blazat, ofilit în chip deosebit de timpuriu de nu știu ce suflu sterp, se zeflemisea pe sine însuși, își bătea joc de el și de ceilalți printr-un fel de ironie fină, continuă, de nepătruns, care avea să secătuiască sentimentele, în sine și în jurul său. Inteligență superioară, își dădea seama de toate ; pictor incomplet, n-ar fi știut să redea totul, dar condei îndemînatic, subțire și pătrunzător găsea mijlocul să atingă și să fixeze impresiile interioare cele mai fugare și cele mai contradictorii.

A vrut să exprime în *Adolphe* tot ce este fals, penibil, dureros în unele legături făcute cu nesocotință, despre care societatea găsește de cîrtit, în care inima, mereu în dezacord și în suferință, nu e satisfăcută, care chinuiesc două ființe înlănțuite fără motiv și care, ca să zic așa, se înverșunează una împotriva celeilalte. Femeia romanului, Ellénore, este de bună seamă cea mai nobilă dintre *declasate*, dar tocmai de aceea este cu atît mai declasată ; ea o simte și suferă din această pricină. Tînărul ei prieten

suferă pentru ea, pentru sine însuși. După primul farmec trecător al dragostei sau al posesiunii, toate inegalitățile ies la iveală. Aceea a vîrstei nu este cea mai mică : Ellénore are zece ani mai mult decît Adolphe ; îl iubește prea mult, îl iubește cu acea ultimă dragoste a femeii, care nu este cea mai puțin tiranică, îl obosește și îl supără. El a împins-o la sacrificii și la un devotament absolut, cu care foarte curînd nici nu știe ce să facă. Zadarnic ar vrea să se prefacă și să-i ascundă plictiseala, oboseala ; Ellénore nu este dintre acele ființe care pot fi înșelate : asistăm la o serie de analize minunate ca precizie și ca adevăr, la toate neputințele și la toate agoniile convulsive ale dragostei, la reluări și la sfîșieri repetate și din ce în ce mai nenorocite.

Studiul acesta a fost făcut fără îndoială după natură și pentru fiecare trăsătură a lui a fost nevoie de observație, dar el produce în sufletul cititorului o adîncă neliniște morală, după epuizarea căreia orice prospețime și orice viață este pentru mult timp ofilită : te simți îmbătrînit înainte de vreme.

Din *Causeries du lundi*, vol 11

HONORÉ DE BALZAC

Domnul de Balzac a fost într-adevăr un pictor, probabil cel mai original, cel mai potrivit şi cel mai pătrunzător, al moravurilor vremii noastre. De timpuriu a considerat secolul acesta ca subiectul său, ca domeniul său ; s-a aruncat în el cu înflăcărare şi nu l-a mai părăsit. Societatea este asemenea unei femei, vrea pictorul ei, un pictor care să fie numai al ei ; el a fost acest pictor ; zugrăvind-o, n-a păstrat nimic din tradiţie ; a reînnoit procedeele şi artificiile pensulei pentru uzul acestei societăţi ambiţioase şi cochete, care ţinea să nu înceapă decît de la ea însăşi şi să nu semene alteia ; şi, din pricina aceasta, ea l-a iubit cu atît mai mult. Cine i-a zugrăvit mai bine decît el, de pildă, pe bătrînii şi frumoasele Imperiului ? Cine, mai ales, a

descris mai plăcut pe ducesele şi vicontesele de la sfîşitul Restauraţiei, pe acele femei de treizeci de ani care, după ce îşi făcuseră apariţia îşi aşteptau pictorul cu o nelămurită neliniştе, în aşa măsură încît, atunci cînd l-au întîlnit, s-a produs un fel de mişcare electrică de recunoaştere ? Cine, în sfîrşit, a prins mai bine asupra faptului şi a redat în deplinătatea lui tipul burghez, triumfător sub dinastia din Iulie [1], tipul nemuritor şi acum eclipsat, vai ! al unui Birotteau de atunci şi al unui Crevel ?

Iată deci un cîmp imens, şi trebuie să spunem domnul de Balzac l-a avut în vedere de timpuriu în toată întinderea lui, l-a parcurs şi l-a cercetat în toate sensurile şi-l găsea încă prea îngust pentru curajul şi înflăcărarea sa. Nemulţumit să observe şi să ghicească, el inventa şi visa destul de des...

Domnul de Balzac avea trupul unui atlet şi înflăcărarea unui artist îndrăgostit de glorie ; asta îi şi trebuia pentru îndeplinirea sarcinii sale imense. Numai în zilele noastre am văzut astfel de organisme energice şi herculeene, *obligîndu-se* oarecum să stoarcă din ele tot ce ar putea da şi să ţină asemenea rămăşag greu

1 Se referă la monarhia instaurată în Iulie 1830, în persoana lui Ludovic-Filip (*n. r.*).

timp de douăzeci de ani. Cînd îi citim pe Racine, pe Voltaire, pe Montesquieu, nu ne prea vine în minte să ne întrebăm dacă erau sau nu robuşti şi aveau puternice organisme fizice. Buffon era un atlet, dar stilul său nu o spune. Scriitorii vremilor mai mult sau mai puţin clasice nu scriau decît cu gîndirea lor, cu partea superioară şi cu totul intelectuală, cu esenţa fiinţei lor. Astăzi, ca urmare a muncii imense pe care şi-o impune scriitorul şi pe care i-o impune societatea pentru un termen scurt, ca urmare a nevoii în care se află de a lovi repede şi puternic, el nu are timpul să fie atît de platonic şi nici atît de delicat. Persoana scriitorului, întregul său organism pătrunde şi se recunoaşte pînă şi în operele sale ; el nu le scrie numai cu gîndirea sa propriu-zis, ci şi cu sîngele şi muşchii săi. Fiziologia şi igiena unui scriitor au devenit unul din capitolele indispensabile ale analizei pe care o facem talentului său.

Domnul de Balzac se făIea că este un fiziolog, şi era desigur, deşi cu mai puţină rigoare şi exactitate decît îşi închipuia el ; dar natura fizică, a sa şi a celorlalţi, joacă un mare rol şi se lasă necontenit simţită în descrierile sale morale. Aceasta nu este o mustrare pe care i-o fac, ci o trăsătură care priveşte şi care caracterizează întreaga literatură pitorească a vremii

noastre. Domnul de Balzac pretindea că face ştiinţă, dar ceea ce poseda el într-adevăr în mod deosebit era un fel de *intuiţie* fiziologică. Domnul Chasles [1] a spus foarte bine : „S-a repetat cu înverşunare că domnul de Balzac era un observator, un analist, era ceva mai bun sau mai rău, era un *vizionar*". Ceea ce nu vedea din prima dată, îi scăpa, de obicei ; gîndirea nu i-o mai înlocuia. Dar cîte lucruri era el în stare să vadă şi să prindă dintr-o singură căutătură ! Venea, discuta cu tine, el, atît de îmbătat de opera sa şi, în aparenţă, atît de plin de sine însuşi, ştia să întrebe în folosul său, ştia să asculte ; dar chiar cînd nu ascultase, cînd părea că nu se văzuse decît pe el şi ideea sa, pleca luînd cu sine tot ce voise să absoarbă şi te uimea mai tîrziu descriind totul.

Am spus că era parcă îmbătat de opera sa ; şi într-adevăr, încă din tinereţe n-a ieşit din ea, locuia în ea. Lumea aceasta pe care pe jumătate o observase, pe jumătate o crease în toate sensurile ; aceste personaje din toate clasele şi de toate felurile pe care le înzestrase cu viaţă se confundau pentru el cu lumea şi personajele realităţii, care nu mai erau decît o copie

1 Philarète Chasles (1798—1873), literat şi bibliograf francez (n. r.).

slabă a creaţiilor sale. Le vedea, discuta cu ele, ni le cita la orice ocazie ca pe nişte personaje din intimitatea sa şi a noastră ; le făurise atît de puternic şi de distinct în carne şi oase, încît după ce le-a prezentat şi le-a făcut să acţioneze, nu s-au mai despărţit de el ; toate aceste personaje îl înconjurau şi, în clipele de entuziasm, făceau cerc în jurul său şi îl prindeau în acea imensă horă a *Comediei umane* care ne dă un pic de ameţeală numai cînd o privim trecînd, ameţeală pe care a simţit-o şi autorul ei, în primul rînd.

Forţa proprie domnului de Balzac are nevoie să fie definită : era aceea a unei firi bogate, copioase, îmbelşugate, pline de idei, de tipuri şi de invenţii, care reia mereu de la capăt şi nu oboseşte niciodată ; o astfel de forţă posedă el şi nu cealaltă forţă, care este fără îndoială cea mai adevărată, care domină, care conduce o operă şi care face ca artistul să rămînă superior creaţiei sale. Se poate spune despre el că era prada operei sale şi că talentul său îl răpea adesea ca pe un car tras de patru cai. Nu pretind să fii asemenea lui Goethe şi să-ţi păstrezi întotdeauna fruntea de marmură deasupra norului incendiat : dar domnul de Balzac voia (a scris lucrul acesta) ca artistul să se azvîrle în opera sa cu capul înainte, *precum Curtius în prăpastie*[1]. Asemenea aspecte ale talentului presupun desigur vervă şi fierbinţeală, dar şi primejdie şi mult fum... Un Aristarc[2] adevărat, sincer, inteligent, dacă ar fi putut să-l suporte, i-ar fi fost într-adevăr de folos ; căci această fire bogată şi luxoasă se risipea şi nu se stăpînea.

Într-un roman trebuie să ţinem seamă de trei lucruri : de caractere, de acţiune şi de stil. Domnul de Balzac excelează în prezentarea personajelor ; le face să trăiască, le adînceşte într-un mod de neşters. Găsim exagerare, migală, dar ce importanţă are ? posedă ceea ce le face să dureze. Datorită lui facem cunoştinţe gingaşe, graţioase, cochete, uneori foarte vesele, alteori foarte urîcioase ; dar după ce le-am făcut sîntem într-adevăr siguri că nu le vom uita niciodată nici pe unele şi nici pe altele. Nu se mulţumeşte numai să descrie bine personajele,

1 Expresia **precum Curtius în prăpastie** arată un act de un curaj şi de un devotament extraordinar. Această expresie se referă la personajul legendar Curtius, patrician roman, care pentru a închide o prăpastie ce se căscase pe locul Forului din Roma, s-ar fi aruncat în ea cu cal cu tot şi prăpastia s-ar fi închis (n. r.).

2 Aristarc, gramatic şi critic grec din secolul al II-lea î.e.n. Numele lui a devenit proverbial pentru a desemna un critic sever dar drept şi luminat (n. r.).

le numește într-un mod fericit, deosebit, și care se fixează pentru totdeauna în memorie. El acorda cea mai mare importanță acestui mod de a-și boteza lumea sa ; atribuia, ca și Sterne [1], un fel de *putere ocultă* numelor proprii, în armonie sau ironizînd caracterele. Un *Marneffe*, un *Bixiou*, un *Birotteau*, un *Crevel* etc. sînt astfel numiți de el în virtutea nu știu cărei onomatopei confuze, care face ca omul și numele să se asemene.

După caractere urmează acțiunea. Aceasta slăbește adeseori la domnul de Balzac, deviază, exagerează. Reușește aici mai puțin decît în făurirea personajelor.

Cît despre stil, e fin, subtil, curgător, pitoresc, fără nici o analogie cu tradiția. M-am întrebat uneori ce impresie ar face o carte a domnului de Balzac asupra unui spirit onest, hrănit pînă atunci cu bună proză franceză obișnuită, în deplina ei frugalitate, asupra unui spirit cum nu mai există azi, format la lectura lui Nicole, a lui Bourdaloue, a acelui stil simplu, serios și scrupulos, *care merge departe*, cum spunea La Bruyère ; un atare spirit ar ameți

1 Laurence Sterne (1713—1768), scriitor englez de o mare originalitate, autor al lui **Tristram Shandy** și al **Călătoriei sentimentale** (n. r.).

timp de o lună. La Bruyère a mai spus că, pentru orice gîndire, nu există decît o *singură* expresie care să fie cea mai bună și că trebuie s-o găsești. Scriind, domnul de Balzac pare a nu cunoaște această vorbă a lui La Bruyère. El are niște șiruri de expresii vii, neliniștite, capricioase, niciodată definitive, expresii care *încearcă* și caută. Tipografii lui știau bine acest lucru ; tipărindu-și cărțile, el le transforma, refăcea fiecare corectură la nesfîrșit. La el chiar tiparul era într-o continuă transformare și metalul nu se fixa. Găsise forma dorită și tot o mai căuta...

Critica cea mai cordială, aceea a unui prieten, a unui camarad, așa cum era el cu Louis Lambert, l-ar fi putut face oare să accepte cîteva idei de sobrietate relativă și să le introducă în șuvoiul talentului său, pentru ca să-l îngrădească și să-l ordoneze întrucîtva ?

Din *Causeries du lundi*, vol. II

STENDHAL

Beyle a avut un merit rar, incontestabil : a simţit că din literatura Imperiului, care rămăsese în urma marilor naţiuni şi a uimitoarelor evenimente contemporane, trebuia să se nască o altă literatură. Această literatură, la rîndul ei mare şi nouă, nu putea să coincidă cu lucrurile extraordinare realizate în domeniul acţiunii ; căci, pretindea el, „un popor nu e niciodată mare decît într-un singur domeniu o dată". Victoriile spiritului nu trebuiau să vină deci decît după acelea ale sabiei. Beyle le provoca şi le prezicea. Pentru aceasta, el aştepta cu nerăbdare ca Franţa să pună capăt preocupărilor ei politice-parlamentare ; dar a aşteptat multă vreme şi răgazul acesta n-a venit niciodată.

El socotea că moravurile fiecărei epoci dau naştere şi provoacă singurele scrieri vii, restul nefiind decît producţie de seră caldă şi problemă de academie. Principiul şi meritul romantismului, după definiţia sa obişnuită, spusă între prieteni, este „de a da publicului drogul care să-i facă plăcere la locul şi la momentul indicat" ; ceea ce nu vrea de loc să spună că drogul care a dat roade bune într-un caz şi într-o ţară va da rezultate bune neapărat şi în altă parte. Academiile cred că posedă reţete şi formule generale ; nu există însă din acelea care să se aplice perfect, oricînd, oriunde şi oricărui popor. „Meritul lui **Manzoni (în 1819)** este de a fi simţit gustul apei de care era însetat publicul italian". Să ne folosim de acest sfat facultativ pentru Franţa. Vorbeşte Beyle. Să fim *noi* şi să nu copiem. *Cine ne va elibera de Ludovic al XIV-lea ?* „Afectarea n-a apărut decît în secolul al XVII-lea ; la curtea lui Henric al IV-lea mai era multă *naivitate ;* această plăcută însuşire a francezilor n-a fost cu totul distrusă decît de domnia lui Ludovic al XIV-lea. A lipsit însă de atunci încoace unor scriitori *îmboldiţi* de dorinţa de a intra într-o bună zi la Academia Franceză." Beyle nu cunoştea prea exact istoria literară şi nu aprecia calitatea esenţială, solidă şi serioasă a limbii pe

vremea lui Ludovic al XIV-lea ; dar acolo unde nu se înșela era asupra abuzului, de atunci încoace, de false imitații și de pretinse conformări la această limbă și mai ales la poezia racineană. Slab împotriva marilor clasici, era mai puternic împotriva clasicilor de mîna a doua și a treia. Numea alexandrinul o *ascunde-prostie* ; se întreba de ce versul francez se fălește că nu admite decît o treime din cuvintele limbii, pe cînd versurile engleze pot spune totul. Susținea că versul lui Racine fusese înadins făcut de către acesta pentru uzul și după exemplul curții disprețuitoare a lui Ludovic al XIV-lea și mergea pînă la a spune în 1818 că justificarea lui Racine seamănă cu a *trăsurilor regelui*.

Beyle voia adevărul în toată simplitatea, nu în toată vulgaritatea lui ; *vulgaritatea* și *afectarea* îi insuflau aversiune, pe cînd societatea bună vedea ca sarea-n ochi *energia* în toate domeniile. Mergea cu gustul *sincerității* și al *neprevăzutului* pînă la a trece cu vederea această bună societate prea istovită, prea monotonă și îi prefera pe cea rea : aici era primejdia. Căci alții n-ar înțelege ceea ce înțelegea el prin grăuntele de sare și ar merge de-a dreptul spre grosolănii. El, epicureanul și rafinatul, credea de altfel că vorbește numai unei

elite. Într-o scrisoare către Thomas Moore [1] a lăsat să-i scape un cuvînt : nu scrie, spunea el, decît pentru un număr mic de aleși, *happy few*, foarte supărat că ceilalți (cuvîntul e al său) citesc reveriile sale. Numai aristocrația literară, socotea el, îndrăznește să iubească frazele simple și gîndurile firești ; el considera desigur că aparține acestei aristocrații literare și nu se sinchisea de ceilalți care se lasă amăgiți de *bombastic*, de exagerat și de artificial în toate domeniile.

Cînd gîndești și simți în felul acesta, nu ești omul unei revoluții, faci parte cel mult dintr-o conspirație cu ușile închise ; faci furori, dar între patru pereți intimi. Aici într-adevăr triumfa Beyle, la masă, între prieteni sau în serile de marți după miezul nopții la doamna Ancelot [2] sau duminicile dimineața la domnul Delécluze [3]. Ce mai furtuni ! Ce veselie ! Ce rîsete și mînii și certuri, după principiul său că „nimic nu este mai plăcut (între prieteni) decît de a se ocărî cum se cuvine !" Cît de iubit

1 Thomas Moore (1779—1852), poet englez (n. r.).

2 Marguerite Ancelot (1792—1875), scriitoare franceză (n. r.).

3 E. J. Delécluze (1781—1863), literat și critic francez (n. r.).

de prietenii săi era acest om care trecea drept răutăcios pe lîngă acei care nu-l cunoşteau ! Ştiu atîtea trăsături gingaşe ale sale şi ale sufletului său de o mare generozitate !

Pînă la urmă, locuind mereu în Italia, a pierdut puţin din atmosfera Franţei şi din firul ideilor timpului ; temîndu-se mereu de pedanterie, s-a molipsit de una de un soi deosebit : voia să fie mai vioi decît îi era firea şi să afişeze naturaleţea în termeni care păreau cam căutaţi. Nu trebuie să vrei să dansezi şi să pari zvelt atunci cînd ai făcut burtă...

Din *Nouveaux lundis*, vol. III

GUSTAVE FLAUBERT

Autorul *Doamnei Bovary* a trăit în provincie, la ţară, într-un tîrg şi într-un oraş mic ; n-a dat numai o raită prin ele într-o zi de primăvară, ca acel călător despre care vorbeşte La Bruyère şi care, de pe culme, îşi zugrăveşte visul ca pe un fel de priveliştе de pe povîrnişul colinei ; el a trăit într-adevăr acolo. Ce a văzut ? Meschinării, mizerii, pretenţii, prostie, rutină, monotonie şi plictiseală : o va spune. Acele peisaje atît de adevărate, atît de sincere şi în care respiră geniul cîmpenesc al locurilor nu-i vor sluji decît pentru a încadra nişte fiinţe vulgare, plate, prosteşte ambţioase, cu totul ignorante sau semidocte, nişte îndrăgostiţi fără delicateţe. Singura fiinţă distinsă şi visătoare rătăcită acolo şi care năzuieşte spre o altă

lume, va fi ca și străină, înăbușită ; suferind mereu și negăsind cine să-i răspundă, ea se va schimba în rău, se va corupe și, urmînd un vis fals și un farmec absent, va luneca din treaptă în treaptă spre pierzanie și distrugere. Este oare lucrul acesta moral ? Ne alină oare durerea ? Autorul nu pare să-și fi pus această întrebare ; el nu s-a întrebat decît un singur lucru : este adevărat ? Trebuie să credem că a observat cu proprii săi ochi ceva asemănător sau că cel puțin i-a plăcut să condenseze în acest tablou strîns încadrat și să treacă în el rezultatele diferitelor sale observații pe un fond general de amărăciune și ironie.

O altă particularitate deopotrivă de remarcabilă : printre toate personajele foarte reale și foarte vii nu există unul singur pe care să-l poți bănui că l-ar întruchipa pe autor, nici unul n-a fost tratat cu grijă decît în scopul de a-l descrie cu toată precizia și cruzimea, nici unul n-a fost cruțat așa cum îl cruți pe un prieten ; autorul s-a abținut pe de-a-ntregul, nu e prezent decît pentru a vedea totul, a arăta totul și a spune totul ; dar nicăieri în roman nu întîlnim nici măcar profilul său. Opera este în întregime impersonală. E o mare dovadă de forță...

O însușire prețioasă deosebește pe domnul

Gustave Flaubert de ceilalți observatori mai mult sau mai puțin exacți care, în zilele noastre, își fac un titlu din a reda cu conștiinciozitate realitatea și care reușesc cîteodată : are *stil*. Are chiar puțin cam mult și condeiul său se complace la curiozități și mici amănunte care strică uneori efectului total. La el, lucrurile sau figurile cele mai indicate pentru a fi privite sînt puțin cam șterse și nivelate datorită reliefului prea puternic al obiectelor înconjurătoare. Doamna Bovary însăși, această domnișoară Emma pe care am văzut-o atît de fermecătoare la apariția ei, ne este atît de des descrisă în amănuntele cele mai mărunte, încît nu mi-o pot închipui fizic prea bine în ansamblu și nici într-un fel destul de deosebit și de definitiv...

În a doua jumătate a lucrării, care nu este mai puțin studiată și nici mai puțin exact exprimată decît cea dintîi, voi semnala un neajuns care a făcut destul de mult zgomot ; anume, fără ca autorul să fi urmărit în mod intenționat, dar datorită metodei sale de a descrie totul și de a insista asupra a tot ce întîlnește, găsim amănunte destul de vii, de scabroase, care ajung aproape pînă la emoția simțurilor : ar fi trebuit neapărat să se oprească dincoace. La urma urmei, o carte nu este și

n-ar trebui să fie niciodată realitatea însăşi. Sînt locuri în care descrierea prelungindu-se trădează scopul, nu spun al moralistului, dar al oricărui artist sever. Ştiu că, pînă şi în aceste pasaje foarte riscate şi foarte îndrăzneţe, sentimentul domnului Flaubert rămîne foarte aspru şi ironic ; tonul nu e niciodată duios sau complice : în fond nimic nu este mai puţin ispititor. Dar are a face cu un cititor francez, *răutăcios din naştere*, şi care pune această răutate peste tot unde poate...

Dîndu-mi bine seama de faptul că metoda însăşi este preconceptă şi că ea reprezintă arta poetică a autorului, imputarea pe care i-o aduc cărţii sale este că binele lipseşte prea mult ; nici unul din personaje nu-l reprezintă. Singurul erou devotat, dezinteresat, îndrăgostit în tăcere, micul Justin, practicantul domnului Homais, trece aproape neobservat. De ce să nu fi pus aici un singur personaj menit să mîngîie, să odihnească pe cititor cu o privelişte frumoasă, pentru ce nu i-a cruţat un singur prieten ? De ce să merite să i se spună : „Ca moralist, ştii totul, dar eşti crud !“ Cartea are desigur o învăţătură morală : autorul n-a căutat-o, dar depinde de cititor s-o găsească şi este chiar îngrozitoare. Să fie totuşi menirea artei de a nu voi să consoleze, de a nu voi să admită nici

un element de îndurare şi de blîndeţe, sub pretextul că ar fi mai adevărată ? Adevărul de altfel, dacă nu-l căutăm decît pe el, nu este în întregime şi în mod necesar de partea răului, de partea prostiei şi a perversităţii omeneşti. Printre vieţile acestea de provincie, unde există atîtea necazuri, atîtea persecuţii, ambiţii plăpînde şi bîrfeli, se găsesc şi suflete bune şi frumoase, rămase nevinovate, care s-au păstrat mai pure decît în altă parte şi mai meditative ; găsim aici pudoare, resemnare, devotament de ani îndelungaţi : care dintre noi nu cunoaşte asemenea exemple ? Zadarnic aduni parcă cu mîna şi alături cu artă trăsăturile ridicole şi cusururile personajelor tale atît de adevărate ; de ce să nu fi adunat şi binele pe capul unuia singur cel puţin, pe o frunte fermecătoare sau venerată ?...

Iată obiecţiile mele la o carte ale cărei merite le preţuiesc de altfel foarte mult : observaţie, stil (afară de unele pete), desen şi compoziţie.

Lucrarea poartă într-adevăr în întregul ei pecetea orei la care a apărut. Începută, se spune, de mai mulţi ani, ea vine la timp în clipa de faţă. Este desigur cartea care trebuie citită după ce ai auzit dialogul foarte limpede şi muşcător al unei comedii de Alexandre Dumas-fiul, sau după ce ai aplaudat *Şireţii*,

între două articole de Taine. Căci în numeroase locuri și sub diferite forme cred că am descoperit semne literare noi : știință, spirit de observație, maturitate, forță, putină duritate. Sînt caracterele pe care se pare că le prețuiesc fruntașii generațiilor noi. Fiu și frate de medici distinși, domnul Gustave Flaubert ține condeiul ca alții scalpelul. Anatomiști și fiziologi, vă regăsesc **pretutindeni !**

Din *Causeries du lundi*, vol. XIII

DESPRE TRADIȚIE ÎN LITERATURĂ

Există o tradiție : cine ar tăgădui-o ? E gata trasată și vizibilă, ca una din acele căi, din acele drumuri imense, grandioase, care străbăteau altădată Imperiul și care duceau spre Orașul prin excelență. Coborîtori din romani sau cel puțin copii adoptivi ai rasei latine, acea rasă inițiată și ea la rîndul ei de către greci în cultul Frumosului, ne este dat să îmbrățișăm, să înțelegem, să nu abandonăm niciodată moștenirea acelor dascăli și părinți iluștri, moștenire care, de la Homer pînă la ultimul din clasicii de ieri (dacă a existat ieri vreun clasic), formează partea cea mai limpede și mai solidă din capitalul nostru intelectual.

Această tradiție nu constă numai din totali-

tatea operelor demne de a fi memorate pe care le adunăm în bibliotecile noastre și pe care le studiem ; ea a trecut în bună parte în legile noastre, în instituțiile noastre, în moravurile noastre, în educația noastră ereditară și de care nu ne dăm seama, în deprinderi și în întreaga noastră obîrșie ; ea constă dintr-un anumit principiu de rațiune și de cultură care a pătruns cu timpul, pentru a-l modifica, în însuși caracterul acestei națiuni galice și a intrat de multă vreme pînă și în structura spiritelor noastre. Aceasta este ceea ce nu trebuie să se piardă, ceea ce nu trebuie să îngăduim să se denatureze, fără ca cel puțin să prevenim și fără să ne alarmăm ca de un pericol comun...

Care este modul cel mai bun și mai sigur de a păstra tradiția ? Trebuie mai întîi, domnilor, să o posedăm în întregime, să n-o concentrăm sau să n-o restrîngem la cîteva puncte prea apropiate, să n-o exagerăm într-un loc pentru a o nesocoti într-altul. Nu este nevoie să vă spun asemenea lucruri vouă, pentru că vă sînt familiare și prezente din totdeauna atîtea modele în toate literaturile și pentru că spiritele voastre sînt mobilate cu adevăratii termeni de comparație în toate domeniile. Alții au înălțat coloanele în adîncul sufletului vostru : aveți exemplarele adevăratei frumuseți. Cînd poți vedea în față pe un Platon, pe un Sofocle, pe un Demostene, nu ești dispus să acorzi prea mult modernilor, chiar celor mai ilustri. Acesta este inconvenientul celor ce nu posedă decît o singură limbă, decît o singură literatură. Marele Frederic nu-i acorda totul lui Voltaire — chiar poetului Voltaire — și nu-i acorda toate onorurile decît pentru că nu comparase destul. Pentru că au restrîns prea mult tradiția, pentru că au scurtat-o și secătuit-o, mai mulți dintre acei care la începutul acestui secol se intitulau exclusiv clasici erau, în cearta de atunci, acei care reprezentau cel mai puțin clasicismul.

La fiecare înnoire a secolului, găsim în tradiția recentă pe care o credeam întemeiată, părți care cad, care se năruie oarecum și fac să apară astfel și mai bine soliditatea stîncii și a marmurei indestructibile.

Pentru a menține tradiția nu este totuși îndeajuns să o legăm bine de monumentele ei cele mai înalte și mai auguste ; trebuie să o verificăm, să o controlăm neîncetat în punctele ei cele mai apropiate, să o întinerim chiar, să o ținem într-o veșnică legătură cu tot ce este

viu... Pericolul de a adormi în sînul tradiției ne amenință prea puțin. Nu mai sîntem pe vremea cînd dacă te nășteai într-o capitală nu mai ieșeai din ea. Am văzut clasici care s-au moleșit la a doua generație, care au devenit sedentari și casnici : l-au imitat pe fiul lui Carol al V-lea, împăratul care a călătorit cel mai mult, pe acel Filip al II-lea care nu s-a mai mișcat din Escurialul său. Nimeni n-are azi dreptul de a fi atît de liniștit, chiar în admirațiile sale cele mai bine întemeiate. Neîncetat se plămădește ceva văzînd cu ochii ; se deschid, ca în vechile noastre orașe, noi și lungi perspective care schimbă aspectele cele mai cunoscute. Învățămîntul este și el ținut, de voie de nevoie, să se reorienteze, să-și schimbe părerile ; dar găsim de asemeni și cu ce să ne reînnoim și să ne modificăm felul de a sluji gustul și de a apăra tradiția...

Cel mai bun mod nu numai de a simți dar de a pune în valoare operele frumoase este de a nu avea idei preconcepute, de a ne lăsa în voia lor ori de cîte ori le citim sau vorbim despre ele ; de a uita, dacă se poate, că le cunoaștem de multă vreme și de a le relua de la capăt ca și cum nu le-am cunoaște decît de

azi. Judecata astfel din nou călită la însuși izvorul ei, chiar dacă ar rămîne cîteodată inferioară celor aflate mai înainte, prinde cel puțin o nouă viață și prospețime. Omul de gust, chiar dacă nu este destinat învățămîntului și dacă ar dispune de tot răgazul, ar trebui, mi se pare, să revizuiască pentru el însuși la fiecare patru-cinci ani toate lucrările vechi și bune, asupra cărora și-a revărsat admirația, să le verifice, să le pună din nou în discuție ca și cum ar fi noi, adică să le trezească, să le împrospăteze, chiar cu riscul de a vedea producîndu-se pe ici pe colo unele neorînduieli ; esențialul este ca să rămînă viu. Fiți însă liniștiți în ceea ce privește rezultatele : dacă cititorul însuși, în străfundul sufletului său, n-a devenit între timp mai puțin demn să admire frumosul, toate admirațiile bine întemeiate, toate sau aproape toate, vor cîștiga și vor crește datorită acestei sincere treceri în revistă ; lucrurile într-adevăr frumoase par din ce în ce mai mult astfel pe măsură ce înaintăm în viață și cu cît comparăm mai mult.

Vom încerca deci, domnilor, să nu admirăm mai mult decît trebuie, nici altfel decît trebuie ; să nu acordăm totul unui singur secol, fie și

unui secol mare ; să nu mizăm totul deodată pe cîţiva mari scriitori. Vom încerca vorbind despre ei să elogiem însuşirea lor principală ; fiindcă chiar şi la autorii mari există o însuşire principală. Numai contemporanii au toate însuşirile şi în acelaşi timp pe cele mai contradictorii ; vom fi mai sobri cu cei vechi şi cu clasicii noştri : această sobrietate va fi ea însăşi un omagiu.

Din *Causeries du lundi*, vol. XV

CUPRINS

	Pag.
Sainte-Beuve	3
Pagini autobiografice	23
Cuvinte despre mine însumi	30
Critica şi istoria literară	43
Ce este un clasic ?	50
François Rabelais	57
Michel de Montaigne	65
Pierre Corneille	70
Jean Racine	78
Molière	88
Boileau	98
La Fontaine	105
La Bruyère	113
Pascal	121
Despre geniul critic şi despre Bayle	127

Pag.

Diderot 137
Montesquieu 146
Jean-Jacques Rousseau . . 153
Chateaubriand 160
Lamartine 167
Victor Hugo 172
Alfred de Musset 179
Alfred de Vigny 186
George Sand 193
Benjamin Constant . . . 197
Honoré de Balzac 200
Stendhal 208
Gustave Flaubert 213
Bayle 219